

LOOMING

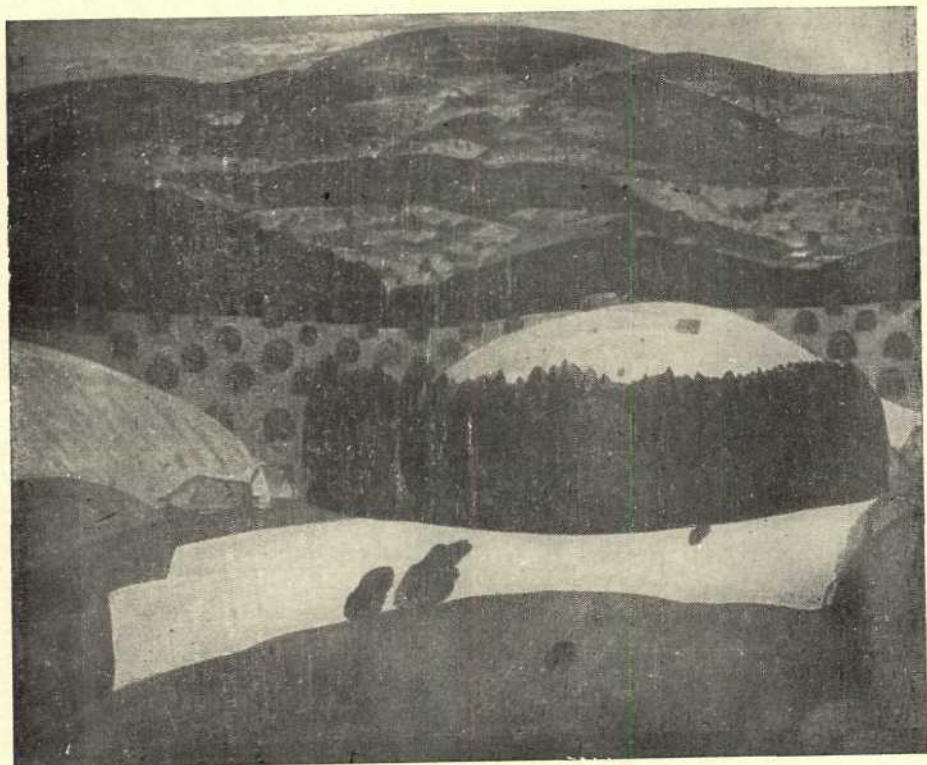
APRILL 1969

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

4

N. Kormašov

August (Õli) 1968

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

4 APRILL 1969

LUULET LENINIST

JEVGENI JEVTUŠENKO

Laat Simbirskis

Peatükk poemist „Bratski GES“

Laat! Laat Simbirskis!
On turg ja palagan!
Pea rahal silma ja rahval — teist!
Väntorel vänderdab,
kloun kiuhkab jalaga,
kõik kõrid kõöksuvad:
«Hei! Siia! Hei!»
Käel sooblid siidised,
brokaadid priiskavad —
poesellil
igal
eks parim kraam!
Kuid, kämmal mõõgal,
neid mõödab pristav, ja
kord kiikab kõõrdi,
kord võõrdi ka.
See kindas kämmal
käib kulpi innuga,
truus naeratuses
vaob valla suu,
kui troskas, luksudes,
koos mingi linnuga
seal loksub mööda
suur kalatus.
Oo, meeldib tuusale,
kuis kaovad karjades
nokkmütsid,
rätid
ja läkid teelt.
Vunts tuusa tipsil
on kalamarjane,
ja teda kaedes
laat limpsab keelt.
Laat kaupleb, kempleb.
Laat üürgab bassi.
Laat müüb ja ostab
ševrood, atlassi.

Müüb Kristust ristil
ja käärind kvassi,
ning ostab liha
ja Saliassi.*

Müünud kartulid, ja võtnud
juba «metsakohinat»,
hoides salli, naine nõtkuv
tantsib ringis lohinal.

Hoogu lõõtsab harmoonika,
aju aurutab puskar.
Justkui oleks veel noorik ta,
üürgab eit tšastuškat:

«Matkasin Okaa-aa-maid,
maitseisin antoonovkaid.
Pealt nad päiksepaistelised,
seest aga nutumaitseelised.

Kaama kanti lasin jalga.
Keetsin putru Kaama kaldal.
Puder kibe — tee, mis tee —
pisaraist saab Kaama vee.

Kaamalt Jaiki jõe le jõudsin.
Jaikil kalli paadis sõudsin.
Paati Jaikil igal pool
kandis pisarate vool.

Lõpuks laius mu ees Don.
Vaatan: maja müüa on.
Eidel katus — asi hea.
Katus pisaraid ei pea...»

Naine püüab olla noor,
aga silmis udutab.
Sall ei ole mõrsjaloor —
kulupäi mis kudrutad!

Lõõts ent lustis kukerpallib,
samas töötab täies hoos...
Venemaa, sa joo ja tralli,
ära hinge maha joo!...

Laat!

Laat Simbirskis!
Lust, äri edeneb...
Kuid purjus talueit
poris vedeleb.

* Tol ajal populaarne väikekodanlik kirjanik.

«Fui! Purjus eite veab . . .
gümnasist!»

Kuid poiss ei jäta, ei närvi kaota,
ja purjus naise ta aitab maast.
«Oh, kaitsku jumal
su selget laupa,
küll, pojakene,
nüüd ise saan . . .»

Poiss läheb.
Volga on kergelt laines.

Ta kaldal
masti kõrval mast.
Teeb ristimärgi too vana naine,
justnagu saadaks ta oma last.

Pikk tee on poisil.
Teel kõiki kohti
ohranka sõelub,
tuules püks.
Kuis tunda ära
too
kui ohtlik üliohtlik,
Venemaal
on igäüks!

Ohranka, vaeseke, sa kuula,
taipa:
eks ohtlikem
on kõigist see,
kes leiab laita,
ja seega aitab,
kes mahatallatust
ei möödu teel.

Üös Volga oigab,
kui püüdes hüüda.
Ja helendavad
ta kaldail taas
reas valged kased
kui valged küünlad,
mis tallatuile
on seadnud maa.

Laat!
Laat käib Venemaal!
Piirita.

Au,
inimsus,
häbi — mis loeb!
Klaaskulinaist saavad safiirid ja
pettus õitseb tuhandel moel.

Kodumaa, sind nad koorisid
tollita.

Laastas sind
haljas
pudelihord.

Aga see, kes valetand, lollitand,
ise lolliks
peab jääma kord.

Võrgus kalana püüti sind vallata.
Aga orjaks sind muuta ei saa.
Ei! On võimatu
porri tallata
Stenka,
Herzeni kodumaad!

Sa, mu maa, pole
purjus talueit!
Sulle määratud kõrge lend.
Kui ka kukud, oigad taludes,
püsti ise
sa tõstad end!

Laat! Laat käib Venemaal!
Paradiislik!
Ainult ... pisarad —
kuhu nõusse?
Kord ent naaseb too poiss,
naaseb siiski,
prohvetlikult
ta ütleb:
«Tõuse ...»

Tõlkinud A. SIIG

LEONID MARTONOV

Lenin

Kus Lenin?

Mausoleumis lamab.
On medalil, aumärgil ta.

Kus Lenin?

Juubelid ja kavad ...
Kuid siiski Lenin? Kus on ta?

Kus Lenin?

Riulitel teostes.
Kuid aastasada seista vait
seal hoidla hämus, surnud seostes,
ei tohi olla tema paik.

Kus Lenin on?

Kui õhtu saata
taas unehõlma tahab meid,
ta äkki aknast sisse vaatab
ja küsib: kas kõik tehtud teil?

Kus Lenin?

Korter loob meis paatost,
ta kabinetti Kremli näeb.

Kus Lenin?

Seal, kus oma saatust
Maa rahvad peavad endi käes.

Tõlkinud V. VILLANDI

ANDREI VOZNESSENSKI

* * *

Kuidas teha, ei tea, kuid tahan,
pole kerge see protseduur:
võtke

    Lenin
        rahadelt maha —
tema väärtus
        on liialt suur!

Raha
    inimtöö mõõduna vältind
pole minagi,
        aga ma tean,
kuivõrd palju kleepub
                    jälki
rahapaberi peale ja
                    pealt.

LUGUSID „METSADE RAAMATUST“

Joonas

ašistlik okupatsioonivangla. Paksude müüridega süngel Patarei.

Maani kasukasse mähitud kohmakas tunnimees tatsab jäätunud mere ääres edasi-tagasi, vintpüss nagu ork kaenlas. Trellidega võretatud akendel on vähe terveid ruute, paari puuduva asemele on tuulekaitseks torgatud papitükk. Ruumis on niipalju sooja, kui inimkehad kütta jõuavad. Nad jõuavad üsna palju, sest inimeste arv ületab niigi kõrge normi kolmekordselt. Magamisraamide vähestel säilinud puldaneil visklevad veteranid, kongi vanemad elanikud, enamik vange on aga nagu silgud põrandale laotud. Nagu silgud sirgu, sest kerratõmbumiseks ei jätku ruumi.

Mu ühe külje vastas on välissein nagu jäine kompress, teist soojendab Joonas. Iga tunni tagant vahetame kohta, et jäätunud külge meeste vahel üles sulatada. Joonas on Alutaguse mees, uusmaasaaja ning külavolinik — seisus ja amet, milledest ainult ühest piisas, et oma maine teekond ammu enne Patareisse jõudmist kusagil kruusakarjääris või rabaaugu nimetus hauas lõpetada. Nii et Joonas oli suhteliselt õnneseen. Kui piinarikkaid, alandavaid ja lootusetuid päevi õnneks lugeda.

Lamame niisiis nurgas, mantel, mis meil kahe peale on, üle mõlema laotatud. Joonas nurgeline, nälgimisest esilekerkinud sarnadega nagu on rahulik. Aeg-ajalt veab ta vihinal õhku ninna, sest tal on nohu ja kuiv, kinnine kõha. Joonas lamab selili, karvadesse kasvanud kukal toetumas laiadele kämmaldele, millelt kõva, pragunenud sarvnahk pole veel jõudnud maha kooruda. Habemetüügas varjab näojooni, aga silmad, milles peegeldub läbi sinakashalli vinetise kiiluv elektripirn, muhelevad. Kui aga muhelevad silmad, muheleb kogu nagu.

Pikki tunde aitasid täita Joonas meenutused. Joonas kuulub jutuvestjate jahimeeste hulka. Tema lood on tõsielulised, enda poolt läbi elatud ja nähtud. Ma pole iial ta koduküla mail käinud, kuid võiksin sellest paigast täpse kaardi joonistada. Sageli ta ei pajatagi mingit lugu või seiklust, lihtsalt kirjeldab jõge, mis maja tagant läbi voolab, männikut, kus metsis kevadel naksutab, raba, mille laugastel peatuvaile hanedele pääseb ligi vaid üht kitsast rada mööda, kotkaid, kes sageli üle liuglevad ja kelle murtud ladvaga pesapuu välg põlema löi.

Kuna Joonas kurkukõditavat naeru tagasi muhatab, võib loota naljakat jahiseiklust. Ja Joonas räägib:

«Meie kambas oli üks suure suuga mees — Luha Harald. Metsa ta tundis ja loomi ka ning üldse kütt mis kütt, ainult tüütu viga oli küljes — kiitles mis kole. Vaevalt poetas keegi hea sõna koerast, kui Harald hakkas ülistama oma Pollat, kes ajas kolm ööd-päeva rebast, kuni vaene loom alla vandus, Haraldi õuele sörkis ja seal vaikselt hinge heitis. Ime veel, et ise ka nahast välja ei pugunud! Või Paukat, kes poole kilomeetri kauguselt haisust ära tundis, kas rohututis losutab tedrekukk või -kana. Juhtus keegi oma püssi kohta hea sõnakese lausuma, kui juba lõikas Harald tal lause pooleks ja pajatas, et temal olnud vana eestlaetav tuletukk, mis tapnud saja viiekümne sammu kauguselt. Praegune «belglane» olevat selle kõrval päris lapse susspüss: ainult saja sammu pealt on kindel, et olgu rebane või jänes, hunt või põder — pauk, ja sussid püsti.

«Belglane» oli tal hea, seda teadsime kõik, aga Haraldi ärplemine tüütas ära. Ka valetamisel peab mõistlikku piiri pidama. Sai talle öeldud küll, et ära tao pada, tood meile võõraste ees halba kuulsust, ent Harald lisas sajale veel kümme sammu otsa.

Mehe kiidusulgi peab veidi kärpima, otsustasime.

Ühel sompus sügispäeval läksime jahile. Harald muidugi ka. Koerad võtsid kanavarga ette ja kadusid, nii et polnud kippu ega kõppu kuulda. See jahimehele teada asi — võib-olla tuleb tuuriga tagasi, võib-olla hakkab kümne kilomeetri kaugusel tuuritama.

Ootame, kuulatame, kõnnime tasahilju edasi, kuni jõuame jõe lähedale. Ma läksin meestetropist veidi lahku, ja edasi räägin nõnda, nagu mulle hiljem pajatati.

Äkki üks kütt tõstab manitsedes käe:

«Tsst, rebane!»

Kõik tarduvad paigale. Tõepoolest, jõekaldal askeldab reinuvader. Hämusevõitu ilm küll, aga loom on selgesti näha. Tore suur kanavaras, raske saba lohiseb nagu leisikas linu maad mööda järele. Sörgib edasi, siis jälle tagasi. Hüppab, nagu püüaks rohu seest hiiri. Kaob kalda veere taha, et varsti uuesti nähtavale vupsata. Ühesõnaga — talitab oma talitusi nagu üks muretu rebane kunagi.

Mehed ammu kõik kõhuli maas. Hoiavad looma kirbul ja ootavad, millal ta parajale laskemaale traavib. Aga reinule on nagu nõiutud ring ümber tõmmatud, keerleb aina ühe koha peal. Vahemaa vähemalt kaheksakümmend sammu, pigem rohkem, pole mõtet pauku raisata ja kraekandjat peletada. Hiilimisele ei tasu mõeldagi — tuul on küll soodsast kandist, aga ees on lage heinamaa, ei ühtki põõsatutti ega kivimügarikku, mille taga võiks end varjata.

Niisugune lamamine niiskel mullal tüütab ruttu ära ja keegi müksab Haraldit:

«Mis sa passid, pane oma «belglane» laulma.»

Eks need sõnad oleks pidanud Harald ise lausuma, aga millegipärast ta vaikis. Nüüd sosistab vastu:

«Ootame veel . . . Ehk tuleb lähemale.»

«Sa ju näed, et ei tule. Äkki lehvitab hännaga ja ongi läind. Sinu püssile on ju sada meetrit surmkindel taks.»

Harald nihutab püssi ette, sihhib kaua ja hoolikalt ning vajutab päästikule. Rebane kalpsab õhku, ajab justkui pea püsti — udusombu tõttu polnud see päris hästi näha — ja seisab nagu ausammas.

«Ah-ah, kas näed, kangeks võttis mehikese,» rõõmustab Harald. «See on närvišokk. Nüüd ta . . . nüüd ta kukub . . . kukub nagu . . .»

Trahh! Rebane jälle volksti õhku, traavib siis mõned sammud edasi, pöördub ja jääb paukude suunas tunnistama. Ilmar, meie kõige noorem, vandus pärast, et rebane tõstnud oma laia saba silmade kohale. Valgusekatteks, et paremini näha.

«Põruta veel!»

Harald ei hoi a pauke kokku. Kaalul on ju mehe ja püssi au.

«Mis kuradi nõidus see on . . .» vannub Harald, kui rebaselaengud ot-
sas. Äkki aga röögatab:

«Kurat, kus Joonas on?»

Vastajat pole, kõik mehed keerlevad naerukrampides maas. Harald nohiseb:

«Täismehed, aga poisikeste tembud . . .»

Unustame, et on öö ja et rohkem kui kolmkümmend meest püüavad tukastada. Keegi oigab, keegi hüüab appi. Meie lähedal kerkib õhukese mantli alt karvane pea ja sosistab kurvalt:

«Kas ei saaks tasemini . . .»

Plekiga rautatud ukse juurest aga anub nahkhiir, kambri väsimatu kõrv:

«Olge ometi tasem, mitte midagi ei kuule . . . Kahekümnendast hüütakse juba mehi välja.»

Keegi ei oiga enam. Ega karju unes. Kamber on nagu üks pingule-
tõmmatud kuulmisnärv. Kas viiakse mehi ülekuulamisele? Või komplekteritakse öist tappi? Millest keegi ei tea, kus ta lõpeb, sest sealt meie juurde tagasi ei tulda.

Oleme kahekümne seitsmes, nii pea nad meieni ei jõua. Ja võib-olla kompsuvad valvuri rautatud saapad meie uksest hoopis mööda . . .

«Kuidas sa seda rebast seal jooksutasid?» pärin.

Joonas kõrisõlm teeb mulks-mulks.

«Tagantjärele mõeldes oli see hull temp küll. Juhtus nõnda, et kohe hommikul jäi mulle üks rein raudade ette. Haraldile me sellest ei hinganud. Ruttasin meestest eemale, sidusin rebase kahe kepi otsa ja hakkasin kaldaveere alt nukuteatrit etendama. Kui kõigil näitlejail nõnda

raske oleks, ei siis vist selle töö peale inimesi leiaks. Liikusin ju käpakil ja kükakil edasi-tagasi, et peanupp ei välgataks. Iga paugu ajal jooksis külm judin üle selgroo, sest haavlid rabisesid ümberringi. Aga nalja sai.»

«Kas rohi mõjus?»

«Püssi koha pealt ei kuulnud Haraldi suust enam mitte üht piuksu. Muus asjas läks hullemaks. Reinuvaderi nahk oli aga raisus, Haraldi «belglane» pikkis kanavarga kasuka nii haavleid täis, et andis tassida. Tina ikka tina.»

See oli viimane lugu, mida Joonas suust kuulsin. See oli viimane öö, mil ühe mantli all kõval põrandal lesisime.

Pool tundi hiljem hüüti Joonas välja. Asjadega.

Need olid tal juba pampu seotud.

«Mul oli hommikust saati niisugune tunne, et täna on kord minu käes... Egas muud kui kivi kotti.»

Riivid kolksatasid mehe selja taga kinni.

Hundi-Oskar

Mul oli Oskarile tähtis teade edasi anda. Remondikontoris, kus ta puusepana töötas, öeldi: meie pole teda rohkem kui nädalapäevad näinud, sest ta on puhkusel. Ta on ju loll, lisas üks hõövlitolmust puuderdatud mees. Kutsusime teda rammusale haltuuraotsale kambameheks, aga temal polevat aega.

Korteris jäi kloppimise ja helistamise peale kõik vaikseks. Maja oli kahekordne ja koridorid jooksid temast põiki läbi. Mu visadus äratas tähelepanu, ustele ilmus uudishimulikke päid.

«Kas keegi teab, kus on Oskar Liigand?»

Kõik raputasid eitades päid. Üks paks mees ütles koguni:

«Eksite, noormees, sellenimelist meie majas ei ela.»

«Kuidas ei ela. Ma ise olen siin mitmel korral Hundi-Oskarit külastanud.»

«Eks te öelnud kohe, et otsite Hundi-Oskarit. Mina pole seda meest enam pool aastat näinud.»

«Kui teda kodus pole, eks ta siis on metsas,» arvas naine vastaskorteri ukselt.

«Ütlesin ammu: küll näete, hundid kord selle mehe kondid puhtaks lakuvad,» arvas kõhukas mees.

Uksed sulgusid üksteise järel, kuni seisin jälle üksinda läppunud-õhulises koridoris. Mu teade oli tõesti väga tähtis, ma pidin Oskari

leidma... Maja on suur, elanikke selles palju, inimene ei saa nõnda ära kaduda, et keegi seda ei märka. Võib-olla on ta oma toas haige või...

Õues ajas kamp poisse kilgates palli taga. Nemad ehk teavad?

«Hundi-onu läks jahile.»

«Kas ammu?»

Katsusime päevi üheskoos kaugenevasse ritta seada. Vähemalt seitse päeva tagasi sõitis Oskar, pungil kott pakiraamil ja püss üle õla, oma sääreväristajal väravast välja.

Nädal on isegi hundiküti jaoks liiga pikk aeg, selles olid kõik jahikaaslased ühel nõul. Kalduti õnnetust uskuma. Vilunud kütt küll, aga tihti saab just liigne enesekindlus saatuslikuks. Inimene muutub hooletuks — kunagi pole ju midagi juhtunud — ja pea siis püssist pauk ei tule.

Kurtsime oma murest miilitsameestele. Oskari korteri uks tehti lahti. Kõik oli korras ja omal kohal, ainult mees ise puudus.

Tuba valgus inimesi täis, neid sumises koridoris ja trepilgi. Kui tore mees oli Hundi-Oskar, ohiti, vastutulelik, tagasihoidlik, sõbralik. Ei tülitanud kedagi, ei kakelnud, ei märatsenud. Miks küll just heade inimeste saatus nõnda kurb on...

Pidime protokollide jaoks jutustama kõik, mida Oskarist teame. Palju seda just polnud.

Jahimeestel on nõrkus spetsialiseerumiseks: üks on väsimatu jänesehaakide lahtiharutaja, teine tunneb rõõmu rebase peibutamistest, kolmas ei muuda rännusuunda enne, kui satub nugise pehmetele kápajälgedele.

Oskar Liigand jälitas hunte: nii kui kriimsilmad vaatepiirile ilmusid, oli Oskar esimesel vabal tunnil linnast kadunud. Kuigi hallivatimehed polnud talle küünemusta võrra kurja teinud. Ehk kui, siis ainult kaudselt. Kui Oskarit hundihaigus tabas — see oli väga ammu —, jättis naine ta varsti maha. Ütles: ela huntidega. Enne neid päevi oli Oskar kõva viinamees. Purjuspäi muutus vaikne mees tormakaks, lärmas, karjus ja kippus kaklema. Ent see oli naise meelest hoopis rohkem normaalse inimese moodi kui püssiga päevadeks ja öödeks metsa kadumine.

Metsavalvureist oli Oskaril korrespondentide võrk, kelle informatsiooni järgi ta võsavillemite liikumistest ja kogunemistest skeeme joonistas. Nagu lahingustaabis. Ta kostitas kriimsilmi koerte korjustesse topitud mürgiga, valvas murtud mullikate ja lammaste juures, hiilis kevadel rabaveerseis tihnikuis, kus kiskjad pesitseda armastasid. Ta ulgus nagu hunt, määgis nagu lammas ja karjus nagu paeltes siplev jänes.

Rahvasuu ülendas mehe Hundi-Oskariks siis, kui ta viienda takke oma püssikabale löikas.

Eraelus, see tähendab töö ja tuttavate keskel, oli ta tagasihoidlik ning

jutukasin. Ühel korral sattusin koos temaga õpilaste juurde. Kütt algas visalt, kobades ning kokutades, aga pikkamisi rääkis end soojaks ja siis kuulsin põneva ning ühtlasi teaduslikult täpse loengu hundi arengust, füsioloogiast, anatoomiast, areaalist, eluviiside iseärasustest.

Täketest püssikaelal ta vaikis.

Huntide peopäevad meie metsades lõppesid, kadusid lipukesed Oskari kaardilt ja me nagu unustasime kuulsa küti, sest jänese- või põdrajahile ta ei tulnud.

Nüüd oli mul varuks põnev uudis, kuid polnud, kellele seda edasi jutustada.

Paks mees, kes elas Oskariga ühe koridori peal, korjas majaelanikelt raha leinakuulutuse avaldamiseks. Kas pole liiga vara? küsisin. Kui läheksime kõik üheskoos kadunut otsima...?

«Kust kohalt?» kergitas paksuke tihedaid kulme. «Metsa on põhjas ja lõunas, idas ja läänes, kes jõuaks iga põõsaalust läbi nuhkida. Ei-ei, lootusetu ettevõte... Muidugi on kahju, et inimene niiviisi... hm... mulda süngitamata jääb...»

Kaheteistkümnendal päeval ilmus ajalehes kuulutus:

«Mälestame ootamatult lahkunud head ja unustamatut naabrit Oskar Liigandit. Kustumata leinas majaelanikud.»

Lõikasin kuulutuse välja ja pistsin oma jahilubade vahele.

Siiani tundus askeldamine Hundi-Oskari ümber mulle naljana. Hundid olid rajoonis jahimeestele taas väljakutse heitnud. Murtud vasika ja kahe kadunud koera näol. Kevadel hundid harva rändavad, tõenäoliselt kasvatasid kriimsilmad siinmail oma röövlipesakonna üles. See oligi see tähtis teade, mis mind Oskari ukse taha tõi. Ta võis seda aga juba enne mind kuulda. Ent päevi oli liiga palju möödunud, versioonid õnnetusest või koguni pesakonda kaitsva emahundi õnnestunud hüpest muutusid oletustest ähvardavaks tõenäosuseks.

Võtsin kaardi appi. Märkisin sellele punktid, kust oli teateid huntide liikumisest või värsketest kuritöödest. Võsavillemid pesa lähedalt ei murra... Minu lipukesed joonistasid poolringi, mille raadiused jooksid kokku metsadetaguse Hiienuurme piirkonnas. Varasemal aastail hundid seal kunagi ei pesitsenud, ent paik oli väärt, et talle päev või kaks ohverdada.

Hiienuurmel on kurjaendeline kuulsus. Esimese maailmasõja ajal elanud siin vangilaagreist ärakaranud sunnitöölised ja kaugel ringirast ei tundnud teekäijad end julgeina. Teise suure sõja ajal käis omakaitsemeeste ahelik siit saksa sõjaväest kõrvalehoidjaid kammimas, hiljem aga, juba rahuajal, tärisid Hiienuurmel automaadid — metsavennad kaitsesid end vihasemalt kui hundid. Mets on armuline, ta pakub varju ja kaitset igähele...

Ennemuiste kollitanud aga emad sõnakuulmatuid lapsi Hiienuurme muruhaldjate ja näkkidega. See oli siis, kui inimesed olid nii vaesed,

et isegi need heinamaatükid, kuhu leivakottide ja hapupiimalassidega nädalaks paigale sõideti, vikatiga paljaks kooriti.

Kuigi nimeks Hiie, ei kasva siin ühtki tamme, küll aga noor imeilus kaasik, mis udusel varahommikul oma valgete tüvede ja helerohelise lehekuuega tõepoolest hõljuvaid haldjaid meenutab. Kõigist kõrgemale sirutab oma latva üksik tihedaoksaline kuusk, mille juurikate vahelt keerleb sõmerliivast välja selge ja jaheda veega allikas. Väike ja veevaene, aga paljukest siis näkineiu elamiseks tarvis on?

Astusin ettevaatlikult, kahju oli tallata öite värvipillerkaari, mis siin sügishalladeni välja kestab, sest Hiie ei tärise ammu enam niidumasin ega jookse kiili veisekarjad.

Vana küün oli veel rohkem uurakile vajunud kui mullu, kui viimati siin käisin. Tulease oli värske, mitte tunamullune nagu see, millel rebane oma sitikat küpsetas. Rohi oli tallatud, küüni seinapalkide ristnurdade vahel rippus vikat...

Jooksin ukseavani. Heinalademel põõnas mees, kõhnad põlved püsti.

«Hei, Oskar, sa igavene siidivend!» lajatasin kepiga vastu uksepiita.

Oskar vupsas püsti, nagu oleks herilane teda torganud. Vehkis kätega ja pungitas põski ning silmi, nagu püüaks kuuma kartulit alla neelata. Mina aga üürgasin nagu jahipasun:

«Siin sa siis suvitad, häbematu päevavaras! Millisel turul sa oma südametunnistuse maha parseldasid, ah?»

«Pea lõuad!» sisistas Oskar ja lähenes mulle nõnda ähvardava hoiaku ja ilmega, et küüniväravalt sammu tagasi pörkas. «Surnuid tulid äratama, või mis? Kui sa veel piiksatad, teen sust kotlette, sa... sa siiami eesel.»

Taganesin veelgi. Kas tõelisus on hoopis hirmsam kõikidest oletustest ja Oskar on aru kaotanud? Nii tugevaid sõnu polnud ma tema suust varem kuulnud... Ent äkki toimus Oskaris muutus, vihaleek silmades kustus, rusikas käed lõdvenesid, mees justkui langes kokku ja pomises:

«Kisa pealegi, nüüd on juba nagunii ükskõik...»

Peagi taipasin, et olen tõepoolest siiami eesel, — rikkusin Oskari hundijahi. Kriimsilm on tähelepanelik ja umbusklik ning ohtu haistes jätab koos kutsikatega pesa maha. Oskar arvestas, et inimese ilmumine Hiienurmele ei jää kiskjatel märkamata, ja maskeeris end rahumeelseks töömeheks: niitis hommikuti heina, toksis hagu raiuda, ümises lauluviisi ja keetis lõkkel teevett. Esimestel öödel jäi ümberringi kõik vaikseks — võsavillemid olid valvel. Siis nad nähtavasti harjusid sellega, et Hiie elab inimene, ja öösiti lõhestas metsavaikust kiskjate võigas ning samal ajal nukker ulgumine. Nende öiste häälte abil määras Oskar kiskjate liikumisteed ja neid mõttes pikendades jõudis radade ristumiskohani. Seal peaks olema pesapaik.

«Homme varahommikul tahtsin otsimisega alustada. Tunnen siinset

metsa, aiman, millises tihnikus nad elavad. Täna öösel on oodata paksu kastet, selles on huntide jäljed hästi näha. Ka sellest oleks abi olnud.»

Oskar ei süüdistanud mind, kuid mõistsin ta muret: uue, liiati veel kärarikka inimese ilmumine kohutab hundid põgenema. Kutsikad on kindlasti juba nõnda suured, et vudivad omal jalal joosta, emahundil pole tarvis neid suus kanda.

Ulatasin Oskarile väljalõigatud ajalehekuulutuse. Ta luges, pööras ringi, luges uuesti.

«Mis rumal nali see on?»

«Inimesed on sinu pärast mures.»

«Ooh!» heitis Oskar uskmatult käega. «Kas tuled kaasa?»

«Muidugi.»

Võisime loota vaid kiirusele: tegutseda tuleb kohe, et emahundist ette jõuda. Me ei püüdnudki hiilida ega arvestanud tuule suunaga — parem, kui vanad hundid meid kuulevad ja pesast eemale hoiavad. Nüüd neid enam mingi kavalusega ligi ei meelitaks.

Ragistasime tihnikuis, sompasime lodustikes, torkisime oradega iga juurikaalust. Olin juba lootust kaotamas, kui Oskar mind hüüdis.

Hundid olid koopaks valinud kokkuvarisenud maa-aluse punkri. Tirisime välja kuus kutsikat, mõlkis kiivri, pehkinud sääriku. Ärajäratud kitse- ja lambaluude hulgas lebas pleekinud, kohati roheline samblaga kaetud konte . . .

Oskar hiivas koti turtsuvate kutsikatega õlale, ja kuigi olime väsinud, marssisime kordagi puhkamata otse Hiienuurme röötsakil heinaküünini.

Sääreväristaja põrin löi kahekordse maja kihama. Surnust ärganu kätt ei suruta ju iga päev. Kõhukas mees pahandas:

«Näete nüüd, ütlesin kohe, et mis te ometi kiirustate. Niisugune mees nagu Hundi-Oskar ei kao.»

Riik maksis preemia, kolhoos kinkis rasvase lamba ja Oskar löikas püssikabale kuus väikest täket.

Uusaastapraad

Talv oli varane, pakasekäre ja lumerohke. Kõhumure ajas metssead laanest välja, nad luusisid mööda põlde ega peljanud öörahus tukkuvaid hooneidki, kui kartulikuhja haistsid. Mehele on kiviõlvaks külmunud mullakatte raudkangiga lahtiraiumine raskeks jõuprooviks, metssiga aga avab selle oma pehme kärsaga sama kergelt, nagu laps purustab muna-koore. Nad puistasid pahupidi ka Noonu metsniku Valdek Laasiku

kuhja. Ühel ööl, teisel, kuni metsavalvuri kannatus katkes ja ta küttidele SOS-kutse saatis.

Oli aasta viimane päev, seepärast leidus nii kippujaid kui kõhklejaid.

«Saatus vits ise nuhtleb metsnikku, ei maksa vahele segada,» ässitas Oru Sass, kolhoosi traktorist. Tema koer murdis paari aasta eest kitse, mille eest metsnik Sassile kui peremehele protokollki koostas. Kohus mõistis Aleksander Orult riigi kulude katteks kolmsada rubla kahjutasu. Ei maksa, tõrkus Sass. Mis õigus see on, et inimene peab lolli looma tegude eest vastutama? Summa peeti jupphaaval palgast kinni, ja säärast piinarikast aadrilaskmist ei suutnud Sass unustada. «Hullule hullu palk.»

Laasikut tõepoolest hüüti Metsa-Hulluks. See mees ei heida ka lihasale isale armu, kui too keelatud kohast kas või jõulukuuse raiub, öeldi. Jahil oli metsnikuga aga hea käia, sest ta tundis metsa nagu mõni mees oma viljapuaeda. Samuti ka loomade käiguteid ja magamiskohti. Nüüd ta kinnitas: too peletis ei viitsinud kaugele minna, vaid seedib kõhutäit toataguses kuusikus. See töötas kerget saaki, ja otsustasime: käime ära. Teeme ühe aju, kui läbi lipsab, jälitama ei hakka. Lõunaks jõuame koju tagasi, olgu siis saagiga või ilma.

Ka Oru Sass ei raatsinud maha jääda.

Kartulikuhi kükitas metsniku lauda taga, mitte kaugemal kui viiskümmend sammu. Tondid seisid piki põlluveert valves, kuid öine küllaline oli nendega nähtavasti juba sõbramehe vahekorra jalule seadnud. Ta oli kuhja nagu buldooseriga põiki pooleks lükanud. Vähe sellest, et kõhu täis parkis, — ta tallas mugulad pori, lume ja põhuga segi. Ühesõnaga tegi tööd, mille kohta öeldakse: siga ka ei söö.

Sellel seal oli rebase kavalus ja hundi julgus. Kuulas nii kaua laiali-lükatud sipelgapesas, kuni ajajad päris lähedale jõudsid, lipsas siis noore kuusiku varjus nende vahelt läbi ja püüdis viimase küti Lõuka Eedi selja tagant üle sihi lipata.

Põmm ja trahh! kaikus mets. Eedi oli kõhetu ja venivillemi toimega mees, sõnadki tulid suust pooleks «eee . . . ee . . . eee . . .-dega», kuid püss tõusis tal palge nagu ilvese käpalööök. Vagu, mida mööda siga põgenes, palistasid helepunased pritsmed. Meeste närv ütles üles. Nii palju verd kaotanud loom on siinsamas, vaat kohe järgmise põosa taga külili, kinnitasid nad üksteise uhal ja kogu meeskonna kogunemist ootamata tõttasid saaki ära tooma. Kõige ees Lõuka Eedi, nagu ei vaevakski teda maohaavad.

Punaste pritsmetega palistatud rada ühendas põsast põsaga, metsatukka metsatukaga. Mida kaugemale jõuti, seda vähemaks verejäljed jäid, ja jälitajate rivi hakkas jupphaaval pudenema — osa mehi väsis ja pöördus tagasi.

Tulisemalt kõigist rühkis sea kannul Metsa-Hull ise. Ta polnud noor mees ja salaküti poolt selga tulistatud haavilaeng tuletas pingutuste

puhul end justkui valusate noapistetega meelde. Ainsana meist olid tal all omatehtud lühikesed ja laiad suusad. Lagedal oli neist abi, tihnikus muutusid nad aga rohkem ristiks kui rõõmuks. Ent just kõige pimedamaid padrikuid põgenik kogu aeg otsis.

Metsnik ootas meid kvartalipostile toetudes, lambanahkse jopiku hõlmad lahti, müts kuklas.

Tihnik ragises, nagu läheneks põdrakari, ja sihile jõudis Oru Sass, traktorist, kellele esimees ei julgenud väikest «sipelgat» anda — äkki vajub masin mehe all laiali. Üleni lumine, vunts ja kulmud härmas, istus ta sõna lausumata kännule ja kiskus vildid jalast. Enne ühe, siis teise. Et neist lund välja saputada.

Ta polnud lumerookimist lõpetanud, kui tema rada mööda lipsas välja Lõuka Eedi.

«Eee... ee... eee, kas saite kätte?»

«Õpi enne laskma, kui metsa tuled,» turtsatas Sass. «Jaht pole teesillutamine.»

See oli vihje Lõuka ametile. Mehed, kes kitsastel päevadel kolhoosileivast lahti ütlesid, on ammu kolhoosi rüppe tagasi pöördunud, ainult Eedi ütleb: ei tule... eee... põhjusemõtte pärast ei tule. Nöögati teda mis nöögati, ent mees ütles jonnaka järjekindlusega — põhjusemõtteliselt.

Ootasime. Eedi murdis püssi lahti ja puhus torudest lumepilved välja. Metsnik nõõpis hõlmad kinni. Sass vandus nagu alati: sigaretipakk oli paksult lund täis.

Rohkem mehi sihile ei ilmunud. Olime neljakesi searajale jäänud. See oli mõistlik, et kõik mehed end hangedes sompimisega ei tapnud ja tagasi pöördusid. Neljast aitab, neli on just paras. Kuid need neli polnud mehed, keda oleksin ühiseks metsateekonnaks valinud. Liiatä teekonnaks, mis polnud päris ohutu...

«On aeg aru pidada,» ütlesin. «Verejooks on väheseks jäänud, võib-olla on tal ainult lihahaav. Kas pole targem tagasi minna?»

«Ma ütlesin kohe, et las siga möllutab,» oli Sass nõus. «Vana-aasta õhtul... nagu äraeksinud näärivanad. Ei me näe ta kõverat sabaotsagi.»

«Võite kõik koju minna,» kähvas metsnik veidi tigidalt, «mina raipetküti tiitlit kanda ei taha.»

«Maha jääb ta niikuinii,» kinnitas Eedi nõnda ägedalt, et unustas eeatamisegi. «Kohe esimese paugu sai nagu malgaga vastu külge.»

«Malgutasiid jah seale otsekäigu sisse,» naeris Sass.

«Eks seajaht... eee-eee-eeee... on mõnegi mehe vedelaks võtnud. Vantsi aga koju tagasi, kes sind kinni hoiab.»

«Kurat, et sul oleks, mille üle maanteid-pidi praalida.»

«No nüüd leidsite paraja koha, kus arveid klaarida,» põlastas metsnik.

«Eks arvedki tahavad klaarimist,» pöördus Sass kähku metsniku poole.

«Metsasaks on mulle kolmsada rublakest võlgu, ma pole unustanud.»

«Susi teid söögu!» Iükkas Laasik kummikute ninad nahksidemeisse.
«Tehke, mis tahate, mina lähen.»

Saata mehed tagasi? Lähevad veel kahekesi purelema...

«Meie jaht,» ütlesin, «meie peame ka jälitama. Liigume kahekaupa, püüame siga tihnikuis sisse haarata.»

Sass ja Eedi said minust nõnda aru, et määrasin nad paari.

«Hakka aga ees roomama, kaua ma sulle lumesahaks olen,» käsutas Sass. Nii nad läksid, kõhetu Eedi ees ja kogukas Sass tema kannul.

Sumpasin metsnikule suusajälgi-pidi järele. Mingi mure või ootus või tusk keerutas minus rahutust üles. Olin jahi juhataja, seega kõiges, mis metsas juhtus, mitte ainult kaasosaline, vaid ka vastutaja. Haavatud sea jälitamine on ohtlik, liiati et meie ees põgenes jälgede järgi otsustades vana ja väga suur kult. Sügavas lumes on raskelt riidesse topitud mehed kohmakad, külmast kohmas kätega pole kuigi täpset tulistamist loota. Võib juhtuda, et pannakse proovile meeste julgus ja abivalmidus. Kas tänane grupp kannatab säärase kullaproovi välja?

Püüdsin enda üle naerda. Sea leiame tõenäoliselt kusagilt kuuse alt koolnuna. Kõik on vanad, poisikesest peale püssi, metsa ja loomadega harjunud jahimehed. Paljugi, mis must kass meeste vahelt läbi on jooksnud, me ei ela õnneks vendetamaal...

See oli nõrgavõitu lohutus. Aleksander Oru ja Eduard Lõuka must kass elas juba veerandsada aastat. Neljakümnenda maareformiga mõõdeti Sassile Eduard Lõuka talust uusmaakrunt ja anti laudast lehm. Sakslaste ajal pandi Sass selle eest istuma. Sõja lõpp pillutas rahvast laiali, ka Sass ja Eedi kohtusid alles mitu aastat hiljem.

«Aah, sõbrake,» rõõmustas Sass. «Sina, kurat, lasid mulle prilli ninasse pista.»

«Eee-ee-eee... ma ei öelnud muud, kui et said mu krundi küljest maad ja lehma. Seda nad teadsid ilma minutagi, ma ei tea, mis nad minu sõnadest protokollis pistsid. Halba sõna nad sinu kohta minu suust ei kuulnud.»

«Tean. Kui oleksid mu peale valetanud, taoksin su siinsamas laiaks kui lutika. Mina su käest midagi vägisi ära ei kiskunud, seaduse järgi anti. Mille eest ma kolm aastat trelle vahtisin? Läki.»

«Kuhu?»

«Nüüd on sinu kord. Ära karda, tõrvama ma sind ei hakka, räägin ainult, mis oli.»

Viis Eedi miilitsasse. Eduard Lõugas saadeti Siberisse. Kui tagasi tuli, oli kodu tühi — naine ei uskunud, et põdur mees veerandsada aastat üle elab, ja läks noorema juurde.

Sass ütles:

«Nüüd oleme tasa, ah?»

«Eee-eee... ei ole.»

«Kurat, tahad kakelda või?»

• «Kakelda ei taha, sa oled minust tugevam.»

• «Leppida ka ei taha?»

«Ei taha.»

• Kõik teadsid, et Sass ja Eedi on vihamehed. Kui kleenuke Eedi poleks viimasel silmapilgul kõrvale tõmbunud, oleksid nad mõnelgi korral kärinal kokku läinud. Jahisektsioon oli vist ainus koht, kus nad teineteise läheduse välja kannatasid. Muidu me poleks neid endi hulka lasknud. Jaht oli aga mõlemal veres. Tugevamini kui miski muu.

Pauk katkestas mu mõttelõnga. Lühike paus ja veel kord — põmm. Jalad hakkasid iseendast kiiremini liikuma. Ometi kord jõudsime järele, nüüd on kult kindlasti siruli.

Mehed ootasid mind Rädismäe metsaoja kaldal. Siin, mäe jalamil, oli see vaikne ja rahulik ojake end kõrgete kallastega kuristikuga põhja uuristanud. Siga oli orgu laskunud, küllap otsis keelekastet. Sass nägi teda esimesena, mõtles: sellest kaldast sa, kärssnina, enam elusana üles ei roni.

Ronis! Ja kuidas veel. Sass tulistas dubleega, üks kuul löikas sea turjalt tüki pekki koos harjastega maha, teine vihises ilmselt mööda. Valu ja hirm mitmekordistasid looma jõudu ja ta kadus nagu lund üleskeerutav rakett Rädismäe noorde männikusse.

«Eee-eee-ee... kääpard!» pomises Eedi.

«Mis sina passisid?»

«Ma ei jõudnud sulle järele... pistsid nagu põder jooksmas.»

«Ütle parem, et püksid sõelusid püüli...»

«Puhkame,» ütles metsnik. «Jõgi on lähedal, veest ta küll läbi sumama ei hakka.»

Iga jahimees teab, kui lühike on metsas päev. Alles alustasime, aga juba hakkas päike oma madalat kaart lõpetama. Lõunaks lubasime lõpetada, igauht ootab kodus sada toimetust... Noonu metsnikuni aga, kust jaht algas, on sea kiira-kääralist rada mööda viis-kuus kilomeetrit. Palja maaga oleks tunniteekond, aga nüüd me valges enam metsast välja ei jõua. Isegi siis mitte, kui kohe ümber pöörduksime...

«Vambola,» meenus mulle äkki üks tunamullune lugu. «kas see polnud samuti vana-aasta õhtu, kui siga sind uputada tahtis?»

«Oli küll...»

Juhtus see nõnda.

Metsnik Laasik sattus metsseale, kes oli kärestikulist jõge ületades jääauku vajunud. Kohutatud loom seisis paigal ja oleks tõenäoliselt hukkunud. Nii nagu paljud liigikaaslased varem selles jões olid uppunud. Metsa-Hull pani püssi puu najale ja hakkas kaikaga kaldaäärset jääd puruks taguma. Kas oli sellest abi või ületas inimese lähedusest kohutatud siga oma jõupiirid: ta rüses jääst välja ja — metsnikule kallale.

Rünnak oli ootamatu, vahemaa väike. Siga paiskas Laasiku lumme,

hekseldades teda oma kihvadega. Vatikuu varrukas tirises nagu marli-riba. Läbi pükste tungis kihvamõök reielihasesse ja mees tundis, kuidas veri jalga mööda alla nõrgus. Ta tapab mu, mõtles metsnik, ja abi pole kusagilt loota ... Siis meenus jõgi, mees rullis end kaldast alla ja sulpsas vette.

Ka tookord oli käreda pakasega talv. Neelukohas kandis vesi metsnikku edasi ja sikutas justkui jalust, et ohvrit jää alla tõmmata. Mees klammerdus jääserva külge ja manas kaldal tammuvat siga: hakka ometi minema, lojus, kao juba, sa viimasest kõige viimasem peletis!

«Vannist» tulnud peletist piinas külm, võib-olla ka lihtsalt tüdines tunnimeheametist, igatahes sõrkis ta lõpuks metsa. Laasik roomas kaldale ja sompas läbi lume koju.

Jalahaav oli sügav ja ohtlik, selle ravimisele kulus haiglas ligi kolm kuud.

Sel talvel jäid kärssninad ilma kartuleist, mida Metsa-Hull neile igal aastal Rädismäele vedas.

Küllap see talvine suplus Vambolale täna juba varemgi meenus, küllap ta muretses naise pärast, kes ammu akna all seisab ja pikisilmi meest ootab ...

Vaikides rühkisime edasi.

Ütleks ükskõik kellele meist: mine otsejoones läbi metsa ja lume Noonult jõeni, ta peaks ütlejat põrunuks. Nüüd olime selle tee kiira-kääratades läbi käinud. Mis jõud meid, väsinud mehi, edasi viis? Mõnele kilole lihale, mis meid jagamisel ootas, keegi ei mõelnudki: päev läbi haavatuna põgenenud vana kuldi lihale pöörab koergi selja. Hasart? Jonn? Kohusetunne? Ainult inimesele omane tahe lõpetada, mis on alustatud? Lõpetada võidukalt.

Metsad jõe kõrgetel kallastel olid juba esimesse hämarusevinesse mähitud — vana aasta viimane päev kustutas oma tulesid.

Jõgi oli ainult paiguti jääs, see põrguline leiab ülekäigukoha ja põrutab tsemendivabrikuni välja!

Kuid ka põgenikul oli vähm väljas: jõelähedasest metsatukast enam jäljerida ei väljunud.

«Võtke poolkaares kohad sisse, ma hirmutan ta liikvele,» sosistas metsnik.

Vaevalt jõudis ta puude vahele kaduda, kui siga välja tormas. Seekord tulistas Oru Sass. Haavatud metsloom kannatab palju, kult komistas korraks ja sööstis siis otse Sassi poole. Vahemaa oli lühike, uuesti püssi laadida mees ei jõudnud ...

Õnneks seisis Eedi laskekaugusel, tema kuul niitis ründaja maha.

Nad seisid teine teisel pool siga, kaks vihameest. Hetkeks ristusid nende pilgud.

Jaht oli lõppenud. Kuid saak oli alles metsas, kaugel kõikidest teedest. Sidusime metsniku suusad kokku, uppisime trofee «kelgule» ja

rakendasime iseend veoloomadeks ette. Samm-sammult sumasime piki jõge küla poole. Olime väsinud, olime märjad, olime kokku langemas.

Keegi ei langenud kokku. Visati naljagi, kuid naerul puudus kõla. Saak jäi esimesse majja, mille juurde jõudsime. Hoiule.

Tõmbasime hinge. Noogutasime siis julgustavalt üksteisele ja hakkasime astuma. Metsa-Hullu maja poole, kus meid auto ootas.

Jahimehe tagasitee on alati pikk. Seekord tundus, et ta on lõputu. Noonu metsniku maja kogu aeg justkui põgenes meie eest.

Kui koju jõudsime, oli sügav öö.

Tunni aja pärast kuulutas paukude ragin uue aasta algust.

Abrakadabra

Kord viisid kandraamiga Su kallid sugulased
Sind läbi musta kuusiku, kus kasvasid vaid kased.

Mäetippu oruhaiglasse kesk majadeta linna
maalt kanti kokku tõbised ja jätigi meid sinna.

Sul puudus tõpra tõsidus. Meil kõigil tuli lasta
uut rohtu kaela määrida just nagu vana rasva.

Me sõime pannil praetud lund, mis kunagi ei jahtu.
Serveeriti ka sulatõtt: suur portsjon seebivahtu!

Ükskõiksus vaatas kiikriga Su lahas kätt ja puusa,
ning äkki naerma turtsatas tark traagiline muusa.

Kuid Sina — mantel mullane, pea nagu marlikera, —
Sa nutsid surilavatsil, me kõigi silmateral!

Fantaasia! Fantaasia! Me hüüdsime Su nime
ja hospitalist korruga kõik õue holpsasime.

Kottpimedas, kui südaööl suur valge oli väljas,
me jooksimas kui meeletud liig hirmsas hingenäljas.

Jäid maha kandraamiga Su kallid sugulased,
jäid maha mustad kuusikud, kus kasvasid vaid kased.

Me sõime ahnelt elupuust ja krõbedast konservist
ning hüüdsime maailmale: Noh proosit! Kuku tervist!

— — —

Nii alles poole tunni eest Sa juba muiste-mullu
said lahti tõvest, mida Sul ei olnud, vaata hullu!

Masin

*Põhjuseks, miks ma just nii-
viisi maalin nagu mina maalin,
on minu soov: olla masin.*

A. Warhol

1

Asjata sa nutta luksud.
Asjata
valu tuikvel kaasa tuksud.
Asjata
tume tusk su rinnas kaevleb.
Süda vaevleb,
vastuseta piinas vaevleb
asjata.

Murumätas lilli uhkab
asjata.
Tuleb talv ja taevas tuhkab
asjata.
Teispool viirastuste valet
otsid palet,
otsid olematut palet
asjata.
Igavesti asjata.

2

Ning äkki jäi seisma mu süda.
Rinnas raudse võrega völli,
keset ajude arsenaali
mina kuulsin oma looja signaali
ja vastasin kohe:
kill-köll.

Mina läksin ja tegin mis vaja.
Käes mu venna verine jakk,
väljas keegi needis mu nime.
— — —
Keset ajude arsenaali
juba saingi ma uue signaali
ja toimisin kohe:
tikk-takk.

Mina läksin ja tegin mis vaja.
Rinnas raudse võrega völli,
keset ajude arsenaali
jälle ootan ma järgmist signaali.

**Kuulen käsku ja ütlen:
kill-köll.
Täidan käsku ja tapan:
tikk-takk.**

Kevadhaldjas

**Jää sulab jällegi.
Hurraa!
Taly heidab hauda.
Hahahaha!**

**Kesk sinihääli
antenni tipus
hall vares kraaksatab
kra-kraa!
Ta hääli on härmas.
Ta kraaksub külma.
Sa ära kahtle,
hahahaha!**

**Sa ära kahtle!
Maailm lööb mustaks.
Kesk sinihääli
trahh-trarara! —
raks talirahet,
hahahaha!**

**Sa ära karda!
Sa ära kahtle!
Mu hing ei saa
sind iial petta.
Ei, mitte iial!
Hahahaha!**

**Sind võib küll petta
see valge maa,
see metsik mühin
ja tormav taevas —
kuid mina mitte,
ma vannun sulle,
hahahaha!**

**Ma vannun sulle
mustmiljon korda:
su ei on jaa!
Oh ära kahtle,
kui päike paistab**

ja vihma sajab —
sa näed, ma nutan,
hahahaa!

Ja kui sa kõhkled,
ja kui sa kahtled,
ja kaalud kauem
veel nii ja naa —

siis hüppan aknast
ma talihauda
ja heidan hinge.
Hahahaa!

Arnold Pormeistri langus ja tõus*

Arnold Pormeister, tüsedavõitu neljakümneaastane mees, analüüsis kollektiivlepingute täitmise aruandeid.

Neid oli palju, viiskümmend või isegi rohkem. Kiirkõitja vahel või suure kirjaklambriga kokku pandud, mõni niidiga kokku traageldatud. Mõned olid kunstipäraste pealkirjadega, fotodega, hoolikalt sõnastatud, iga punkti kohta põhjalik analüüs — punkte ise oli sadakond ja kogu aruanne venis mitmekümneleheküljeliseks. Arnold Pormeister, staažikas ametiühingutegelane, oskas teha järeldusi.

Põhjalik aruanne — seda võib oodata vaid healt kollektiivilt. Inimestel on aega ja tahtmist, töökultuuri, lilleklumpe, väärivineeriga kaetud kantseleimööblit, inimesed ise rahulikud ja optimistlikud. Nendega on meeldiv asju ajada. Nende aruanne on asutuse nägu ja hing, aukirjad ja rändlipud. Mida ütelda mittepõhjalike aruannete kohta? Arnold Pormeister teadis sedagi. Kui ei ole aruannet — tähendab, ei ole tööd. Ei ole südametunnistust. On vaid perspektiivitu rabelemine.

Arnold Pormeister oli oma järeldusele veidi uhke: see oli tema isikliku vaimutöö vili, mitte mõni ajalehest loetud käibetõde. Võiks kõnetoolistki kuulutada: «Seltsimehed, kui me kollektiivlepingute täitmise aruandeid vaatame sisulisest aspektist, siis mina isiklikult liigitaksin nad kahte suurde gruppi...» Järgmisel pleenumil, juba enesekindlamalt, mehehäälega, mitte vuristades nagu varem. Ajad on muutunud. Elu on edasi läinud.

Praegu köitis Arnoldi huvi üks napolisõnaline, üpris mittepõhjalik aruanne. Ei tehta tööd ega ole südametunnistust... Juba esimesest leheküljest alates. «Tootmisplaani täitmist takistas terve rida objektiivseid põhjusi...» Järgneb loetelu: ei ole tööjõudu, materjale, mehhanisme, tehnilist dokumentatsiooni, peaaegu midagi ei ole. Kuid vaadake — plaani täitsime üheksakümmend viis protsenti! Tüütu, trafaretne jutt! See oli ametkondliku remondikontori aruanne.

Viis kuud tagasi istus Arnold Pormeister remondikontoris ja tema põhitööks oli transpordilehtede normeerimine. Ligase põrandaga barakk, kaks hämarat elektripirni laes ja malmahi, millel kohises teekann. Aur segunes sigaretisuitsuga. Keegi ei tahtnud millestki teada. Aknaruutu asendas vineerilatakas, see oli ja on vist praegugi. Keegi ei lugenud Ar-

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1968. a. novellivõistlusel II preemiaga auhinnatud töö.

noldi toimetatud seinalehte. Nurka unustati lubjased kummisäärrikud ja murdunud sabaga kellu. Arnold maalís plakati: «Suitsetamine keelatud» — see oli järgmiseks hommikuks kadunud. Kõik suitsetasid endistviisi. Kättemaksuks meisterdas Arnold uue plakati: «Põrandale sülitamine keelatud!» — keegi nokastanud lõuapoolik sülitas otse plakatile. Arnold nõudis seltsimehelikku kohut. Juhataja Tühmasel ei olnud selle vastu põhimõtteliselt midagi. Inimesed ongi käest ära lastud. Tuustis veidi oma lauasahtlis ja tõi nähtavale Kainestusmaja teatise, millel oli lugeda:

«Kahekümnendal jaanuaril k. a. maaler Sammelselg, olles tugeva alkohoolse joobe seisundis, tülitas kaaskodanikke Viru tänaval, tarvitas ebatsensuurseid väljendusi ja urineeris avalikus kohas vastu maja-seina...»

«Ülehomseks pean ma miilitsaorganeile raporteerima, et on kasutatud ühiskondliku mõjutamise vahendeid. Mina omalt poolt söimasin tal naha täis... Et kui veel üks seatemp, siis pühkigu suu akordpremiaaltasust igaveseks puhtaks! Sina, Pormeister, oled andekas mees, peaaegu ajakirjanik, katsu kokku seada üks viisakas protokoll!»

Pormeister teadis, mida vaja teha, see ei olnud esimene kord. Ta istus laua taha ja püüdis kontsentreeruda, kujutles viimase võimaluseni täistuubitud töödejuhatajate ruumi, milles olid pikad pingid, punase loosungiriidega kaetud laud, kohtunik kahe kaasistuja vahel, vaene urineerija taburetil saja hukkamõistva pilgu all, ja nagu iseenesest tekki- sid paberile read:

Seltsimeheliku kohtu esimees: Teie, kodanik Sammelselg, reostasite Viru tänaval majaseina, sülitasite näkku inimeste kõlblustundele?

Seltsimeheliku kohtu liige sm. Maripuu: Jutustage kollektiivile sellest häbiväärsest teost... midagi salgamata, midagi varjamata!

Sammelselg (kogeldes): Jah... teate, olin lakku täis, õlu ja viin sega- mini, häda pakitses, ja mõtlesin, et...

Tatrik: Mida te mõtlesite, seltsimees Sammelselg? Mõtlesite ehk, et teid keegi ei näe?

Sammelselg: See tuli mulle endalegi kuidagi ootamatult.

Pormeister: Seltsimees Sammelselg, teie kohus on mõtelda kollektiivi aule, nõukogude inimese väärikusele, mitte seda teotada!

Ajuti tekkis tunne: see ei olegi lihtlabane protokoll, on midagi kõrge- mat ja üllamat — looming, draamakatkend, milles inimesed võitlevad moraalinormide eest, ja tema ise lootustandev dramaturg. Kuidagi meeldivalt närvekõditav on tuttavate inimeste suhu sõnu panna, niisuguseid sõnu, milleni nad vist kunagi ei küüni. Sest kuidas ütleks vana Maripuu? Mida seal pikalt ja laialt arutada, igauhega meist võib äpardus juhtuda! Avaldame noomituse, ja asi ants! Just niimoodi ta ütleks. Tema, Pormeister, märkab Maripuu teadvuses uue kvaliteedi tekkimist. Sugenes veel üks mõte, ja ta peaaegu jahmus, kui võimatuist asjust võib inimene unistada.

Kui seesama koosolek oleks tõepoolest toimunud ja inimesed just neidsamu sõnu rääkinud? Ajalehtede järgi otsustades on sellised inimesed kuskil tõepoolest olemas. Miks on see utopia remondikontori tingi- mustes? On nagu needus, et remondimehed peavad sabas sörkima. Hak-

kas nagu häbi oma protokoll, selle ilusa vale pärast, oli veidi kahju töökaaslastest — et see viin neile ükskord vastikuks ei muutu! Koristajamutt hädaldab: kemmerg on täis oksendatud. Miks nad vihkavad puhast, karsket elu? Miks ei tungi neile ilusad sõnad südamesse? Pormeisteri süda ei ole nii kalestunud.

Tühmas luges protokoll läbi, hõõrus heast meelest käsi ja kiitis: Viis pluss! See on miilitsaonudele nagu päänik! Olgu Pormeister tänatud — tema, tubli mees, tunneb oma tööd! Jällegi üks mure südamele ära!

— — — — —

Revidendid sorteerisid transpordilehti nädalate viisi. Neid hämmastas, et isekallutaja sõidab linna vahet kolmesajakilomeetrise tunni kiirusega ja kontoriruumidest on kaksikümmend tonni krohviprahti välja kantud. Millest tekivad seisuajad? Pormeister kutsuti Tühmase kabinetti seletust andma. Kehas olid nagu külmavärinad, häälgi tuli kurgust veidrana, piiksuvana, nagu oleksid häälepaelad halvatud. Tühmas kinnitas: Seltsimees Pormeister on kauaaegne töötaja, ametiühingukomitee esimees, läbi ja lõhki aus inimene. Revidendid uskusid seda meelsasti. Kuid siiski — kuidas on võimalik, et töömees täidab normi viiesaja-protsendiliselt?

Need olid kogenud, arusaajad revidendid. Pormeister rääkis puhtsüdamlikult ära. Seltsimees Tühmas käskis tal «Belarussi» remondi jaoks kakssada rubla kombineerida. On muretsetud defitsiitide tagavararosi... Õnneks olid need osad ette näidata. Miks ei hangitud seaduslikul teel? — Hangiksime küll, kui oleksid fondid. Revidendid ohkasid. Hakkasid siis kokkuvõtet tegema.

Kokkuvõte sai mõneti kummaline. Arvestades üldtuntud asjaolu, et kehtivad tükitööhinnad on iganenud... edasiste juurdekirjutuste vältimiseks teeme ettepaneku transporditöölised üle viia ajatöö-premiaaltasule. Tühmasele avaldati noomitus ja ta ütles Arnoldile:

«Asjad on sedamoodi, et... sina kui arusaaja inimene pead mõistma, et olen sunnitud sinulegi noomituse tegema. Ebameeldiv kombetalitus! Ole mees, ära võta seda südamesse!»

Kaua ei suutnud Arnold Pormeister harjuda mõttega, et transpordilehed (kuu kohta tuli neid umbes nelisada), tema töö ja leib, valutavad silmad ja kumisev pea, paberilasu täis kribulist kirja, sajad tonnid ehitusprahti — kõik see on ühe käeliigutusega, revidendi üheainsa suletõmbega muudetud olematuks. Ajatöötasude väljaarvestamiseks kulus vaid kaks tundi. Mehed töötasid endistviisi, ei halvemini ega paremini. Selline lihtsus on mõneti solvav. Hommikuti tunnike rahmeldamist — transpordimehed said masinatele paigutatud, siis algas vaikus, uimane molutamine lõunani. Logisevate hingedega rohelisteks värvitud kapi-logus vedelesid transpordilehtede kaustad pealkirjaga: «Säilitada 3 aastat.» Nukker oli neid vaadata. Inimene töötas, nägi vaeva, andis oma parima... Tegevusetus hakkas pikapeale tüütama. Lappad veidi ametiühingu kaustu, tood tuppa mõned jäätunud haavahalud, nühid teekannu läikima. Lõuapoolikud itsitasid: Pormeister istub ja kuulab, kuidas piss põide tilgub. Lõpuks otsustas Pormeister, et läheb Tühmase juurde ja räägib oma südame tühjaks.

«Nutad transpordilehti taga?» imestas Tühmas.

«Seda just mitte, aga...»

Tühmas nohises, hõõrus taskurätikuga prilliklaase, mõtles ja kaalut-

les. Pormeistri süda hakkas kloppima, nagu ikka otsustavate kõneluste eel. Ta ei teadnud isegi, miks. Tühmast ei kartnud ta hoopiski. Oli lihtsalt seletamatu hirm, et midagi muutub.

«Milleks sind kasutada?» arutles Tühmas. «Remondimeistrit sinust ei saa, seal on vaja tugevaid närve. Kõik nad kuramused söimavad ja näägutavad: tellija, tehniline järelevalve, tuletorkijad, saninspektorid. Palderjanipudeligagi siin välja ei mängi... Pealegi ei ole sul ehitusalaseid teadmisi, mitte tuhkagi sa ei tea ega oska! Näed isegi, et keeruline probleem.»

Pormeister mõistis, et probleem on tõesti keeruline.

Tühmas pakkus talle «Belomori». Sõrmed tudisesid, tuhk pudenes lauapaberile.

«Võta ennast kokku, Pormeister!» ütles Tühmas, heasüdamlik kiitsakas mehike. «Saan aru, et närvid... See ei ole sinu süü. Elu on pisut keeruline. Sa oled ju siiski ametiühingukomitee esimees.»

«Jah, sest keegi teine ei lasknud end esimeheks rääkida.»

«Olgu kuidas on, kuid esimees sa oled. Koondamine ei tule küsimussegi. Sinusuguse ausa mehe suhtes oleks see sigadus. Tahad tööd saada? Tööd on meil ülearugi. Oleks vaid mees, kes ära teeb.»

Tühmas hakkas rääkima: Vahel läheb lihtsalt meel haledaks, kui mõtlema hakata. On olemas tootmisplaan, sotsialistlikud kohustused. Lubame maad ja taevad kokku... See ei ole eesrindlik töölistkaader, vaid tehasest kokkuriisunud kõnts, huligaanid, joodikud, pisivargad — meile kõlbab absoluutselt kõik! Meistrilogardid varastavad sul silmad peast, kui iga sammu ei kontrolli. Pudel ja pikk rubla on elu sisu ja mõte. Sõnadetegemine, keerutamine ja väljavabandamine on meil lihas ja veres. Elu peremehed... Administratsioon rabeleb paberipahnas. Raamatupidajatest on lihtsalt kahju. Ametiühingukomitee kirjutab protokolle. Pormeister muretsseb, et ei ole tööd? Tööd on rohkem kui kunagi varem.

«Sina, Pormeister... närvid on sul nigelavõitu, kuid sul on veidi südametunnistust. Tööd pead sa saama! Käi objektid läbi, vaata, mida mehed teevad. Kui näed pudelit, viska vastu seinu puruks! Rehkenda kokku luusipäevad! Puhume seltsimehelikule kohtule elu sisse. Teeme tööajakadade analüüsi, raputame veidi meie uimast kaadrit. Anname algkiiruse... Hakkame inimeste moodi elama ja töötama! Kõik nad, kuramused... tööstuskombinaadid ja autobaasid, oskavad elada. Meie üksi vireleme... Kuramus, kuidas sellest kõigest on kõrini!»

Arnold Pormeister läks tagasi oma laua taha ja kallast teed alumiiiniumkruusi. Missugune meeldiv, soe, närverahustav jook! Võttis toosist tiku, mähkis vatitopi ümber ja hakkas kõrvast vaiku urgitsema. Ta oli hingepõhjani, veelgi rohkem — kogu organismi viimase rakuni liigutatud. Tühmas on siiski tõeline direktor, avarahingeline inimene, karastunud ehitushunt. Mõistab, et sõrmede värisemist põhjustab vegetatiivne närvisüsteem. Kõrvus helisesid sõnad: hakkame inimeste moodi elama ja töötama. Mida teeks küll tema, Arnold Pormeister, Tühmase nahas! Hõredate juustega kiitsakas Tühmas kerkis kõrgusesse, milleni ei küüni ükski maaler, pottsepp, raamatupidaja ega ökonomist, ja kui olla lõpuni aus, siis üks väike seaduserikkumine ülendas teda Pormeistri silmis veelgi.

Nimelt see, et ükski rahandusosakonnas registreeritud koosseisude nimistu ja tööjõuplaan ei näinud ette transpordikorraldaja ega ametiühingukomitee esimehe kohta. Kõik toimus Tühmase riisikol. Töökäsu

tagaküljel oli Pormeister ristitud kuuenda kategooria mehaanikuks ja esiküljel absoluutne jama: põhi- ja väikevahendite hooldamine ja profülaktika. Aastate jooksul oli Pormeister omandanud mõningaid ökonoomikaalaseid teadmisi: teadis, et põhivahendite hulka kuuluvad furgoonauto, logisev mördisegisti, raudkapp kassapidaja toas; väikevahendid on elektridrell, arvelaud, puulõhkumise kirves ja teekann. Teadis sedagi, et põhi- ja väikevahendid inventeeritakse eraldi. Õnnelikel hetkil uskus ta siiralt, et see teadmistepagas polegi nii väike.

Arnold Pormeister andis iseendale pühaliku töotuse, et rakendab kõik oma füüsilise ja moraalse jõu varud sotsialistliku võistluse organiseerimisele.

— — — — —

Seminaril õpetati: kõik, mis puutub võistlusesse ja kommunistliku töö liikumisse, olgu ilmtingimata must valgelt, allkirjadega, kuupäevadega ja nummerdatud. Pormeister mõistis, et inimeste teadlikkuse praeguse taseme juures on see hädavajalik. Muidu võidakse kontoris rääkida, et mees võistleb, mees ise aga ei tea sellest tuhkagi. Allkiri hoiab ära kõik arusaamatused.

Õnneks oskas Pormeister kirjutusmasinal kahe sõrmega toksida ja ta valmistas sadakond blanketti:

Tallinnas «.....»..... 196.....

SOTSIALISTLIKU VÕISTLUSE ÜLESKUTSE

Mina, ... p/t., ... kat. ...., kutsun sotsialistlikule võistlusele ..... kat. .... sm. ...., kohustudes regulaarselt täitma töönorme vähemalt ..... %. Kohustun olema teadlik ja distsiplineeritud ....., vältima tööluuse ja alkoholitarvitamist, kokku hoidma remondimaterjale, tööaega, töötasufondi ning muid põhi- ja käibevahendeid. Peale selle võtan endale individuaalsed kõrgendatud kohustused: .....

Allkiri

Tal oli umbes teada, kus objektid asuvad, pealegi on iga remonditava maja välisukse ees firmamärgiga prügikonteiner. Kaks vanameest kõbisid koolimajas aknaraame. Krohvija silus aknakülgi. Pööningul sussitas torumees leeklambiga külmunud keskküttetorusid lahti. Vatikkuubedes eided kraapisid seinalt lahtikoorunud värvi.

Arnold Pormeister otsis portfelist blanketid välja. Üks puuseppadest, vana Tatrik, pani prillid ninale ja luges teksti läbi.

«Kas paneme kirja: mina, viienda kategooria puusepp Johannes Tatrik...?»

«Mina ütlen ausalt ära — ei meeldi mulle see asi.»

«Missugune asi teile ei meeldi?» hämmeldus Pormeister.

«Kõigepealt, mina ei teagi, mitu protsenti nad mulle kontoris märgivad. Mis asjad on need käibefondid? Las nooremad kirjutavad alla!»

«Saage aru, seltsimees Tatrik, sotsialistlik kohustus peab olema vormikohane! Korraldus on niisugune. Muidu arvatakse, et... Kõik töölistel võistlevad, vanad ja noored... Või soovite, et seltsimees Tühmasel oleks ebameeldivusi?»

«Seda mitte, kuid... ei, mina alla ei kirjuta.»

«Seltsimees Tatrik,» ütles Pormeister õiglase vihaga, «see ei ole teist kena! Mõtelge kodus hästi järele! Tulge kontorisse, vaadake palgalehti, siis veendute, kuidas praegu tööinimesi poputatakse. Kontoriinimene ei või sellest unistadagi... Sellepärast, et tööline loob materiaalseid väärtusi... et meil kõigil oleks tulevikus kergem. Teie ei taha endale kohustusi võtta...»

«Minul on asi mõtlematagi selge,» vastas Tatrik. «Kogu aeg räägitakse, et bürokraatia... Mina ei oska teile nõu anda. Käige rohkem objektidel, rääkige inimestega, üldse — korraldage see asi kuidagi teisiti. Need paberilipakad on parajad pista koera hännale.»

Krohviija tuli laudiselt alla ja ütles veelgi otsekohesemalt:

«Minge kontorisse ja teatage Tühmasele, et segu on otsas!»

«Kirjutage enne alla, siis lähen kontorisse ja informeerin.»

«Kui te töödejuhatajat näete, saatke ta objektile,» nõudis torumees.

«Mina ei ole teda kolm päeva näinud,» ohkas Pormeister. Talle meenus, et eile oli jutt kassi sünnipäevast.

Ainult eidekestel jätkus südametunnistust, nemad kirjutasid alla. Tagasiteel vaevas Pormeisterit seletamatu tusk, portfell blankettidega tundus raskena, nagu oleksid selles elektrodid või papinaelad. Meenus äsjane seminar. Kesknõukogu tegelane rääkis: kui olla avameelne, siis paljude tööliste teadlikkus on allpool igasugust kriitikat. Andke nõu, seltsimehed aktivistid, tehke ettepanekuid! Tundke muret inimese pärast! Võideldge, innustage, selgitage, agiteerige! Nüüd oleneb kõik inimestest ja nende teadlikkusest.

Pormeister mõistis: see on tõesti üks suur, raske ja õilis mure — nii suur ja raske, et käed-jalad tundusid halvatuina. See oli esimene kord, kus teda kutsuti kultuuripaleesse ja nimetati lugupeetud delegaadiks. Oli veidralt pidulik, tähtis tunne. Teda peeti usaldusväärseks: räägiti asjust, millest ajalehed tavaliselt ei kirjuta. Arnold Pormeister — delegaat, väga vajalik mutriku valitsemisaparaadis, elu peremees, sajalükkemelise kollektiivi esindaja! Rõõmu jätkus paariks tunniks ja asemele tuli mure. Usalduse eest tuleb tasuda tegudega, anda algiirus, nagu ütles Tühmas, võidelda iganditega, remondimeeste tuimusega. Tuleks hakata uue kollektiivlepingu projekti nuputama. Vanast lepingust sõnasõnalt maha kirjutada? Temalt, delegaadilt, oodatakse rohkemat. Oleks ainsatki originaalset mõtet! Pormeister peitis oma õnnetud blanketid kõige alumisse sahtlisse ja hakkas mullust kollektiivlepingut otsima.

Koristajamutt hurjutas: Miks ei muretse keegi lumelabidaid? Miks ei muretseta luudasid? Kas tema, aastates inimene, peab tõesti ise Nehatusse sõitma?

Vastuse asemel hakkas Pormeister kõrva urgitsema. Olgu see hea, aus mutikene kas või ainuski päev tema nahas. Küllap ta siis mõistaks, et maailmas on tähtsamaid asju kui luuad ja lumelabidad.

Õöl enne aruande-valimiskoosolekut kimbutas Arnold Pormeisterit kummaline unenägu.

Ta oli koostanud neljasajaleheküljelise aruande, see oli nahkköites ja tema nimi kuldtähtedega. Saalis oli absoluutne vaikus. Jutt voolas ladusalt ja enesekindlalt. Kõigepealt ajalooline ülevaade. — Kuidas sõlmiti kollektiivlepinguid ürgkogukondlikus korras, matriarhaadi tingimustes, Egiptuses, Babüloonias, kuidas tegid seda sultanid ja kaliifid? Transporditöölised riputasid seinale tohtu maakaardi. Kuidas sõlmiti kollektiivlepinguid orduajal, rootsi ajal, Põhjasõja ajal... Aplaus oli maruline nagu orkaan. Puhkpilliorkester hakkas Väandra polkat mängima.

Hommikul oli pea uimane. Ella, priske ja hella südamega naine, keetis talle värskenduseks oakohvi.

Trammis olid aknad pakasest jäätunud. Jalad hakkasid kalossides külmetama. See oli tõesti veider uni, mõtiskles Pormeister. Iga koolilaps teab, et koopaelanikud ei tundnud kollektiivlepinguid. Vaevalt neid orduajalgi sõlmiti. Need viljatud mõtted tuleks kõrvale heita! Parem mõtelda sellele, kuidas kvoorumit kokku saada.

Tühmas loovutas talle furgoonauto ja kvoorum sai kuidagiviisi kokku aetud. Päev oli raske ja väsitav. Pormeister paterdas lummetuisanud ehitusplatsil, ronis tellingutele tuule kätte, komistas lahtisesse kaablikaevikusse, lõhkus käekellaklaasi, ja furgoonis, kui autojuht püüdis mootorit käivitada, märkas, et parema jala kaloss on kadunud. Töömehed leidsid selle üles ja saatsid kontoris, kuid tuju jäi rikutuks. Hinge jäi ebamäärane tunne. Minutikski ei kadunud teadmine, et tänase päeva raskeim osa on alles ees.

Vist aitas sööklas joodud kakssada grammi naturaalveini, igatahes ettekandega sai ta õnnelikult maha. Võis paberid kõnepuldilt kokku korjata. Kas on küsimusi ettekandjale? Koosoleku juhataja kordas oma küsimust. Vaikiti. See oli rõhuv, pahaendeline vaikus, ähvardav nagu lumelaviin. Vaikisid müürimehed, krohvijad, maalrid ja torumehed. Vaikisid eided-abitöölised, kelle suu ei seisa muidu minutitki kinni. Vaikisid raamatupidajad ja laohoidjad, meistrid ja transpordimehed. Tekkis nagu hetkeline kergendustunne. Võib-olla neil ei olegi küsimusi.

«Seltsimehed, esitage küsimusi, praegu on selleks aeg!» meenutas koosoleku juhataja.

Korruga oli neil kõigil küsimusi.

Miks jäid spordiinventari soetamise summad kulutamata? Kus on suusad ja suusasaapad? Kes lõhkus ära fotoaparaadi, lukustas pimiku, kaotas transistorraadio? Miks ei korraldatud ekskursioone? Miks ei toimetata seinalehte? Milleks me üldse maksame ametiühingu liikmeks? Ettekandes sellest juttu ei olnud. Inimesed ootavad vastust.

«Seltsimehed, austage distsipliini, ärge rääkige kõik korruga! Andke seltsimees Pormeisterile mõtlemisaega!»

Keegi ei suutnud enam suud pidada. Kus on isetegevus, aianduskrundid, töölissöökla? Millal hakatakse elamispinda jaotama? Miks lubatakse joodikutel kollektiivi häbistada? Niisugust uimast ja teovõimetut ametiühingukomiteed, nii vedelaid ja saamatuid inimesi ei ole kunagi varem nähtud. Pormeister võib liigest istumisest hemorroidi saada. Tulgu ta ometi objektidele, rääkigu inimestega, tuulutagu korse! Sedamoodi! Töömeest ei maksa karta.

Pormeister vaikis, püüdis kramplikult meenutada transistorraadio kadumise lugu. Õnneks võttis sõna Tühmas.

«Seltsimehed, meil kõigil on omajagu süüd,» kuulutas ta üle saali.

«Kus oli meie kaasabi? Ise valisime Pormeisteri, nüüd parastame. Tõstku käsi see inimene, kes on täitnud kas või ühegi ühiskondliku ülesande! Ütlete, et põhitöö... Pormeisteril on samuti põhitöö. Olete teie kunagi leppinud sajarublase palgaga? Pormeister, perekonnainimene, peab leppima. Joomises, ilkumises ja parastamises oleme kuulsad üle terve ametkonna... Oleme kaotanud tööinimese südametunnistuse. Häbenema peaksime... Pormeister andis oma parima. Enne, kui küsime Pormeisteri käest, küsime iseeneselt...»

Koosolek tunnistas ametiühingukomitee töö nõrgaks — peaaegu kõik hääletasid poolt. Pormeisterit enam komiteesse ei valitud.

Arnold Pormeister tegi avastuse, et kahjurööm mõjub mõningal määral toniseerivalt ja aitab summutada kibestust. Uue ametiühingukomitee esimesed arglikud sammud... Hale ja armas oli vaadata, kuidas nad rabelesid. Kõigepealt — aruande-valimiskoosoleku materjalid unustati sahtlisse terveks pikaks nädalaks, kuni nad mattusid uute, värskete dokumentide alla. Ärgati alles siis, kui vabariiklik komitee kategooriliselt nõudis: kolme päeva jooksul olgu aruanded esitatud!

Nõutud inimesed läksid Pormeisteri juurde abi otsima.

«Olgu,» ütles Pormeister, «koostan teile dokumentide nimekirja, mis tuleb esitada. Annan oma viimase panuse.»

Arnold Pormeister koostaski järgmise nimekirja:

- 1) Kollektiivlepingu täitmise aruanne — 68 nomenklatuurset punkti.
- 2) Organisatsioonilis-tehniliste ürituste plaani täitmise aruanne.
- 3) Ohutustehnika-alaste abinõude plaani täitmise aruanne.
- 4) Töökultuuri-alaste abinõude plaani täitmise aruanne.
- 5) Töötervishoiu-alaste abinõude plaani täitmise aruanne.
- 6) Haigestumiste ja tööõnnetuste analüüs.
- 7) Eelmise ametiühingukomitee tegevuse aruanne, milles tuleb näidata:
  - a) eelarve täitmine,
  - b) koosolekute arv ja nende sisu lühike kokkuvõte,
  - c) tootmisnõupidamiste arv...

«See ei ole kaugeltki kõik,» naeratas Pormeister hapult. «See puudutab meie eelmise aasta tegevust... Uus kollektiivleping koos lisade ja täiendustega... Siis uue komitee tööplaani. Üldkomitee tahab veenduda, et te töötate plaani järgi... et ei korda Pormeisteri vigu. Ärge jumala pärast unustage valimiskomisjoni protokoll! Siis veel üks aruanne, millest nähtub...»

«Ole täitsamees, Pormeister,» nurus uus esimees, «tee need aruanded ise valmis! Iga dokumendi eest teeme sulle lõuatäie konjakit!»

«Teate ju väga hästi, mida mina arvan konjakist ja selle joojatest!»

«Kuid ikkagi... tee nad valmis! Jäta endast hea mälestus!»

«Kui te kõik... seltsimees Tühmas välja arvatud... koosolekul mind mustasite, näägutasite... kellelgi ei olnud julgust teha ettepanekut, et tunnistame töö rahuldavaks. Nii, nagu see on tavaliselt kombeks. Ulgusite koos huntidega... Mida ütles minu süda? Inimese aastatepikkune töö... Vähemalt aruanded esitasin alati õigeaegselt.»

«See kukkus, jah, kuramuse näotult välja. Ära võta südamesse!»

«Lähme kõik koos Tühmase juurde,» otsustas Pormeister. «Võimalik, et tal on minu jaoks teised ülesanded. Väikevahendite inventuur näiteks...»

Tühmasel tuli muidugi nõustuda, et eelkõige aruanded... Pormeister, tubli mees, teeb nad valmis. Vastasel korral tekib skandaal. Lõpetuseks ütles ta:

«Teate küll, mida te nüüd Pormeistrile võlgnete... vähemalt moraalset. Aruandlus on veidi keerulisem kui mahahäätamine.»

Paari järgmise päeva jooksul kulges kõik vana head tuttavat rada.

Tuba oli soojaks köetud ja teekann susises. Pormeister koostas protokolle ja aruandeid. Keegi teda ei tülitanud. Tühmas lubas, et kombineerib talle väikese preemia.

«Selle eest ostan Ellale kaproonpitsiga kombinee,» otsustas Pormeister.

Siis hakati rääkima rahandusosakonna inspektoritest. Võib juba arvata, kes tuleb — vana tige, printsipiaalne Puumanni-mammi, kellele oleks aeg pensionile minna. Tähenärija, pedantne, väiklane inimene. Pormeistril oli imelik, ebakindel tunne, nagu ikka enne revisjoni.

Tühmas oli teda veidi õpetanud, kuidas olla ja rääkida, mida üldse võib teha üks lukksepp-mehaanik. Pormeister kõndis mööda tuba, akna juurest kapi juurde, sealt töölauda ja ahju juurde ning pobises:

«Mördisegisti laagrid vahetatud, määritud, õlitatud... elektrimootori ümbermähkimine, arvutusmasina VK-1 remont... maandustakistuste mõõtmine... Võidakse küsida: milleks üldse maandustakistusi mõõta? Mida ma siis vastan?»

Oleks veel, et ametiühingukomitee liige — neid naljalt ei koondata. Seegi on minevik. «Olen sattunud elu hammasrataste vahele!» Habegi jäi hommikul ajamata. Taskus on nutsakutäis kompvekke — krõbistaks neid ajaviiteks! Ei, nad ei paku lohutust. Lääged, iiveldamapanevad... Puumann ongi kohal, istub raamatupidamises, uurib palgalehti, tuhnib töökäske... Keegi tuli uksest, kindlasti Puumann... Viimane tunnike on saabumas! Sedakorda oli tulijaks autojuht — Pormeister hakkas talle teekonnalehte vormistama. Pastapliiats kukkus põrandale, veeres kapi alla... Lõpuks said autojuhiga asjad klaariks. Jällegi tuldi uksest. Näost kadus viimane veretilk, suu muutus kuivaks, süda klopis kui pöörane.

Sest nüüd tuli tõepoolest Puumanni-mammi. Järgnes dialoog, mis salvestus mälusse surmatunnini:

«Kelle töölaud see on?»

«See on... see on minu töölaud.»

«Milleks vajate teie, lukksepp-mehaanik, töölauda?»

«Põhivahendite inventuurid, väikevahendite kartoteek... tehnilised passid, teekonnalehed...»

«Mida te eile tegite?»

«Mördisegisti laagrid vahetatud, määritud, õlitatud... elektrimootori ümbermähkimine... maandustakistuste mõõtmine...»

«Kõige sellega tulite eilse päeva jooksul toime?»

«Üleeile samuti... möödunud nädalal... ülemöödunud nädalal...»

«Mida te just nimelt eile tegite?»

«Möötsin maandustakistusi.»

«Missugust mõoteriista te selleks kasutasite?»

«Meg... meg... meg... megaoommeetrit.»

«Mis protokollid need siin laual on?»

«Ametiühingukomitee protokollid... seltsimees Tühmas käskis...»

«Palun näidake mulle oma tööriideid!»

«Minu tööriided on... keemilises puhastuses.»

«Palun näidake mulle oma käsi!»

Pormeisteri värisevad valged, pehmed käed ütlesid Puumannile kõik, mida vaja. Absoluutselt kõik. Rohkem kui kümme kaustatäit töökaške. Ta torises midagi paberimäärijaist ja muidusööjaist, kes paljunevad nagu umbrohi — mida rohkem kitkud, seda hullemini vohab. Pormeister mõistis, et küsimused on siin ülearused.

Õhtu eel poetas Pormeister enda Tühmase kabinetti.

«Mis saab nüüd edasi, seltsimees Tühmas?»

Tühmasel oli olnud paha päev — ränk pähesaamine rajoonikomitees koolimaja remondiga venitamise pärast, ja ta vastas tüdinult:

«Tõesti ei tea, kulla Pormeister. Hakka igaks juhuks uut töökohta vaatama!»

«Tähendab, mooramaa mees on oma töö teinud?»

«Sina, Pormeister,» ägestus Tühmas, «pane käsi südamele ja ütle, et sulle on ülekohtu tehtud! Viis aastat oled saanud inseneri palga... Oled elanud nagu vanajumala selja taga. Mina vastutasin kõige eest... Tead sa, kui palju on Ferdinand Jaagupi poeg Tühmase hingel pattusid? Töökašud, juurdekirjutused, koosseisudistsipliini rikkumised, tööde halb organiseerimine, peaaegu et sabotaaž! Tegin ükskord rehknuti, et väärin vähemalt seitsekümmend aastat vanglakaristust. Kriminaalkoodeksi järgi... Miks mind siis kinni ei panda? Sellepärast, et näpud ja isiklik tasku on riigi rahast puhtad. Nahk on paks ja närvid tuimad nagu laadahärjal... Sind, kulla Pormeister, ma enam aidata ei saa. Pead nüüd ennast ise aitama! Rahandusosakonna käes on vägi ja võim.»

«Kas mul homme maksabki enam tööle tulla?»

«Tule ikka! Ülehomme samuti... Nohista ametiühingu dokumendid valmis! Peame nõu, ootame ära revisjoniakti. Tead ju küll, et iga asi tuleb omal ajal... või siis natuke hiljem. See on minu põhimõte.»

Tühmas teadis, et parim ravim apaatia vastu on töö. Ta määras Pormeisteri väikevahendite inventeerimise komisjoni esimeheks. Pormeister käis objektilt objektile, rehkendas vatipükste kulumisprotsente, loendas labidaid, kellusid, pahtleid, koostas pintslite ja laeharjade mahakandmise akte. Rahmeldades oli südagi veidi kergem. Tuli nagu tahtmine seinalehte toimetada või loosungeid maalida.

Ühel tuisusel veebruarikuu päeval helistas Puumanni-mammi Tühmasele ja küsis oma tavalise otsekoheusega:

«Kas see lihavate kätega mees istub ikka veel... noh, seal raudahju ja akna vahel?»

«Ee-ei, enam ei istu,» vastas Tühmas. «Just täna tegin käskkirja.»

Koostaski siis kiiruga käskkirja, laskis sekretäril ära trükkida ja poetas koopia Pormeisteri lauale. Raamatupidamisel kästi lõpparve välja arvutada.

Pormeister tuikus koju nagu palavikuhaige. Ta ei märganud, kuidas

trammi sai, unustas pileti komposteerimast, jäi tunglevatele inimestele jalgu. «Need inimesed ruttavad töölt koju,» tuikas mõte. «Mind heideti välja... Sellepärast, et minul on valged käed.» Ta toibus oma mõtiskelust alles siis, kui tramm jõudis Kadriorgu — tuli tagasi sõita Tõnismäele. Ajaleht jäi ostmata. Lõpuks jõudis ta koju. Makaronivorm ja pannkoogid jäid söömata. Tuli tahtmine kõige riietega voodisse minna.

«Oled sa haige?» küsis Ella.

«Olen rohkemgi kui haige — olen väljatõugatu!»

Ella tõi talle voodisse kuumaveekoti ja Arnold jutustas kogu loo.

«Mina kartsin juba, et sul on gripp,» ütles Ella kergendatult.

«Gripp... isegi kollatõbi... isegi vähk oleks tuhat korda parem! Kes muretseb mulle nüüd uue koha?»

«Loomulikult sina ise, ei keegi muu! Võta palderjani ja jää magama! Hommik on õhtust targem.»

Hommik oligi targem. Arnold Pormeister magas kella kümneni, käis siis lõpparve järel ja luges üle oma rublakesed. Barakk, töölaud, laudadest kuur ja lummetuisanud lauavirnad — kõik olid omal kohal. Tuha- toos laual, protokollikaustad, kivikõvaks kuivanud juustutükk... Nagu oleks sellest kümme aastat möödunud. Isegi ahi on köetud. Tuttav plakat: «Tuleohutuse eest vastutab sm. Pormeister.» Ta korjas oma protokollikaustad portfelli. Veel üks käik on sooritada. Lähed portfelliga, milles on dokumendid, tunned ennast töötava inimesena, sooritad mõtteka toimingut, viid üldkomiteesse kauaoodatud protokollid. Võib-olla üldkomitee esimehel Marta Põldverel on varuks soe, südamlilik sõna.

Nii jõudiski Arnold Pormeister Põldvere kabinetti, vabastas end palitust ja istus kägisevate vedrudega tugitooli.

«Tõin teile aruande-valimiskoosoleku materjalid. Viimast korda... Olgu teile teada, seltsimees Põldvere: korralikke, vormikohaseid aruandeid ärge remondikontorist enam lootke!»

Arnold Pormeister jutustas, kuidas kõik toimus. Ette teatamata, tööseadustikku arvestamata, ilma ühegi sõbraliku sõnata. Tühmas häbenes, poetas ennast objektile.

«Olen ma pidalitõbine, keda kardetakse?»

Põldvere hakkas protokolle sirvima.

«Kõik on korralik — arvud, protsendid, seletuskirjad... nii nagu ikka. Te süüdistate ennast ilmaaegu. Olete tubli ja töökas inimene!»

«Lugege edasi, palun... ametiühingukomitee töö tunnistati nõrgaks.»

Põldvere näole ilmusid punased täpid ja ta vastas ärritatult:

«See on pagan teab mis! Muidugi, mida võiski sellelt joodikute kambalt oodata! Olite nende jaoks liiga hea! Kuulete, seltsimees Pormeister, liigagi hea! Kahju, et mind kohal ei olnud!»

«Seda küll, kuid... mis saab nüüd edasi?»

Marta Põldvere hakkas suitsetama filtriga sigaretti.

«Tühmase suhtes tehakse vastavad järeldused. Käskkiri tühistatakse, teie saate kaks nädalat ajapikendust... Ja siis? Siis tuleb teil ikkagi uus koht otsida.»

«Jah,» ütles Pormeister kõlatult, «siis algab töötsimine, võitlus leivapalukese pärast.»

Marta Põldvere püüdis õnnetut meest lohutada. Tema, vana ametiühingutöötaja kogemused kinnitavad, et üheksakümmend protsenti töö-

kohavahetajaist saavad paremasse kollektiivi, suuremale palgale, soodsamad tingimused — see on kõigutamatu tõde. Uued töökaaslased, uued kohustused, silmaring avardub. Kaotada pole midagi. Paremad päevad on alles ees.

«Jah, kuid mina kuulun ülejäänud kümne protsendi hulka. Südames on niisugune tunne.»

«See tunne petab teid,» kinnitas Põldvere. «Vaja on veidi rohkem enesekindlust.»

«Ei, see tunne ei peta mind!» ahastas Pormeister tugitoolis. «Kadestan kõiki: kojamehi, lumerookijaid... isegi Puhastuskontori villkopamehi. Kõik nad on ühiskonnale tuhat korda vajalikumad kui valgete kätega Arnold Pormeister.»

Marta Põldvere, kauaaegne üldkomitee esimees, kommunist, südamega inimene, mõistis mõndagi. Tühmase kohta tuleb koostada ettekanne... Mida seegi aitab? Karistus karistuse otsa, kaua sa ikka karistad? Tühmas vallandada — ta tänab vaid õnne, et sai remondikontorist tulema. Mees, kes ei halise ega noruta, vaid teeb oma rasket ja tänamatut tööd. Mida teha Pormeistriga, selle saamatu, kuid ausa inimesega? Kuidas sisendada enesekindlust? Ta võttis riulilt «Õhtulehe» ja kutsus Pormeisteri lähemale.

«Näete, siin on tööpakkumised, tervelt pool lehekülge! Kogu linn, kogu maa kisendab töökäte järele! Vajatakse lukkseppi, treialeid, freesijaid, elektrikuid... vajatakse transporditöölisi... Killustikutehas pakub mugavustega ühiselamut... Tulge, mehed, ehitustrusti, majaehituskombinaati, andke rahvale elamispinda! Sedamoodi... Teie muretsete leivapalukese pärast!»

«See on kõik õige,» naeratas Pormeister nukralt. «Inimesi vajatakse tootvale tööle... Meie õppisime keskkoolis veidi bioloogiat, millest ma praegu enam suurt ei mäleta. Kuid kõige olulisem... Seltsimees Põldvere, palm ei aklimatiseeru Läänemere liivaluidetel. Olete ehk Nõmme aedades näinud apelsinipuid? Viinamarjakobaraid, banaanipuid? Kask ja kadakas ei kasva ekvaatori all... Inimene, kõige komplitseeritum olevus, peab kohanema! Täna koostasid protokolle, homme kühveldad killustikku.»

«Niisiis — füüsiline töö ei sobi teile?»

«Kardan, et ei. Kogu minu organism... lihastik, siseelundid, närvikava... on harjunud teistsuguse tööga.»

«Hästi,» ütles Põldvere. «Näete, siin on kuulutus: ehitusvalitsus vajab finantsisti.»

Pormeister uuris kuulutust ja vangutas pead.

«Neil on arveldusarve Ehituspangas! Kui te teaksite, seltsimees Põldvere, kuidas meie finantsistid Ehituspanka vihkavad! Kaherublaste vahe pärast jooksutati inimesi kolm päeva.»

«Edasi — tööstuskombinaat vajab laohoidjat...»

«Meil on laohoidja — kuuekümnernerublane palk, ja laoseis kuuskümmend tuhat rubla!»

«Vajatakse bilansivõimelist raamatupidajat...»

«Mida tean mina bilansist!» ohkas Pormeister. «Tean vaid seda, et bilansinädalal on raamatupidamise aknad poole ööni valgustatud. Inimesed neelavad peavalutablette ja ergutavad end kange kohviga.»

«Vajatakse trammijuhte — väljaõpe, soodsad tingimused...»

«Minusugune närviline inimene liikluskeerises!»

«Lasteaed vajab majandusjuhatajat. Lõpuks ometi! Ei ole Ehitus-

panka, laoiseisu, liikluskeerist... ei ole ohtu kõrgelt alla kukkuda. Kui soovite, helistan kohe lasteaeda.»

«Ei maksa vaeva näha,» oli nukker vastus. Arnold Pormeister kägardus uuesti tugitooli, nagu valutaks tal kõht. «Mõtlemine loogiliselt... Vastutus kaheksaja mudilase eest, peale selle kaheksakümmend beebit! Ütleme, et keskkütte avarii ja väljas on pakane... Ütleme, et mõni beebi saab kopsupõletiku... Ütleme, et kaubandusvõrgus ei ole baika-tekke, et puudub hulгимүүгилимиит... Siis need remondimehed. Neil on teatud põhjused võimalikult rohkem riigi raha välja pumbata. Kirjutad aktile alla, oled kaassüüdlane. Jätad kirjutamata — remondimehed korjavad oma kolid kokku. Ruumid jäävad külmaks, lapsed kõnnivad nohuste ninadega... Ei, seltsimees Pöldvere!... Minu südame-tunnistus lihtsalt tõrgub seda mudilaste karja oma vastutusele võtmast.»

«Siis on lood üpris keerulised,» arvas Marta Pöldvere nukralt naeratades. «Töökohti on, kuid ükski ei sobi.»

«Võib-olla mõni siiski sobiks,» vastas Pormeister, «kuid on üldiselt teada, et kõik soliidsemad... niisugused kohad, kus inimene tunneb rahuldust ja töörõõmu... et on vaja tutvusi. Kus on Arnold Pormeistri tutvused? Koolivennad on uhked, rahakad, tähtsust täis — niisuguseid mehi ei koondata. On ainult üks, seegi joodik. Mangub õllekeldri ees kahekümnekopikalisi. Olen talle laenanud neli rubla ja kuuskümmend kopikat... Vaat temaga oleks mul paras kampa lüüa.

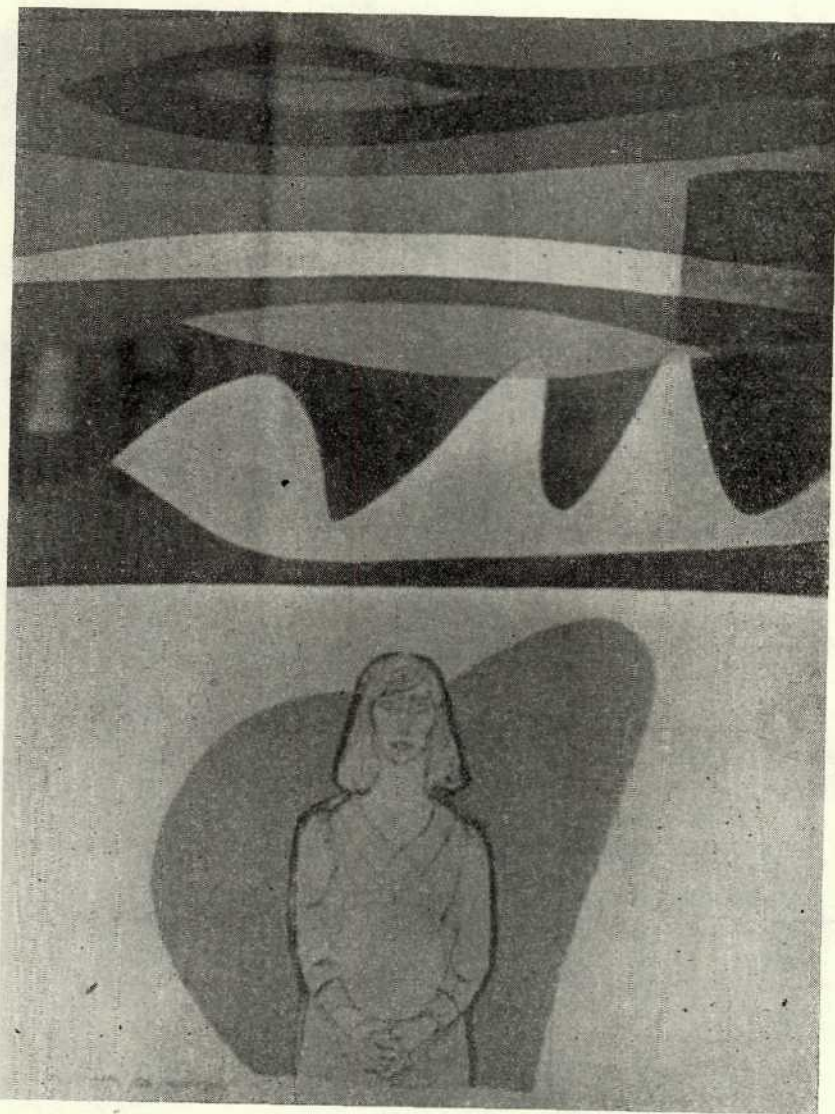
... Täna, kui ma olin oma armsas remondikontoris... viimast korda,» jätkas Pormeister, «tekkis pöörane mõte. Hästi, te tahate Pormeistrist lahti saada! — Neil on seal üks remonditöökoda, laes telfertõstuk ja ilmatu suur konks... Et kui seoks selle konksu külge nõõri... Vaat siis olete minust igaveseks vabanenud! Tundsini hirmujudinaid... Sest milleks mulle nüüd enam inimväärikus? Viis aastat elasin nende rõõmudele ja muredele. Töödejuhatajat ähvardati prokuratuuriga — tema kirjutas seletuskirju ja naeris habemesse, minule oli see nagu noahoop! Raamatupidajad muretsesid kahjumi pärast, mina tatsutasin laudade vahel ja pakkusin šokolaadikompekke — ainult see oli minu võimuses. Võtke, head inimesed, teie mure on minu mure! Tehti üks fiktiivne kanne, pooltoodang või sedamoodi, kahjum muutus olematuks, kõigil näod rõõmu täis! Mina vudisin poodi likööri pudeli järele. Omalt poolt ostsin tordi. Võtke, armsad inimesed, teie rõõm on minu rõõm! Et ma sellest remondi- ja bilansiasjandusest nii armetult vähe taipasin. Minu panus oli väike, kuid ta tuli südamest. Ausõna, seltsimees Pöldvere, kõigest südamest!... Millega mind hüvitati? Nii nagu koera hüvitatakse jalahoopidega. Et võta oma seitse asja ja kõnni minema! Mida siis imestada, et mõtted ühe teatud konksu ümber keerlevad.»

«Oh teid, rumalat, armetut inimest!» hüüdis Marta Pöldvere, unustades hetkeks üldkomitee esimehe väärrikuse. «Vabandage mind raskete sõnade pärast! Mõte, muide, jääb samaks! Teie ei ole hoopiski see, kelleks pidasin... Issand, kuidas te mind närviliseks tegite!»

Ta avas kandekoti. Õnneks Pormeister ei märganud, kuidas need muidu nii kindlad sõrmed erutunult kandekoti sisemuses tuustisid. Taskurätt, huulepulk, kõne tekst, aktivisti meelespea, kolm pakki jugoslaavia supikontsentraati — kõik oli omal kohal. Ei olnud ainult seda, mida hädasti vaja.

«Te näete ju, et ma ei leia sigarette. Pakkuge siis ometi!»

Arnold Pormeister tõmbas oma paki välja.

E. Tihemets

Noor inimene (Lito) 1968

«Teie suitsetate «Tulukest»? Issand, kuidas ma praegu vajan filtriga sigarette! Lubage, ma lähen laenan org-osakonna naistelt!»

Tagasi tulles ütles ta rahulikumalt:

«Te olete esimene meesterahvas, kes viis mind rööpast välja... ei, ei, ärge mõistke mind valesti! Selle oma konksujutuga. Missugune jubedus! — Kõik tahavad mind uskuma panna, et inimestel on hea, lõbus, inimesed tantsivad, lõõritavad, laulavad... Kirjutate aruandes, et töölise riiekapptide remondiks kulutati neli tahvlit vineeri, pool kilogrammi kondiliimi ja kakssada grammi naelu. Missugune põhjalikkus! Missugune eesli kannatlikkus raamatupidamise dokumente lapata! Mina seda ei nõua. Vabariiklik komitee samuti mitte. Miks just kakssada grammi naelu? Võib-olla nelisada? See ei huvita ju kedagi. Absoluutselt mitte kedagi!»

«Mõtlesin... mõtlesin, et kõrgemad instantsid vajavad neid andmeid... igaks juhuks... kontrollimiseks... aruandekõneks pleenumil,» heietas Pormeister.

«On olemas bürokraatia eriliik — ametiühingubürokraatia,» jätkas Pöldvere täiesti rahunenult. «Olen püüdnud mõistatada, kuid arunatuke ei hakka peale. Tööstuses, sotsiaalkindlustuses, transpordis — seda veel kuidagi! Tuleb ebaausate inimeste ees kõik pilud kinni toppida. Kuid see kapitais ametiühingubürokraatiat, pluss veel teie portfellitais? — Issand, kuidas me oma rändlippude ja aukirjade pärast väriseme!»

Olen mõtelnud, et Marta Pöldvere — kosmeetikasehhist sa tulid, õpetasid tüdrukutele näokreemituubide täitmist, mine sinna tagasi, seal on su õige koht! Kuid ei, aruandeid sorteerida on kergem... Aga siiski... Ühel päeval öeldakse: Marta Pöldvere, aeg on täis saanud, vabasta esimehe tool! Arvate, et hakkab siis konksu otsima? Mitte iialgi, mitte iialgi!... Teiega on keerulisem, tuhat korda keerulisem! Sest kust leida kohakest, kus on vaid aruanded, aruanded, aruanded...»

Arnold Pormeisteril oli tunne, nagu seisaks ta paduvihma all, veelgi enam — nagu võmmiksid teda purjus maalrid kuskil hämaruses, lauvirnade ja tsemendikottide vahel.

Järgnes vaikus: Marta Pöldverel lõppesid sõnad ja Pormeister ei suutnud toibuda. Ainult tugitooli vedrud ragisesid — see oli vana, ajast ja arust tugitool, mille õige koht olnuks remondikontoris, Tühmase kabinetis. Kõrgemad instantsid olid ta ammu aktiga maha kandnud. Üks mõte oli liikumas, võimalik, et Marta Pöldvere ja Arnold Pormeister mõtlesid sedasama. Olid nad ju aastate jooksul ühist koormat vedanud.

Kas tõesti väaris Arnold Pormeister neid raskeid sõnu? Mida pidi ta mõtlema Tühmasest, kui see kiitis: Pormeister on kollektiivlepingute eriteadlane, ääretult põhjalik mees. Ütleme, et koostab poolaasta-aruande... Mõtled, et mida ta sinna ikka kirjutab, tehtud pole ju, ausalt öelda, tuhkagi. Võtab töödejuhataja suust juhusliku lausekese, teise varustaja, kolmanda raamatupidaja suust, ja ongi temal tootmisnõupidamise protokoll, lausa rõõm lugeda! Näeb, et raamatupidamises on uus nikeldatud kohvikann, sirelioksake vaasis — töökultuuri-alaste ürituste plaani täitmise aruanne! On siis parem, kui töödejuhataja, ehitusinsener, finantsist või varustaja oma energiat raiskab? Pormeisteri väärtus on selles, et ta, isehakanud patuoinas, vabastab inimesed udujutu keerutamisest ja võimaldab neil tegelda tõsisemate asjadega. Just sellepärast hindas teda remondikontori juhataja Tühmas.

Või siis Marta Pöldvere... Õppige remondimeestelt, õppige seltsimees Pormeisterilt aruannete koostamise kunsti! Lausa rõõm raportee-

rida: inimesed töötavad, pingutavad, võistlevad, peavad kalliks firmamärgi au. Iga kühvlitais killustikku porisele laoplatstile, lillerootsuke baraki kõrval peenral, ämbritäis kloorlupja kemmergusse, seebitükk ja hõõveldatud laudadest rest töömeeste pesemisruumis — miks sellest siis mitte kirjutada? Lugege ja imetlege: Tehtud on mõndagi! Tulevikus tehakse veelgi rohkem. Seda kinnitab üldkoosoleku protokoll, masinakirjas, poolteist reavahet, allkirjad all, nagu kord ja kohus.

Kurb ja pentsik, kuid ometi tõsi, mõtles Marta Põldvere. Nähtavasti peab see sedamoodi olema. Loed läbi sadakond aruannet, kuust kuusse ja aastast aastasse, sul on natuke fantaasiat — kujutled pastelltoonides tsehhe päevavalguslampidega, valgetes kitlites tööinimesi, särtsakaid koosolekuid. Jõuad sa kõike isiklikult kontrollida! Pealegi teadis Marta Põldvere, et Pormeister ei valeta. Ta ei ole selleks suuteline, punastab nii armsasti, neitsilikult. Ta soovib kõigest südamest, et tegelikkus oleks nagu aruanne, roosa ja lilleline, fantaseerib, pingutab veidi üle. Ta ei valeta: lilled on olemas, astrid ja saialilled, kuid ei paista nõgeste ja maltsa seest välja. Pealegi rauakolu ja tühjad bensiinivaadid seinas ääres. Kuidas seda fantaseerijat, aruannete eriteadlast aidata? Mees istub, närvitseb, ootab vastust. Marta Põldvere kohus on talle vastata.

«Võib-olla tegin teile ülekohut, nii nagu Tühmaski. Elus on üldse palju ülekohut. Igal juhul katsun teid aidata. Ehk leidub mõni hea kollektiiv? Sest mulle näib, et seltsimees Pormeister ise ei suuda end aidata. Kui teil oleks veidi rohkem optimismi ja pealehakkamist! Nii, nagu aruannete kirjutamise ajal.»

Pormeister pobises midagi ülimalt tänulikkusest. Eks seltsimees Põldverel ole muidki muresid, näiteks remondikontori uue ametiühingukomiteega. Ongi aeg lahkuda. Varsti jõuab müügile «Õhtuleht» oma tööpakkumistega. Ehk on täna rohkem õnne.

«Ärge te jumala pärast napsitama hakake,» ütles Põldvere talle hüvastijätuks. «Hoidke pea püsti, olge mees, perekonnapea!»

— — — — —

Kui Marta Põldvere kuu möödudes Pormeistrit külastas, leidis ta eest kõhnunud, habetunud mehe, kes istus vahariidega kaetud köögilaua ääres ja uudistas tuhmel silmil teeklaasi, milles oli sogane punakas vedelik. Priske Ella oli nutetud silmadega. Tüdrukukene istus isa vastas ja lahendas aritmeetikaülesandeid. Pannil särisesid praekartulid. Marta Põldvere tutvustas ennast.

«Minu abikaasa on teist palju head rääkinud,» ütles Ella. «Ei julgenud loota, et meid külastate.» Lisas siis vaiksemalt: «Arnoga on asjad halvasti. Otsustas, et hakkab habet kasvatama.»

Habetunud mees rüüpas klaasist koduveini ja langes taas nirvaana-taolisesse olekusse. Külalist tervitas ta vaevaltmärgatava peanoogutusega.

«Ta räägib vahel nii õudseid jutte, et hakkab hirm,» pihtis Ella. «Ütles, et ei vääri neid praekartuleid, ja pekiviilud — need olevat minu vanemate armuand. Temal jäävat nad kurku kinni.»

«Te vabandage mind,» alustas Põldvere ääri-veeri. «Ma tunnen teie abikaasat pealiskaudselt... võib-olla on see ülearune kartus... kuid mulle näib, et ei teeks halba konsulteerida neuroloogiga.»

«Mida see neuroloogki,» ohkas Ella. «Teadagi, mida ta räägib: orgaanilisi nihkeid ei ole märgata, mööduv depressiooniseisund, vältige hin-

gelisi erutusi, perekondlikke konflikte, jalutuskäigud, suusatamine. Kes seda siis ei tea? Siin aitab ainult see, et keegi võtab ta käsile, ajab vägisi habeme maha ja talutab uuele töökohale.»

Marta Põldvere istus Pormeisteri kõrvale vabale toolile.

«Ella!» hüüdis äkki Arnold Pormeister. «Keldris on kindlasti veel üks pudel, too see üles! Ma tahan oma külalist kostitada.»

«Ma ei saa ju, piimasupp läheb kõrbema!»

«Mine siis sina, Leili!» käsutas isa tüdrik. «Saad veidi pead puhata. Liigne mõtlemine ei ole hea.»

«See veel puudub, et laps läheb pimedasse koperdama,» ütles ema tütre eest.

«Ulata siis mulle vähemalt kotad, ma lähen ise, kurat võtku! — Seltsimees Põldvere, eks ole meil peenike perekond?»

Ta läskis ise, kotad paljaste jalgade otsas, ja kui uks kinni kolksus, tundsid kõik, et mõneks hetkeks on kergem hingata.

«Nägite ehk, missugused närused püksid tal jalas on,» rääkis Ella. «Need otsis ta keldrist kaltsude hulgast — mõtlesin, et annan utiliitorjajale, saab ehk mõned klaaspurgid kurkide marineerimiseks. Ütlesin, et Arno, mõtle, mis sa teed: häbistad kogu perekonda. — Need on just need õiged, just niisuguseid ma väärin! Võib saabuda päev, mil kõnnin ringi palja tagumikuga! Selgitasin talle nagu lapsele: kaotatud pole midagi, minul on töökoht, keldris on salved kartuleid ja juurvilja täis, marineeritud räimi, keediseid, hoidiseid, isa ja ema toovad maalt lisa... et puhaku tema kas või kaks kuud ja kosutagu närvi. Seepeale läks ta hoopis pööraseks. Et kas tema ei olegi mees! Jäi siis mõttesse ja ütles, et ega vist tõesti ei ole... et üks tobukene, perekonnale koormaks. Kui ma ei usu, küsige rahandusosakonna inspektorilt seltsimees Puumanilt. Mõtlesin, et peaksin tõesti küsima: kas administratsioon tohib inimest sedamoodi koondada, arvestamata ta senist tööd, korralikke eluviise, psüühilist omapära...»

«Kas ta tõesti ei ole vahepeal töökohta otsinud?» uudistas Põldvere.

«Otsis. Käis Saunade ja Pesumajade Trustis, pakkus end pargivalvuriks, kalakaitseinspektoriks, majahoidjaks, öövalvuriks. Teda ei võetud tõsiselt, arvati, et teeb kohatut nalja. Eile käis postkontoris...»

Arnold Pormeister lohistas end kööki, hoides hellalt käes liitrist piimapudelit, milles oli koduvein.

«Nii, seltsimees Põldvere, nüüd läheb lahti tramburaiks! Tulite mind kontrollima? Õige ametiühingutegelane peab igal sammul kontrollima.»

«Nagu isegi näete, seltsimees Pormeister,» vastas Marta Põldvere mõrkjalt naeratades. «Lubasin ju teile, eks ole. Ei lootnud teid sellises seisundis kohata.»

«Mis minu seisundil siis viga?» itsitas Pormeister. «Naine söödab, joodab, kütab toa soojaks. Teie inimlikkus on lihtsalt liigutav! Näete, siin on teile pokaal! Niisiis, järgmine päevakorrapunkt... Sõna on seltsimees Pormeisteril...»

«Räägi, kuidas sa postkontoris käisid!» soovitas Ella.

«Jah, ma otsustasin postiljoniks hakata,» rääkis Pormeister, «sest kui pea ja käed ei jaga, jagagu jalad! Läksin kaadriosakonda ja ütlesin, et mind koondati. — Neil olevat kahjuks kõik koosseisulised kohad täidetud. Ütlesin, et postiljoniks... Nad takseerisid mind nagu lumeinimest. Selgitasin neile, et mind jälitab ebaõnn: remondikontorist heideti tänavale, saunad ja pesumajad osutusid minu ees suletuks... hoolimata sellest, et oskan masinaga pesu pesta ja triikida. Nemad pidasid mind

paadunud joodikuks... sest kas ma tõesti pole märganud, et noored ja tugevad mehed ei pea postiljoniametit. See on rohkem koolitüdrukute amet suvevaheajaks. Ütlesin, et hädaga sööb vanakurat kärbseid. — Ei, seltsimees Pormeister, postiljonikohta me teile ei anna, see oleks häbitegu ja tööjõu raiskamine. Kõndisin siis uksest välja, süda kuuma valu täis. Sest kuhu mul minna?»

«Häbi sul ei ole küsida: kuhu minna!» pahvatas Ella. «Puukuuris ei ole pilbastki, millega kohvi keeta. On ainult tükikad.»

«Sattusin ühele veevarustustrassile,» jätkas Pormeister. «Mehed nagu merihärjad, vatikuubedes, näost punetavad. Üks õiendas diiselpumba juures, teised tasandasid kraavipõhja. — Jõudu, mehed, tervitasin mina. — Jõudu tarvis, vastas üks, kes koksiahju juures käsi soojendas. — Rekonstrueerite veevarustust? — Paneme, jah, uued ja jämedamad torud. — Tekkis üks pöörane mõte. Vaat see on mehine töö, tõeliste väärtuste loomine! Pealtnäha üsna lihtne, muudkui kühvelda liiva ja säti torusid. Astugem tööliiklasi ridadesse! — Ehk läheb teile abiväge vaja? — Minge aga kontorisse ja vormistage tööle! Tooge kas või terve suguselts trassile! — Kuidas on lood palgaga! — Ei või nuriseda, koos akordpremiatlasuga, vaata, et tuleb oma kakssada. Siis, kui sa mehe eest väljas oled. — Süda hakkas vudisema nagu talle saba. Vaat see on mehe palk! Kui paneks õige kummikud jalga ja teeks käed mullaseks! — Ega siin erilist kvalifikatsiooni vaja ole? — Eksid, sõbrake, muigas punase härjakaelaga mees. Toruühendused tuleb temmida nii, et nad surveproovile vastu peaksid. Pead oskama punnseina rammida. Pead tundma tööjoonist. Pead diiselpumbale elu sisse saama. Pead oskama siibrikaevu laduda. Kõige kuradim on ühendamine magistraaliga. — Aga ütleme, et kõige lihtsam labidatöö? — Selleks, sõbrake, on ekskavaator. — Niisiis, Arnold Pormeister, sinu koht ei ole mitte torumeeste ridades! Sa oled selleks liiga kerge. Mina ja diiselpump? Mina ja siibrikaevud? Loivasin kodu poole. Ellal on kindlasti kartulid keedetud ja soust valmis. Mõtlesin, et ega see soustki iseenesest maailma tule: kõigepealt on vaja terast, superfosfaati ja mullaste kätega mehi. — Eks ole kena mõte! Paberimäärija tunnetab oma töö tulutust... Paberimäärija Arnold Pormeister teeb veevarustuskaeviku serval oma neljakümnenda eluaasta koondbilanssi. Haledusehoog tuli peale... et hüppa kas või kaevikusse ja oota, millal buldooser sulle mulla peale lükkab.»

«Arno,» hüüdis Ella viha ja nutuga pooleks, «ma ei luba sulle enam tilkagi veini!»

«Kommentaariid on siin üleliigsed,» ütles Marta Põldvere. «Teie ei otsinud töökohta, vaid tembutasite.»

«Võite seda tembutamisena võtta, kui soovite. Viis aastat kiitsite minu aruandeid, võtke nüüd see kiitus tagasi! Ütelge, et aruandlus on maailmast otsa lõppenud! Siis on vähemalt kõik selge.»

Marta Põldvere hakkas rääkima: aruandlus ei ole maailmast otsa lõppenud. Statistika Keskkvalitsus hoolitseb selle eest. On vaja veevarustustorustikke ja mõningal määral ka aruandeid. On vaja raamatupidajaid, näiteks ametkondlikus autobaasis. Tema, Põldvere, teab seda, pearaamatupidajaga on kokku lepitud. On vaja inimest, kes võrdleb bensiini ja määrdeõlide tegelikku kulu kulunormidega, arvutab säästupremiaid. See ei ole tulutu töö... Kuid praegusel juhul? Võib-olla oleks vajalikum ravituusik?

«Mida tean mina bensiini ja määrdeõlide kulunormidest? Ma ei vääri ravituusikut! Väärin ainult vaat neid!»

Arnold Pormeister seisis triibulisel kaltsudest kootud põrandariidel ja soputas oma püksinärusid.

«Mina aga rääkisin pearaamatupidajale: Arnold Pormeister on tubli töömees, üdini aus ja usaldusväärne. Autobaas, muide, läks äsja üle uuele majandussüsteemile ja neil on küllalt põhjusi inimesi valida. Ilustasin ja garneerisin teid kuidas suutsin, arvasin, et ega ma tegelikult valetagi. Kas tõesti pean seda sammu kahetsema?»

Arnold Pormeister koogutas sõnatult veiniklaasi kohal.

«Neil oli teatud eelarvamus ehitusorganisatsioonidest tulijate suhtes. Selgitasin, et Arnold Pormeister on erand; ühe remondikontori jaoks on ta liiga hea.»

«Arno, kas sa kuuled!» hüüdis pliidipalavusest õhetav Ella. «Kümne minuti jooksul olgu see kole habe maha aetud! Häbene seltsimees Põldveret, häbene Leilit! — Seltsimees Põldvere, ma viin ta ise homme autobaasi! Jõuga, kui muidu ei saa, võtan kas või Leili appi. Uskuge, seltsimees Põldvere, ta ei ole nii laostunud, kui näidata tahab!»

«Teil ei pruugi selleks vaba päeva võtta,» vastas Põldvere. «Homme kell kümme olgu ta minu kabinetis, pressitud pükstega ja puhta särgiga. Viin ta isiklikult autobaasi.»

«Mina ja autobaas, mina ja tehnika, mina ja määrdeõlid!» ahastas habetunud Arnold Pormeister.

— — — — —
Hingelise tasakaalu taasleidmiseks kulus vaid kolm nädalat. Oli vaja õhuvahetust, teistsugust mikrokliimat, uut kollektiivi.

Uued töökaaslased, terve toatäis naisraamatupidajaid — nende meelest oli Arnold Pormeister peaaegu märter. Inimene pidi töötama barakis, inimest alandati, peeti äbarikuks, ei antud võimetele vastavat tööd. Inimest sunniti kombineerima. Inimeselt nõuti peaaegu võimatut. Mida siis imestada, et inimene kaotas närvid.

Pormeister spetsialiseerus bensiini ja määrdeõlide kulunormidele ning koges varsti, et maailmas pole vist midagi lihtsamat. Ei mingisugust nuputamist ega kombineerimist. See töö oli lausa nauding. Töötad rahulikult, kindlas rütmis, peaaegu automaatselt. Mõtelda ei olnud peaaegu üldse vaja, seda tegid pearaamatupidaja ja tema asetäitja. Ei olnud vaja jäätunud haavahalge sisse tassida. Teed ja kohvi võis sööklast saada igal kellaajal.

«Mulle öeldi, et olgu olla sotsialistlik võistlus,» jutustas Pormeister naistele. «Ei mingit kaasabi. Inimesed olid nagu hundid.»

Autobaasis on sotsialistlik võistlus, kommunistliku töö liikumine, rändvimplid, preemiad ettevõttefondist, kunstiline isetegevus. On olemas jahimehed ja kalamehed, fotoring, seinalehe toimetuse kolleegium...

«Mulle öeldi kaks päeva enne oktoobripühi, et homseks olgu seinaleht seinal!»

«Lihtsalt ennekuulmatu!» ahhetasid naised.

Autobaasis on kulinaariaring, kunstiring, estradiorkester, meeskvar-tett, kirjandusring...

«Meil olid inimesed selleks liiga tuimad,» ütles Pormeister.

«Kas te bridži oskate mängida?» küsisid naised.

Pormeister mõistis vaid viitlehte ja turakat mängida.

Ökonomist, lahke täidlane naine, pani talle kaarte ja kõik kogunesid laua ümber kobarasse.

«Ahastus, meeleheide, missugused sünged kaardid! Kurjad, kavalad inimesed! Segadused, hingelised vapustused! Nüüd on see kõik minevik. Mida toob tulevik? Näete, missugused toredad kaardid! Süda jääb rahule. Rahaasjad paranevad. Önn, armastus... keegi mõtleb teie peale. Tõesti, seltsimees Pormeister, kellegi mõtted on teie juures. Keegi blond naine, keda te ei aimagi.»

«Naised, virgutusvõimlemisele!» käsutas spordimetoodik.

«Seltsimees Pormeister, võib-olla soovite teiegi võimelda?» küsis pearaamatupidaja.

Võimlemine ergutas vereringet, pani südamegi veidi kloppima. Remondikontoris peeti seda tarbetuks vigurdamiseks, kõigil oli kümnest minutist kahju. Rääkimata kunstiringist, kulinaariaringist, kirjandusringist. Tühmas ütles õigesti: paksunahalised laadahärjad. Kroonumaja oli lähedal — see võis olla vangla või hullumaja!

«Kas revidendid teid sagedasti külastavad?» huvitus Pormeister. Teda rahustati: siin ei kardeta revidente. Õige hõlma ei hakka keegi. Istuvad pearaamatupidaja kabinetis, lappavad dokumente ja lähevad minema.

«Remondikontoris tähendas revisjon veepuutust,» ütles Pormeister.

«Remondimehed on sulid,» teadis pearaamatupidaja. «Nagu see Tühmaski — õiget sõna ära temalt oota! Ainult lubab ja keerutab.»

«Niisugusele kuluks tõesti paar aastat vanglat ära!» lisas ökonomist. «Kuidas nad meil remonti tegid, maalrid iga päev juua täis!»

Pormeisterile meenus Tühmase hõredate juustega lagipea ja suunurgad, mis iga telefonihelina juures nagu võpatasid. Kuidas see Tühmas telefoni vihkas! Kutse revisjoniosakonda aru andma, prokuratuuri, komisjonidesse, telefonogrammide pangast ja keskasutustest — ainult see, ja ei midagi niisugust, mis võiks väsinud inimese tuju tõsta.

«Meile on telefon sõber ja seltsimees,» ütles ökonomist. «Oleme kõigest informeeritud: kas kaubabaasis on suvekingi, millal nad kauplusesse jõuavad, millal võib loota importbotikuid. Teame absoluutselt kõike!»

Arnold Pormeister valiti seinalehe toimetuse kolleegiumi. Remondikontori seinaleht oli tolmukoguja, koht kärbestele kakamiseks. Aegajalt, kord kvartalis, pühkis Pormeister ta niiske kaltsuga tolmust puhtaks ja kinnitas knopkadega paar artiklikest — needki ajalehest maha treitnud. Alles autobaasis taipas ta, missuguseid võimalusi seinaleht pakub.

Ta kirjutas artikli «Kaks asutust — kaks antagonistlikku maailma». Toimetuse lisas märkuse — ootame poleemikat, töötajate arvamusi, kriitikat, elavat mõtet. Ökonomist, poleemikahuviline, kirjutas: kuna meie ühiskonnas puuduvad antagonistlikud vastuolud, siis on vist tegemist sotsialistlikus ühiskonnas eksisteeriva kollektiivse teadlikkuse kõrgema ja madalama arengustaadiumiga. Toimetuse soovis täpsustust: on see erinevus kvantitatiivne või kvalitatiivne? Pormeister pidi häbenema oma teoreetiliste teadmiste piiratust. Küsiks õige Leililt, koolilapselt, mille poolest need kaks erinevust teineteisest erinevad! Leili ei teadnud, ja Pormeister kirjutas uue artikli «Säästu-, kokkuhoiu- ja ökonoomiaalase ühiskondliku ülevaatus tulemused». Teda kiideti aktiivsuse eest ja ta oli valmis kas või kõik õhtud pühendama seinalehele. Järgmine artikkel kandis pealkirja «Meie ökonomist seltsimees Tulviste — kommunistliku töö eesrindlane». Ökonomist kirjutas vastutasuks: «Ümbritse-

gem kollektiivi uusi liikmeid helluse ja hoolitsusega»; nii magus-südamlikus toonis, et Pormeisteri kõrvalestad hakkasid õnnest õhetama.

Õnnelik mees ihkas veelgi suuremat õnne, tõmbas paralleele Ella ja ökonomisti vahel. Et see Ella küll nii kangesti rammusaid suppe armastab! Ökonomist suusatab, hoolitseb oma figuuri eest. Peaks õige endalegi suusad ostma! Kui Ellal oleks kübetki huvi ühiskondliku töö vastu! Ökonomist kutsus teda kirjandusringi koosolekule, deklameeris oma värsikatsetusi. Pormeister aplodeeris peopesad tuliseks. Ella marineerib kurke ja koob maavillasest lõngast sokke. Kui ta mõte korrakski kõrgemale tõuseks! Neid soove oli raske maha suruda.

Pormeister otsustas, et lepib siiski vaimse sõprusega, hingesugulusega, mitte nii nagu teised mehed. Vaid vahel öösiti, kui soe ja paks Ella ta kõrval nohises, tekkis patune mõttekene, kuid ta rahustas end — otsustavaks sammuks ei jätkuks tal iialgi julgust. Seltsimees Põldvere, kõlbluse ja moraali etaloon, ei andestaks talle eladeski, mitte selleks ei suunatud teda autobaasi. Meeldiv on teadmine, et sind ihaldatakse... Kaine mõistus pääses siiski võidule. Uni oli rahulik ja sügav.

Pormeister leppis meelsasti teadmise, et põhipalk on siin paari-kümne rubla võrra väiksem kui remondikontoris, ta mõistis paratamatust, et inimene, kellel on valged käed ja loomupärane kalduvus paberlikuks tööks, peab elama kokkuhoidlikult. Sest milleks raha, kui puudub südamerahu! Palgapäeval jahmus ta keeletuks: peale põhipalga väljamaksmist võeti välja preemialeht ja tema nime taga oli summa, mis võrdus peaaegu kuupalgaga.

Käsi värises allkirja andes, raha nagu põletas sõrmede vahel, ja Pormeister järeldas, et siin peab olema eksitus, mis vaja otsekohe pearaamatupidaja juures ära klaarida. Pearaamatupidaja oli kohal ja ütles oma tavalise lahkusega:

«Siin ei ole mingit eksitust. Tavaline igakuine preemia ettevõttefondist.»

«Siiski — seda on hämmastavalt palju... palju rohkem, kui minu tagasihoidlik töö väärrib! Näiteks Tühmas remondikontoris — tema ei saanud sugugi rohkem. Kui võrrelda tema ametit ja minu praegust ametit...»

«Teie püüdke võimalikult vähem seda remondikontorit meenutada,» soovitas pearaamatupidaja. «Unustage need ebameeldivad minevikumälestused! Inimene on meile kallis, just nimelt... Mitte üheski asutuses terves ametkonnas ei peeta inimest nii kalliks! Mitte ainult sõnades. Meil on ettevõttefond...»

«Mu kõrvad kumisevad suurest õnnest,» piiksatas Pormeister. «See on nagu unelm!»

Ta läks tagasi oma töölaua juurde, kuid teekonnalehtede lappamine ei tahtnud kuidagi õnnestuda. Rõõmu oli liiga palju — ruumgi nagu avardus sellest. Märtsikuu päike ja tilkuvad jääpurikad, raagus kask akna all, isegi töölaudad ja väärivineeriga kaetud seinakapid tundusid tavalisest pidulikumaina.

Ta on arvatud täieõiguslikuks liikmeks kollektiivis, kes taotleb kommunistliku töö ettevõtte nimetust. Tema tööd peetakse samaväärseks remondikontori juhataja tööga, ja mitte ainult sõnades. Põuetasku on pidulikult pungil. Nii palju rublasid pole seal kunagi olnud.

Ta nagu ei märganudki, et on ainus inimene raamatupidamises —

kogu naistevägi oli blondi ökonomisti algatusel läinud kaubabaasi import-suvekingade jahile.

Leilile ostis ta uue kooliranitsa, Ella jaoks šokolaadikarbi ja paari mittehargnevaid sukki, endale elektri-habemeajamisaparaadi ja import-püksitraksid — olgu see rõõmupäevaks tervele perekonnale! Teadku nad, et on olemas mees, hoolitsev pereisa Arnold Pormeister — tugevam, energilisem ja mehisem kui remondikontori Pormeister, töömees, kes ei ole milleski halvem veevarustustrassi meestest, hoolimata isegi sellest, et ta ei oska punnseina rammida ega diiselpumpa käivitada.

Paari kuu pärast valiti ta ametiühingu üldkomiteesse, ja kui siis saabus aeg, mil ametkondlikud allasutused hakkasid esitama kollektiivlepingute täitmise poolaasta-aruandeid, ütles ta Ellale:

«Eks teeme meiegi väikese kokkuvõtte! Ütleme, et perekondliku kollektiivlepingu täitmise aruanne... Kõigepealt, mina sain üle oma depressiooniseisundist.»

«See on küll üks ütlemata tore asi!» vastas Ella. «Olid nii pöörane... nii käest ära, et mul hakkas kohe päris jube. Vaata, et paigutavad sind tõesti närvihaiglasse... Jäid murest kõhnaks, särgid lotendasid seljas. Ikka seesama jutt, et mina ei vääri praetud liha ja mina ei vääri sousti.»

«Olen kaalus juurde võtnud täpselt kolm kilogrammi ja kakssada grammi. Saunas igaks juhuks kaalusin. Edasi: ostsime pesumasina, uusi voodilinu, habemeajamisaparaadi, vatiteki ja reguleeritava triikraua...»

«Jah, nüüd ei ole enam sellist sandi tunnet, kui Kaubamajja lähed.»

«Leili sai kevadpalitu, suusad, suusaülikonna. Iga päev pugib kompekke.»

«Jah, lapsel ka natuke rohkem rõõmu.»

«See oli saatus ise, mis mind autobaasi juhtis.»

«Jah, see oli saatus ise,» nõustus ka Ella.

«See oli vist niimoodi määratud, et enne pidin põhjani jooma kannatustekarika, laskma Puumanni-mammil oma peopesi takseerida. Nüüd ma enam oma käsi ei häbene.»

«Jah, see oli lihtsalt häbematus, kuidas ta sind alandas.»

«Autobaasi inimesed on lahked, sõbralikud, tasakaalukad... mul on lihtsalt piinlik. Eriti pearaamatupidaja ja ökonomist, väga sümpaatne blondiin.»

«Jah, sa elad toatäie naiste keskel nagu kuninga kass!»

«Mina näen neis vaid töökaaslasi, kaasvõitlejaid uute moraalinormide eest. Üheskoos töötame, üheskoos toimetame seinalehte. Eriti seltsimees Tulviste, filosoofilise haridusega, tohutu energiaga! Nõukogude naise ideaalkuju... peaaegu seltsimees Põldvere tasemel... Oh Ella, Ella! Sa ei saa vist kunagi teada, kui hea on anduda ühiskondlikule tööle!»

«Kas tema oligi see, kes sulle kaarte välja pani? Oleksin mina kaardi-panija, ütleksin sulle: ole blondide lahutatud naistega ettevaatlik!»

«Usu, Ella, ma ei ole teda sõrmeotsagagi puutunud!»

«See veel puudub, et sa teda puutama lähed!»

Arnold Pormeistril oli tähtsamalegi mõelda.

«Mulle tuli praegu kummaline mõte,» tunnistas ta. «Mind valiti üldkomitee liikmeks. Tead ju väga hästi, et sinna igauhte ei valita. Paari kuu eest sõltusin kõigist, igauks võis mulle häbematusi näkku ütelda. Ja nad ütlesidki. Tühmas heitis mulle ette saamatust... et ma ei kõlba

remondimeistriks. Töömehed nurisesid, et ei käi objektidel, ei organi-seeri joomapidusid, ei korralda ekskursioone. Raamatupidajad muret-sesid, et mul on liiga vähe tööd. Puumanni-mamma nimetas mind muidu-sööjaks. Kõik nad olid targad ja tugevad, minust peajagu kõrgemal. Mina üksi... Sina, Ella, olid ainus inimene maailmas, kellele võisin südant puistata... Mäletad, Ella, neid uneta öid? Leili magas, meie so-sistasime teki all. Sina silitasid mu käsi ja ütlesid: Tead, Arno, niipea kui koduuksest väljud, muutu lõviks, hundiks, rebaseks... sest meie jaoks peab maailmas ruumi leiduma! Et ära muretse, Arno, mina olen sinu kõrval... mõistan kõike, kannatan kõike, olen palju tugevam, kui sa arvad. Kui närv läheb mustaks, luban sul töölt koju jääda... Sest Saaremaal ei peetagi seda naiseks, kes ei suuda meest ja viit last toita ja katta. Just sedamoodi me rääkisime. Mina pugessin sulle lähemale, ikka lähemale... otsisin soojust selles kõledas maailmas, tulin su embu-sesse...»

«Ära jutusta nii valjusti, Leili kuuleb kõik ju ära ja paneb tähele!» vastas Ella veidi erutatult.

«Mõtlesin tookord, et ma ei vääri su headust... et ükski naine maa-ilmas peale sinu ei ole selleks suuteline... et olen sulle pigem koor-maks kui toeks, et sinul oleks kergem ilma minuta.»

«Jah, selliseid jaburdusi rääkisid sa alalõpmata.»

«Kuidas nüüd kõik on muutunud!» jätkas Arnold Pormeister. «Re-mondikontori kollektiivlepingu täitmise aruanne on minu käes. Minul on õigus teha järeldusi. Mõistad, mida see tähendab? Võin teha ette-paneku, et karistame Tühmast, kas või vallandame kõlbmatuse pärast, et suuname materjalid rahvakontrollile, saadame neile revidentide bri-gaadi, informeerime panga tehnilist osakonda, paljastame neid ajalehes, pigistame ja vääname neid... Näitame neile, mis tähendab inimest alandada! Nii, et nad oigavad ja vingerdavad! Just see on praegu minu võimuses.»

«Noh, ja mis sa otsustasid?»

«Mulle tuli niisugune mõte,» ütles Pormeister, «et kui maailmas lei-dus minu jaoks inimlikkust, siis olen ka mina inimlik. Mulle piisab tead-misest, et minu kätte usaldati kollektiivleping. Sest mõtle ise, Ella! Viis aastat see remondikontor toitit ja kattis mind, viletsasti küll, kuid siiski... Toit oli laual ja tuba soe. Olgu siis nii, et tunnistame nende töö rahuldavaks. Hoolimata sellest, et nad väärisksid karmimat kohtle-mist.»

Ella pani sukasilma ülesvõtmise kõrvale ja jäi mõttesse.

«Kui sa arvad, et remondikontor toitit ja kattis, siis eksid,» ütles ta lõpuks. «Toitit töödejuhatajaid, torumehi, krohvijaid — nemad riisusid koore. Ise ju rääkisid, et mees pörutas rusikaga lauale, olgu olla kaks-sada rubla! Sinu rusikat ei kartnud keegi. Sinule jäid riismed... Kust tulid kartulid keldrisse? Kust tulid marjad ja seened? Kust tulid või ja munad, suitsuribi, õunad, koduvein? Arvad, et remondikontorist? Ikka ja alati oli nii, et mina sõitsin maale ja ema laadis kohvri täis. Isa ja ema, vanad inimesed — vaat nemad andsid selle, mis remondikontoril jäi andmata. Eks ole piinlik mõelda! Kust tulid südid ja verivorstid jõuluks? Isa ja ema aitasid! Seltsimees Pöldvere aitas! Vaat neile kuu-lugu meie tänu! Mitte iialgi remondikontorile! — Nüüd on sedamoodi, Arno, et meie kohus on seltsimees Pöldverele veidi külakosti viia. Mõt-lesin, et kui viid ühe suitsuribi ja purgitäie vaarikamoosi. Pole tema ju preemiaid ega midagi.»

«Kardan, et seltsimees Põldvere ei võta seda padajänni vastu.»
Ella arvas: olgu kuidas on, kuid tänamatuks ei tohi jääda.

Pidulikult ja tähtsalt oma uues lumivalges nailonsärgis, tordikarp näpus ja õunaveinipudel portfelli paisutamas, nagu oleks ees katsikuleminek, seadis Arnold Pormeister sammud üldkomitee poole. Ta teadis: Põldvere on praegu kohal, võtab vastu jutulesoovijaid, vestleb ja instruueerib. Ehk leidub tal mõni vaba minut. Natuke piinlik oli küll, veidi noore kohmetu kavaleri moodi, kuid Ellale ei sõandanud vastu vaielda: on ju õige, et Põldvere keeras Pormeisteri elulooraamatus uue lehekülje, terve keldritäis moosipurke ei suudaks seda hüvitada. Üksik töötav naine, las maiustab! Otsustati siiski kreemitordi kasuks, nii on soliidsem.

Ta sisenes kabinetti, mis oli veidi hämar ja jahe. Marta Põldvere istus üksinda töölaua taga. Tordikarp asetati jahmunud naise ette. Sõrmed olid kohmetud, ei kuulanud sõna, portfelligi ei tahtnud avaneda. Lõpuks tuli nähtavale valgesse paberisse mähitud veinipudel.

«Need asjakased . . . tort ja vein . . . on teile selle eest, et tegite minust inimese,» sai Pormeister lõpuks sõna suust.

Marta Põldvere oli jahmunud.

«Otsustasime Ellaga, et me ei tohi tänamatuks jääda.»

«Kas see tort ja veinipudel on minule määratud?»

«Teile jah, maailma kõige õilsamale inimesele!» ütles Pormeister märksa enesekindlamalt.

«Kuid, seltsimees Pormeister, mul ei ole ju täna sünnipäev.»

Pormeisterile meenus, et ta tõesti ei tea, millal on Marta Põldvere sünnipäev.

«Teate mis, seltsimees Pormeister,» ütles Põldvere. «Mind rõõmustab väga, et teil hästi läheb. Autobaas oli parim, mida võisin pakkuda: jõukaim ettevõtte ametkonnas, tugev ja üksmeelne kollektiiv. See on teist ütlemata kena, et otsustasite mind tänada, kuid tehke seda ilma tordikarbita. Viige see külakost koju tagasi! Sööge ja jooge minu terviseks!»

«Seltsimees Põldvere, ma palun teid kõigest südamest: võtke minu kingitused vastu!» anus Pormeister.

«Ei, seltsimees Pormeister, kingitusi ma vastu ei võta.»

«Kõigest südamest . . . kõigest südamest . . . kõigest südamest,» painas Pormeister.

«Ei, ei, seltsimees Pormeister, saage ometi aru . . .»

«Palun teid kas või põlvili . . . kõigest südamest . . . kõigest südamest!»

Põlvili ta siiski ei langenud, vaid taganes ukse juurde.

«Jään teile igavesti tänuvõlgaseks. Et teil elus niisama hästi läheks! Teie töite mulle õnne koju kätte!»

Enne kui Marta Põldvere vastata jõudis, oli külakostitooja ukse taha kadunud. Tort ja veinipudel jäidki lauale.

Marta Põldvere löikas apelsinilõikudega garneeritud kreemitordi viiudeks. Viiks ta kõrvaltuppa organiseerimis-instrueerimisosakonna nais-tele . . . Endalegi jätkaks tükikese . . . Mitte ühe, vaid kolm tükikest! Sest õnnelikukssaajaid, tütreke Leili kaasa arvatud, oli ju kokku kolm.

Ta püüdis end uskuma panna, et inimesele on head tehtud. Taevake,

missugune sile, laitmatult puhas nailonsärk! Remondikontori Pormeister mäletas ta kirjus puuvillases päevasärgis ja pesus kokkutõmbunud teksaspükstes, mis vaevalt ulatusid sokiservadeni ja ülemäära rõhutasid tagumikupartiid. Tervest ametkonnast ei meenunud ainsatki kommunistliku töö kollektiivi, kus mehed kannaksid selliseid pükse. Palju neid üldse on? Marta Pöldvere püüdis sõrmedel kokku lugeda. Tööstuskombinaat, õmblusvabrik, söökla, kus ükski kokk ei püsinud üle kahe kuu. Kuid kõigist peajagu kõrgemal, aukirjade ja rändlippude oreolis, säras autobaasi nimi.

Oli mõningaid seiku, mis vääriskid unustamist. Marta Pöldvere mäletas värske musterettevõtte töötajate üldkoosolekut. Need olid kontoriinimesed, kes sõnavõttude ajal vaikselt tukkusid, kuid korrapealt süttisid, läksid peaaegu marru, kui jutt oli stimuleerimisfondidest. Eelkõige neile, haritud inimestele, elu võõraslastele — tööliste eest hoolitsetakse niikuinii! Nad saidki, mida soovisid. Autobaasi miniseelikus masinakirjutaja võrdsustati remondikontori töödejuhatajaga. Näis, et kõik jäid rahule. Ei laekunud ainsatki kaebust.

Päris rahule kõik siiski ei jäänud. Kesknõukogus, ametkondlikul konverentsil, kongressil kõlasid rasked sõnad: majandusreformi moonutamine, kontrollitagu autobaasi kasumeid, saamahimu — on see tõesti kommunistliku töö ettevõtte? Liiatigi ringkiri, mis keelab ära uuele majandussüsteemile üleviidud ettevõtete väiklase hooldamise, administreeerimise, pudru valmisnämmimise. Sest preemiad ju selleks ongi, et neid jagada.

Marta Pöldverele tundus harvadel kahtlusehetkedel, et see roosa aukirjade-aruannete maailm on sulav nagu võikreemist roosiõis tordi keskel — tuleb kosmeetikaplikade ees oma ebatõlise töö pärast punastada!

Ta pühkis näpud roosast kreemist puhtaks, süütas filtriga sigareti ja hakkas suitsetama — kiirustamata, veidi mõtlikult, veidi nukralt.

Tööpäeva lõpuni on tervelt kolm tundi, vaja tõsiselt tööle hakata!

Tuleb omakorda läbi lugeda allasutuste kollektiivlepingute täitmise aruanded, sorteeritud, grupeeritud ja analüüsitud üldkomitee liikme Arnold Pormeisteri poolt, varustatud tema isikliku hinnanguga.

Taevake, kuidas see mees kirjutada mõistab!

«... Nentides kahetsusega kurvastavat asjaolu, et remondikontori (juhataja sm. Tühmas) riiklik tootmisplaan täideti ainult üheksakümne viie protsendiliselt, kuid arvestades terve rea objektiivsete põhjuste olemasolu fakti, mis väljendub äärmiselt halvas varustamises põhi- ja käibevahenditega ning materiaalse stimuleerimise fondide puudumises, asun järgmisele seisukohale...»

Järgnes pikk loetelu, punkthaaval: a, b, c, d — kuni o-täheni välja.

Marta Pöldvere otsustas, et mõnusat lugemisvara jätkub mitmeks päevaks, sest neid niidiga traageldatud ja suure kirjaklambriga kokkupandud aruandeid oli viiskümmend või isegi rohkem.

hüües ja hüües
hüües ja hüües
— hüües ja hüües
hüües ja hüües
— hüües ja hüües
hüües ja hüües
hüües ja hüües

*

Tuul tõstab häält ja välja valab viha,
ilm täis on sajatust ja ulgu, huisku,
kui nõelu näkku peksab lumetuisku,
ei vapsikudki kurjemini kiha.

Karm iiling tõmbab pingule mu piha —
veab vikatimees likk-lõkk oma luisku —
ent trotslikult ma jalga proovin uisku,
mind justkui kiuste haarab lennuiha.

Keerd-keerult keeristesse, pööristesse!
Ja ikka au sees pean ma treeningdresse
ning vastupanutahet peast ei heida.

Kui siiski vahel tühja jookseb vaev,
ja ummisteedel lõõtsub pime raev,
siis vähemalt: kuis muidu ennast leida?

*

Et olla, selleks olema peab rammu —
ma olen, olla tahan või ei taha,
ah, kaksipidi mõtted jäägu maha —
kesk inimmerd ma oma rada sammun,

ning karidel aeg-ajalt paigal tammun.
Et olen, seda tunnen omal nahal —
ja keda poleks hoobid vahel lahand —
kuid visaduse pärisin ma ammu.

Ei keegi ela, hinga minu eest,
ei keegi teine maitse minu saatust,
ei teised tee mu hinges ülevaatust.

Pea õigusega kinni oma teest —
on oma tee ju igal putukalgi,
ja tähel taevas, linnul taeva allgi.

Otsin vaikust

Ostan vaikusekivi
kannan seda kõrvades
nagu nähtamatut pärli
vaikusepärl
Linnade tapvas mürinas
kannan vaikusekivi

Ostan vaikusevett
unustusse jäänud allika vaikusevett
joon seda ega häiri kellegi rahu
täiskiilutud saalide kâras
joon vaikusevett

Ostan vaikuseraamatu
loen seda nagu vanarahva tarkust
või luuletusi kivitahvilitelt
või tähti ääretus laotuses
Valjuhääldajate lârmiss
loen vaikuseraamatut

*

Su hää! on puude rohelus
looklev uduviir
sinine valgus
see voolab minusse nagu hingeõhk
imbub mu juustesse nagu heinalõhn
õõtsub mu ümber kui aasarohi
milles sumiseb kumalane

*

Paljudest enesest tean
Kas süüvin ma oma põhja
või tunnetan oma lage
Sellest mis haarata suudan
olen sügavam kaugem laiem
Mõnikord sirutan käe aga eemale tõmbub süda
lähenen sammu kuid kaugeks jään
kaugenen üha
otsekui kannaks mind tundmatu
pinnaalune vool

Kusagil sõlmuvad seosed
Iseend mõista mul
sama raske kui mõista sind
Tuleks end uurida ent jälile saamata
libisen endal peost
hajun kui vilbus või uni

Kirgastus

Lumel su jäljed veel värsked kui läksid
ja jätsid mu hoida me talve
puude härma ja sinava vaikuse
jääpangaks tardunud merevahu
ja taevaste tähtede laulu

Jätsid mu hoida me talve

Kui tuled siis veed sulle jooksevad vastu
piisku pillavad puistavad õisi
Lindude lõõripill tininal heliseb
rebeneb vaikuse vari

Kas süttib me silmades pööriöö tuli
ja taevaste tähtede laul

Sortsi leib

1

elles väikeses toas oli ka pliit, millel ta võis süüa valmistada, kui tahtis. Aga eriti ta just ei tahtnud.

Ta keetis sellel ainult teed, terved suured kannutäied tseiloni või gruusia teed, mis oli hästi kange ja mida ta jõi kuumalt.

Mõnikord käis ta vanamutikese Maria juures, ja Maria pakkus talle praetud kartuleid ja silku. Silgud olid soolased ja roostevärvi ning lamanud tühnis juba aasta või paar. Ta palus endale siis soolvett, see maitses parem, sest sellel oli juures vürtsi ja loorberilehtede maik. Maria juures käis ta vahetevahel õhtuti ka piima joomas. Ta jõi korraga ära terve liitri.

Ta oli sõitnud siia juuli algul, nüüd oli juba kümnes kuupäev, ja ta oli tublisti päevitunud; Maria ütles talle seda iga päev. Et küll ta on pruun, et talle hakkab vist päike hästi peale.

Esimestel päevadel oli taevast täiesti pilvitu. Ta veetis kogu aja rannas. Muud ei teinud ta midagi.

Maja, kus ta praegu elas, oli üsna viletsa väljanägemisega. Vaid üksainuke tuba püsis kuivana, teiste laed lasid vihmavett läbi. Ta elas kuivas toas ja vihmastel päevadel küttis pliiti. Korsten oli õnneks terve. Selle maja oli endale ostnud öde. Just tänavu kevadel. Ja väga odavalt. Kuid õel ja õemehel algas puhkus augustis ja nad ei saanud varem siia tulla. Nad tahtsid maja ära remontida ja üle värvida.

See oli kõige üksildasem maja terves külas.

Maja oli bussipeatusest nelja kilomeetri kaugusel. Sellepärast ta seisis kõige kauem ostmata.

Küla teised majad temani ei paistnudki.

Selle maja endine peremees oli Ugar Arka. Ta oli teda tundnud. Tema enda nimi oli Antu Ein. Ugar Arka suri Siberis. Tema lapsed olid aga mööda maailma laiali.

Maja seisis kõrgel merekaldal. Lahe ääres. Laht oli kitsas ja tungis sügavale maasse. Ümber lahe kasvas paks mets. Jah, see oli võrdlemisi üksildane paik. Maja juures polnud hekki ega õunapuuaeda ja maja kallasid tuuled kolistamas.

Rand oli siin sopiline, ta ei tundnud seda kuigi hästi. Aga ta teadis, kus on liivane kaldariba, ja ta päevitas seal. Vees käis ta seitse või kaheksa korda päevas. Vesi oli veel külm.

Rannal liikus ka teisi inimesi. Ta hoidis neist eemale. Ta ei tundnud neist mitte kedagi.

Kuid siis, kümnenda juuli paiku, hakkas puhuma meretuul, ja vesi läks soojemaks. Aga temal sai päevitamiseisu otsa. Ta käis küll endiselt trussikute väel ringi, kuid ei laiselnud enam liival, vaid kõndis mööda randa ja põlde, vaadates, mida inimesed teevad. Kõik need võõrad inimesed olid kõvad kalamehed: pidasid meres põhjaõngi sees ja loopisid karidel lanti. Nende naised käisid lastega marjul: korjasid maa-sikaid ja mustikaid. Neil kõigil oli oma kindel tegevus. Ainult temal polnud, kuid ta ei muretsenud sellepärast. Tal oli hea meel, et ta oli üksi ja et tal polnud vaja kellegagi juttu ajada. Tal polnud ühtki raamatut kaasas. Ta elas ajalehtedeta ja raadiota. Külal polnud elektrit. Neil teistel inimestel olid väikesed raadiod, mis tüürgasid rannas kividel ja pilliroos.

Ta oli nüüd juba kolmekümne kahe aastane. Ja sünnipäeva pidas ka siin ära, see oli seitsmendal juulil. Ta oli päris üksi majas ja keegi ei tulnud teda õnnitlema.

Kui ta käis õe juurest majavõtit toomas, siis õde andis talle pudeli kodust veini kaasa. Aga ta ei joonud seda nüüd ära. Suitsetamise oli ta ka maha jätnud. Ta oli täiskarsklane.

Ta oli paari vanu ketse seljakotis kaasa toonud, kuid ta ei käinud nendega. Ta kõndis paljajalu.

Juuli keskpaiku hakkas ta igavust tundma. Algul, kui ta siia sõitis, ei mõelnud ta millestki, nüüd hakkas mõtlema. Esiteks mõtles ta vanadest aegadest, pärast — mida teeb Ivetta. Kui ta mõtles vanadest aegadest, läks tal meel kurvaks. Kui ta kuueteistaastaselt iseseisvat elu alustas, oli ta sama pikk (174 sm) kui praegu. Ja meelegahad olid ka siis juba veidi paljad. Viimase kuueteistkümne aasta jooksul polnud nagu midagi sündinud. Ainult aeg oli edasi läinud. Puud olid metsas suuremaks kasvanud, temas polnud midagi muutunud. Ta ei kartnud ei elu, ei surma. Kui keegi ta siin öösel maha lööks, ei oleks katki midagi. Ivetta teab, et ta ei karda surma. Ivetta on kahekümne seitsme aastane. Ta pole veel kordagi mehel olnud.

Külal polnud ühtegi kohalikku inimest peale Maria. Kõik teised inimesed olid suvitajad. . . Maria töötas hommikust õhtuni — peenramaal, laudas, aidas. Tema käes oli kolhoosi hobune.

Antu käis mõne korra Mariale heina niitmas. Sest seda ta polnud veel ära unustanud. Aga ta niitis vaid nii kaua kui ise tahtis — Maria ei andnud talle mingeid käske. Ta jõi oma piima ära, niitis pool tundi, ja läks koju.

Igal õhtul istus ta lävel ja vaatas merd. Meri oli iga tund ja iga päev isemoodi. Meri justkui elas.

Kõige sagedamini oli meri sinist värvi. Ja siis, kui meri oli sinine, oli tavaliselt ka taevas sinine. Ainult et taevas oli merest alati heledam. Meri võis ka hall olla. Ning ka taevas oli siis hall. Kui meri oli hall, siis oli taevas veele ja maale väga ligidal, nii rasked olid pilved. Siis oli meri kuri. Vahel oli meri aga vaikne. Tema pind oli peegelsile ja tema põhi oli hästi näha. Ja see, mis oli mere põhjas, oli ka hästi näha. Mere põhjas olid kivid, kivide küljes aga kasvasid vetikad.

Kuid siit, oma maja ukse eest, ei näinud ta kunagi, kuidas päike merre loojub. Selleks, et seda näha, oleks tal tulnud minna neemenuka taha. Neemenukal oli suur mets. Tal oleks tulnud metsa taha minna, et päikeseloojangut näha. Sinna oli palju maad, ja sinna ta ei läinud. Ta heitis igal õhtul kell üksteist magama.

Laevu ta merel ei näinud. Ainult kaluripaate nägi ta silmapiiril.

Ta oleks tahtnud, et tal oleks olnud mõni karvane koerakrants seltiks, keda sõbraks oleks võinud nimetada. Põldudel käies oleks ta punast rebast tahtnud näha nagu lapsepõlves, kuid rebast ta ei märganud. Ka jäneseid polnud ta veel näinud.

Õösiti, kui ta voodis lamas, meri kohises. Ta kuulas seda kohinat ja uinus selle saatel. Kui ilmad läksid tuuliseks ja sadas, siis kohises meri eriti tugevalt. Mere kohin kandus ka metsa, kus ta vihmaste ilmadega jalutas. Kalda ääres hakkasid tal suurest tuulest kõrvad valutama. Õhtuti ei uinunud ta kohe. Ta mõtles. Ta teadis palju värse peast, ta mõtles neist värssidest. Siis, kui vihm rabistas ta maja katuse kallal ja vesi tilkus kõrvaltubade põrandale, mõtles ta Kreutzwaldi ridadele:

*Mu kannel, kuis sa ripud kurvalt!
Ei keeltel iial helinat,
neid, ammu katkend, vintsutavalt
nüüd õhtutuuled mängivad . . .*

Pärast mõtles ta Ivettale.

Ivettaga sai ta tuttavaks kinos. See oli ilus päev. Aga ta oli väga väsinud. Ta oli terve hommikupoole kirjutanud artiklit. Niisugust, mida keegi polnud talt palunud. Ta teadis juba ette, et ta ei leia lolli, kes selle kusagil trükiks. Sellepärast oli ta nõrдинud, kui läks linna. Ta ostis kroonikakinno tunni aja pärast algavale seansile pileti ja läks kohvikusse. Kohvikus võttis ta pileti taskust välja ja nägi, et see oli antud valele seansile — sellele, mis juba käis. Ta jõi oma kokteili ära ja läks uuesti kino kassasse. Ta ei hakanud kedagi söimama, vaid ostis kohe uue pileti. Õigele seansile. Aga tal oli ainult viierublaline, ja kassiiril polnud raha tagasi anda. Kassiir oli küllaltki ilus naine. Ta palus Antut oodata, kuni peenraha koguneb. Antu jäi kassaluugi juurde kas-

siiriga vestlema. Ta ei seganud kedagi, sest piletiostjaid oli vähe. Kassiir oli täidlane, tal olid suured silmad ja huuled ja paksud juuksed. Sõrmost tal sõrmes polnud. Põsel, suu kõrgusel, oli sünnimärk. Kassiir rääkis Antule midagi, Antu muigas. Ta teadis juba ette, mis kõik võib või peab juhtuma. Tal on aega vähe. Äärmisel juhul saab ta selle naisega homme ainult plaažile minna... Naisel on vist ilus keha, poisid kadestaksid. Vabad on ainult ööd. Antul on tuba korrast ära.

Antu ütles kassiirile mõned kulunud komplimendid. Nad olid kõigest juba aru saanud ja silmadega kõiges kokku leppinud.

Seanss hakkas varsti peale. Inimesed trügisid kassa poole. Antu sai pileti ja raha ülejäägi. Ta lubas pärast filmi uuesti kassa juurde tulla. Talle noogutati vastu.

Kuid see naine ei olnud Ivetta. Ivettaga sai ta alles kümne minuti pärast kokku.

2

Kord oli tal terve päev halb tuju. Ta ei teadnud isegi, miks. Teda hakkasid tüütama vanad paigad ja ta läks otsima uusi. Ta läks mööda randa ja jäi niisugusesse kohta peatuma, kus puhkajad tavaliselt ei käinud. Kallas oli siin järsk ning kivine. Kõrgemal aga kasvas tore kuusik. See kallas oli nagu mägi, ja näis, et kivid on mäe pealt siia alla hunnikusse loobitud. Meri oli siin tumesinine, peaaegu must. Antu ronis ühelt kivilt teisele, need olid kuumad. Siis korjas ta väikesi kivi-kesi ja loopis neid vette. Hiljem ronis ta kõige kõrgema kivi otsa. See sarnanes poolekslõigatud leivale. Kivi pealt oli kõhe alla vaadata. Seal vahutas vesi. See kivi oli kõige suurem, ta oli nagu teiste kivide kuningas. Kivi peal olid kulli räppetombud, üks ogalik ja üks kuldnoka pea. Ta pühkis need minema, riietus lahti ja jäi kivile alasti lamama. Ta vaatas taevasse ja kissitas silmi. Päike oli peaaegu püstloodis tema pea kohal. Päikese ümber polnud ühtegi pilve. Antu sirutas end välja. Ta lamas kõrvetava päikese all nii nagu jumal ta oli loonud. Ja tema päralt olid õhk, vesi ja see kivi siin ta selja all. Siis keeras ta end kõhuli ja vaatas valgeid lainetippe meres. Ta vahtis teraselt ja nägi kauguses parti poegadega. Pojad olid juba suured, päris vana pardi suurused.

Siis ta läks ujuma, ta ujus kaugemale ega vaadanud kaua aega tagasi. Kui ta lõpuks end ümber pööras ja vees väikese puhkuse tegi, oli kogu rannajoon tema ees näha.

Eemal kuusikus hulkusid pioneerid. Siin-seal vilksatasid punased kaelarätid. Tema kivi paistis siia aga väiksena. Siiski oli see teistest suurem.

Vesi oli täna tüki maad soojem, kui seni oli olnud.

Ta keeras end selili. Lained löid tal üle pea ja suhu tungis soolast vett. Ta sülitas selle jälle välja. Suur meri õõtsus tema keha all ja selles oli tunda ookeani hingamist ning jõudu. See oli suur vesi. Siis ta

sukeldus. Põhjani oli mitu meetrit. Kui ta mööda põhja ujus, paitasid vetikad tema kõhtu. Ta nägi suurt kivikammeljat. Nagu välk sööstis see tema eest minema. Antu tõusis pinnale. Hinges oli uppumisetunne.

Kui ta taas kaldale tuli, oli tal suur tegemine kivi otsa ronimisega. Tema jalad olid märjad ja libedad.

Päike helkles lainetes.

Ta pani püksid jalga. Pioneerid tulid tema juurde. Nad olid matkal. Nendega oli kaasas õpetaja. Noor mees. Kõigil olid juuksed märjad. Nad olid kusagil ujumas käinud. Miks nad kandsid rätte selle kuumaga?

Nad tahtsid teada, mis selle kivi nimi on. Ja kuidas on mäe nimi? Jah. Kuidas on selle kõrge kalda nimi? Kas nad mõtlevad, et ta on kohalik elanik? Ta katsus oma habet. Muidugi, ta polnud siin külas veel habet ajanud. Ta näeb siis välja nagu mõni talumees! Pioneerid koguvad rahva vanavara ja legende, nad koguvad kohanimesid ja murdesõnu. See on Kalevi Lõunamägi, ütles Antu. Üks pioneer märkis Antu jutu üles. See on Kalevi Lõunamägi. Siin istus Kalev peale Soomes käimist, jalad vees, ja sõi lõunat. Pioneerijuht võttis suitsukarbi välja. Ta viskas ka Antule kivi otsa ühe sigareti. Thank you! Aga see kivi on Sortsi leib. Mis asi? Siin tuli Sorts maa alt välja ja tahtis ka Kalevi lõunast osa saada. Kalev löikas talle tüki leiba. Sellest kivist. Lõikekoht on näha, Soome sepa mõõgaga löikas... Sorts sõi leiva ära küll. Tal olid rauast hambad. Kas ta ei murdnud ühtegi hammast? Siiski, jah. Tagumised purihambad. Kui ilusti pioneerid teda tänasid! Ta hõõrus kingitud sigareti sõrmede vahel puruks ja puhus tubaka kivilt merre. Pioneerid läksid minema.

Antu pani end riidesse. Ta ei kadestanud noort pioneerijuhti, kes kõike usub. Mis mõnele igavlevale intelligendile pähe tuleb.

Kaugel merel, lausa silmapiiril, oli näha, et tuli vihma. Seal olid vihmapiilved.

Ta läks koju. Keha põles päikesest. Tal oli mõnus olla.

Ta läks Maria juurest läbi. Maria andis talle piima. Ivettalt oli kiri. Ta suudles salaja kirja. Ta luges selle sealsamas, piima juues, läbi. See oli esimene kiri Ivettalt siia külasse. Ivetta on ilusasti kohale saanud. Jne...

Ta küsis Maria käest, kas see teab, mis on suure kivi nimi. Maria ütles, et sel polegi tema teada nime. Et see kivi polegi suur, ainult kui-vaga on veest palju väljas.

Koduteel luges ta veel Ivetta kirja.

Antu oli üksik, ta oli naise maha jätnud — enne, kui Ivettat kohtas. Aga ta polnud tahtnud ka kedagi teist. Ivetta istus tema kõrvale kinos. Antu jälgis alati harjumuslikult inimesi. Ivetta sai aru, et teda jälgitakse. Tuli polnud saalis veel kustunud. Ivetta oli lühinägelik ja hästi abitu. Nende paljad küünarnukid puutusid juhuslikult kokku. Naine ei tõmmanud kätt ära. Nad hakkasid filmi vaatama. Käed jäid nii, nagu

nad olid. Antul oli isegi hea — tunda võõrast keha nii usaldavalt enda vastas. Aga võib-olla naine ei tunne midagi taolist. Antu tõmbas käe ära. Veiderdaja! Ta ei vaja praegu mingit naist. Isegi mõistmist ei otsi. Ta andis oma käele endise asendi. Jälle olid nende küünarnukid vastamisi. Ta surus oma käe naisele ligemale. Naine andis järele, tõmbus eemale. Aga varsti puutusid nende käsivarred jälle kokku. Film ei huvitanud Antut enam eriti. Naise käsivars tuksles soojalt. Nad vaatasid kordamööda teineteise poole. Naine ütles midagi filmi kohta. Omaette. Antu ei viitsinud vastata. Pärast ta vastas. Nad vahetasid arvamusi. Naisel oli sügav ja kõlav rinnahääl. Väga meeldiva tämbriga. See oli juba teine omadus peale lühinägelikkuse, mis talle selle naise juures meeldis. Aga kui tuli läks saalis põlema ja film lõppes otsa, kiirustas Antu väljapääsu poole. Ta laskus nagu maa peale alla. Taevast. Ei, milleks! Tal pole aegagi. Naine vahetas prille. Ta oli Antu pikkune. Sale. Väljendusrikaste näojoontega. Ta jälgis Antut. Antu oli juba väljas. Ta pidas aru, kuhupoole hakata minema. Siis tuli ka naine tänavale, pani päikesepriidid ette. Milline prillide arsenal! Antu läks tema juurde.

Aga praegu läks ta koju magama, ja luges peast:

— *Jälle on üks päev meil läinud vaikse surma rahusse: kerged õhtupilvekesed ruttavad kuupaistele, koovad kahvad roosikesed surnupärjaks päevale. Matus uinund päevadele, vaikiv möödaläinud aeg! Sina matad südamele kurbust kõik ja õnnistust.* —

Öösel ta nägi unes: mitte päike ei helgelnud lainetel — need olid veehaldja kuldsed juuksed. Veehaldjas mängis. Veehaldja juurde, sealt silmapiiri juurest — mustast vihmapiilvest — ujus välja must mees, see oli metsavaim. See tahtis ka mängust osa võtta. Ja siis nad ujusidki ja mängisid koos. Ja see ei meeldinud Antule, sest ta ärkas üles. Veehaldjas oli naernud, talle oli metsavaim meeldinud. Veehaldjas oli täiesti Ivetta nägu, metsavaim oli Kreutzwaldi moodi mees — niisugune, nagu ta välja näeb Hueberi õlimaalil, aastast 1844.

3

Tuli Maria ja ütles, et hobune on surnud. Et üks puhkaja võttis talt hommikul hobuse, et mere äärest tee peale kruusa vedada. Et muidu ei saavat oma autoga läbi, on hiiglamudane. Hobune suri aiste vahel ära.

Antu pidi minema loomaarsti välja kutsuma. Maria arvas, et hobune on vaja ära lahata, ja arst peab juures olema ja peab akti tegema. Maria ütles, et puhkaja hakkas vastu ega läinud arsti välja kutsuma, vaid läks oma suvilasse ja heitis magama.

Antul tuli nüüd helistama minna. Küla keskel oli telefoniga suvila. Maria oli päris hädas kohe. Tal oli hein veel kõik kuuri vedamata.

Kell oli alles üheksa. Antu polnud endale teedki veel jõudnud keeta, läks kohe helistama. Hommik oli väga ilus. Ta oli kaua aega hommikul voodis lamanud ja Kreutzwaldist mõelnud. Nüüd, kus ta nägi, et on selline kena hommik, luges ta omaette:

*Ma teretan sind, hommik,
sind, kaste, suveõhk!
Sind, vaikne metsa kohin,
sind, sinitaeva võlv!*

Nii laulis siis Kreutzwald — see vanemapoolne intelligentse välimusega tõsine mees, kes oli sirge rühiga ja ennastkontrolliv, kes ei suitsetanud, ei hoidnud kunagi käsi taskus, ei visanud istudes jalga üle põlve, kes oli energiline, kuid mitte järskude liigutustega, kelle näol olid raske ja pikaldase mõttetöö ning hingehaiguse jäljed; kes vaidles hea meelega, kuid oma seisukohtades (näis, et ta omas neid juba ammu) oli kõikumatu; kes oli distsiplineeritud iseloomuga ja . . .

Antu pidi telefoniga suvilast peaaegu mööda kõndima.

Suvilas elas prokurör. «Volga» seisis õues. Neil oli ka mereluba ja paadiehitus oli pooleli.

Toauks oli lahti. Diivanil aelesid tütarlaps ja poiss. Kui Antu tuli, tõusid nad üles ja läksid ära tagatuppa. Vaheuks paukus. Mööbel oli üheksateistkümnenda sajandi seitsmekümnendatest aastatest. Kreutzwaldi-aegne, koiaugud olid laki või värvi all. Seinal rippusid baromeeter ja kiiker. Telefon oli valge, Ungaris tehtud.

Ta helistas kolhoosi kontorisse. Mõne minuti pärast kutsuti toru juurde veterinaar. Veterinaar soovitas hobuse auku ajada, akti määrgib ta, et hobusel oli kopsupõletik. Et kes see aukujaja peab olema? Et tema ei tea. Et kas Maria uue hobuse saab? Eks paista! Nahka pole vaja hobusel võtta. Et see on vana rajakas hobune. Et üks neid rajakaid sure iga päev. Et neil on nahk liha küljes kõvasti kinni. Peab kohe kirvesilmaga võmmima ja teine mees peab abiks olema. Et kust neid mehi võtta? Isegi kümne rubla eest ei tule keegi. Kokkuost ei anna naha eest kümnet rubla kah! Et teise hobusega saaks küll nahk võetud. Et vanasti tehti nii, üks hobune vedas teisel naha üle kõrvade: nahk päästeti rinna pealt lahti, köied pandi konksudega taha ja tehti lepikus see töö ära. Aga praegu pole enam nii spetse mehi ega spetse hobuseid. Et nüüd kardab iga elus hobune surnud hobust nagu tuld . . . Aga kes räägib? küsis veterinaar. Et Antu Ein! Kes? Ah soo . . . Hea küll. Ja siis pandi toru ära.

Ta tahtis kõne eest pererahvast tänada. Ta avas vaheukse. Tütarlast ja poissi seal polnud. Ainult aken oli lahti. Ja tuul õõtsus siidkardinaates.

Ta läks koju tagasi. Tahtis süüa ja teed juua. See surnud hobune oli

saja sammu kaugusel teest. Maria oli hobusele mõned lepaoksad peale visanud.

Puhkaja vedas ikkagi liiva. Ta oli kuskilt toonud teise hobuse.

Kreutzwaldist peaks kirjutama näidendi. Näidendis peaks olema kolm tegelast: Kreutzwald ise ja kaks tema õpilast. Üks õpilane oleks rahvaalgustamise vastu, võtaks osa igasugustest sõdadest, näiteks Pühajärve sõjast, ja pärast läheks metsavennaks ning saaks suureks mõisniketajaks. Teine õpilane aga oleks Jakobsoni pooldaja või nagu noor Jakobson ise ja jagaks Kreutzwaldi rahvaalgustamise ideid ja usku rahvasse. Aga Kreutzwald kuulaks oma õpilaste vaidlust pealt ja oleks oma sisimas rahvaalgustamises pettunud ega usuks oma rahva tulevikku. Ja Kreutzwald isegi kahetseks, et on rahvale andnud müüdi tema minevikust. Kuid «Kalevipoeg» on juba Soomes Kuopios ilmunud ja autori-eksemplarid on Kreutzwaldil ka käes ning teha pole enam midagi. Sest Kreutzwald on hakanud mõtlema, et tema rahvas on nõrk ja elujõuetu ning hakkab müüdiga spekuleerima. Et see ei aita rahva iseteadvust ja uhkust tõsta, või kui aitabki, siis vahetatakse iseteadvus ja uhkus ikka esimesel võimalusel raha või varanduse vastu välja. Et aated ei jää igavesti aadeteks, kui on võimalus aateid reeta. Aga Kreutzwald ei kõnele oma mõtteid kellelegi: ta kontrollib vaid oma õpilasi — mida need ette võtavad? Ja ta ei ole nõus, et teine õpilane rahvast tahab valgustada, kuid ei takista teda; Kreutzwald on nõus esimese õpilasega, kes jätab rahva valgustamata, ei tee müüte, vaid tahab rahvast vabastada relvaga, mitte kirjasõna abil.

See oleks moodne näidend, sest kõik tavalised mõisted on siin pea peale pööratud.

Siis ta mõtles kevadest. Ta oli Ivettale külla sõitnud. Kuuskümmend kilomeetrit linnast välja. Jõe äärde. Ivetta oli tal seal vastas. Nad ei saanud praamiga kohe üle sõita. Jõel oli mitu laeva. Laevad oli vaja mööda lasta. Nad istusid kaua kaldal, Antu võttis ülakeha paljaks. Oli palav. Ivetta oli tal isegi soovitanud ujuma minna. Ivetta rääkis, et telepaatia on siiski olemas. Tema oli Antule kinos signaliseerinud, et mees temaga tutvust otsiks, ja oligi nii läinud. Ivetta ütles, et tema on negatiivne poolus ja Antu positiivne ja et negatiivset kisub positiivse juurde.

Teisel pool jõge oli kuppelmaastik. Külad olid kuplite taga. Ivetta ning Antu eksisid ära. Aga nad ei kiirustanudki. Ivetta tahtis, et Antu talle lilli korjaks. Antu korjas. Ivetta ütles, et keegi pole talle varem nii ilusat buketti korjanud. Aga kas Antu kellelegi teisele on? Antu ütles, et ei ole, kuigi oli. Siis nad arutasid, milline peab olema armastus, ja jõudsid järeldusele, et armastus peab olema tugev ja ilus tunne. Nad ütlesid, et armastada tuleb lõpuni — see tunne tuleb lõpuni tühjaks ammutada. Olgu seal lõpus, mis on! Ivetta ütles, et tema saab aru küll, mis pärast mõned mehed või naised endale kõie kaela panevad, ja

ta ei mõista neid hukka. Antu ütles, et tema ka ei mõista. Et need inimesed elavad oma tunde lõpuni tühjaks. Ivetta ütles, et armastuses ei tohi olla omakasu ega kainet mõistust. Antu ütles, et armastus peab olema imeline tunne, ja kõik peab temas olema salapärane, ja mitte miski pole temas selge.

Siis oli neil veel veidi aega ja nad istusid väikese metsajärve kaldale maha ja hakkasid sööma. Siis nad avastasid, et leiba neil pole, on ainult neli pudelit õlut, ja kimp redist, ja kimp rohelist sibulat. Redised olid seest tühjad. Sibulat Antu süüa ei tahtnud ja Ivetta ka ei tahtnud.

Ivetta tahtis, et Antu räägiks talle endast, ja Antu rääkis, kuid kõik see, mis ta rääkis, ei olnud tõsi. Ivetta ütles, et ta on Antuga juba ära harjunud, ja kui nüüd Antuga midagi juhtuks, oleks see Ivetta jaoks suur löök.

4

Järgmisel hommikul tuli jälle Maria ja ütles, et hobune on ikka veel matmata. Ja tema ei tea, mis saab. Varsti läheb hobune haisema. Antu ütles, et hea küll, tema matab hobuse maha. Maria hakkas hädaldama, et kuidas siis Antu, nii suur mees jne. . . ., kuid lubas labida anda.

Antu pani veinipudeli tasku, sest arvas, et selle toiminguga juures peab viina võtma.

Ta läks hobuse juurde.

Ta neelas lonksu veini ja hakkas tööle. Hobune veel suurt ei haiseanud. Kõigepealt rakendas ta hobuse aiste vahelt lahti. Lepaoksi eemaldades nägi ta, et hobusel olid silmad veel peas, varesed polnud neid ära söönud. Antu mõtles, et ta pole kahe nädala jooksul veel ühtegi varest näinud, need olid nagu välja surnud. Ta polnud siin kalakajakast suuremat lindu näinudki. Ei ronka, ei metsist, ei kotkast . . . Ta lõi labida maasse, selle all kolksus kivi. Labidas ise oli nürivõitu. Antu sai nüüd aru, et augukaevamine polegi nii lihtne. Ta otsustas kaevata väiksema augu. Et matab hobuse poolde mulda. Ja ta rüüpas lonksu veini . . .

Hiljem ta läks Maria juurde ja tõi kirve. Ta tahtis hobusel pea ja jalad maha raiuda, et see võtaks augus vähem ruumi.

Auku kaevates mõtles ta, kuidas Ivettal rongi vastas oli käinud, kui Ivetta maalt sõitis . . . See oli hommikuti ja rongid olid puupüsti täis ja rahvas ruttas tööle. Antu pidi end laternaposti varju hoidma, et rahvas teda jalust maha ei rabaks. Sest tuhandepealine jõuk vajus nagu laviin perroonilt jaamaesisele ja pühkis kõik oma teelt — jäätisemüüjad ja unistajad. Ja jaamaesisel suruti end autobussidesse, trollibussidesse ning taksodesse, ja kõik sellepärast, et mitte tööle hilineda. Ja niisugune jooksujalu-elu kogu elu! Selles tuhandepealises jõugus kandus kübeke-sena kaasa ka õrn ning abitu Ivetta. Ja kui rahvahulk Ivettat laternapostist mööda kandis, siis Antu sirutas käe ja tõmbas naise enda juurde

posti taha. Seal nad ootasid, kuni perroon tühjaks sai. Sest Ivettal polnud vaja tööle rutata ja Antul ka mitte. Ja nad läksid siis õhtuks teatripileteid ostma, ja käisid kinos, ja käisid šokolaadi joomas, ja kohvi «Kondiitritoodetes». Ja ostsid mõned raamatud ja veel tühja-tähja, ning jalutasid pargis, ja Antu ostis lilli, kui Ivetta seda soovis.

Antu ei viitsinud auku väga sügavaks kaevata. Vein oli otsas ja Antu rihtis silmadega hobust, et kas see peaks juba ära mahtuma. Ta tõmbas käega üle näo, nagu oli verine, sest kui ta hobusel jalgu läbi raius, pritis veri talle vastu nagu.

Ta raius võsast lati ja pani selle hobusele alla ja pööras hobuse teistpidi, ja hobune kukkus auku, nagu arvestatud. Ta loopis pea ja jalad ka järele ning hakkas auku kinni ajama.

Kui auk oli enam-vähem kinni, tuli Maria ja tõi Antule kolm rubla. Maria ütles, et see on matuseraha, ja Antu ei tohi selle raha eest leiba osta, vaid ainult viina. Siis ta küsis veel, et kas Antu teab: see hobune, kelle ta mattis, oli tema isa hobune. Et see oli seesama hobune, kelle vana Ein kinkis oma tütrele, Antu õele, kui Antu oli poisikene. Antu ütles, et nagu oleks...

Ta oli alles paari päeva eest oma isamaja käinud vaatamas. Plangu tagant. Kaugemale ta minna ei julgenud. Õues kasvasid nüüd ebaküdooniad ja kontpuud. Sõstrapõõsaste vahel oli naiste paradiis.

See maja oli väga ilus. Ta oli parasjagu mere ääres ka. Mustikamets oli ümberringi.

Antu ema oli maja korda seadnud ja ära remontinud, nii et see nägi välja nagu linnamaja.

Kõikidest kõrvalhoonetest — saunast, laudast, aidast ja kuuridest — oli ka suvilad ehitatud. Õde oli hoonete müügist mitu tuhat rubla saanud. See oli pärast ema surma. Siis olid majad kõrges hinnas. Isa oli õde väga hoidnud ja armastanud.

Antu läks koos Mariaga ära. Ta vedas vankrit enda järel. Vankris olid hobuseriistad.

Maria andis talle süüa. Antu sõi suure isuga ja mõtles, et peab täna saama kirja või rahakaardi. Ivettale ta polnud viitsinud veel kirjutada. Maria ütles, et läheb homme surnuaiale. Antu vastas, et temal on ka vaja minna. Hea, et meelde tuli. Õde oli palunud hauad korda seada. Muidu maetavat platsidele keegi teine.

Antu läks mööda mereäärt koju. Roostiku kohal lendasid tildrid.

Roostikus oli vana puulaeva külg, mille suurvesi oli siia toonud. Antu ronis sellele ja kuulas, kuidas pilliroog kahiseb.

Avavee piiril, Antust kaugemal, hiilisid ahingumehed, riistad löögi- valmis käes. Särjekütid...

Antu läks koju ja lõhkus pliidi alla sületäie puid. Ta tahtis õhtul sooja vett teha, et habe ära ajada.

Hommikul oli tal kerge palavik. Õues sadas vihma. Ta ei saanud jalutama minna ja tundis end üksi. Vastu hommikut nägi igasuguseid jubedusi unes. Tal olid külas Blumberg, ja Wiedemann, ja Yrjö-Koskinen, ja kreeka filosoof ning künismi esindaja Diogenes Sinopest (412—323 e. m. a.) ning talle meenusid värsid:

*Kiirest kaovad meie päevad,
tuhatnelja elu tunnid,
ruttus Kalmu küngastelle,
lendes rahulepikusse,
kolletava koolja süngi.
Kaduval ei kodupaika,
rändajal ei rahuküngast
põrmupõlvesta pärida.*

Ta jäi voodisse lamama. Kergitas end küünarnukkidele ja vaatas aknast välja. Sadas meeletult. Lõpuks pani ta käed pea alla ja vahtis lakke. Ta tundis end esmakordselt iseendana. Esmakordselt elus.

Siis ta tõusis üles ja tegi tule pliidi alla. Oli juba peaaegu keskpäev.

Pool üks külastas teda üks puhkaja ja kutsus järgmiseks õhtuks olemisele — nad olevat naabrid... Kena mees. Antu ei vastanud midagi konkreetset.

Ta praadis kartuleid. Uksest tuli sisse märg kass ja istus pliidi juurde sooja. Siis mõtles Antu sellest, et miks on kass nõus vahetama pere-meest, kuid elukohta pole, ja et see on suur saladus, ja et kust võiks pärit olla see kass.

Siis ta sõi akna juures kartuleid ja andis neid kassile ka. Kass ronis pärast söömist Antu voodisse ja sättis seal end magama.

Antu jäi endiselt akna juurde istuma. Vihm oli muutunud peenemaks, pilved olid nagu udulinikud.

Ta võttis voodi juurest varnast oma presentjope. Kass tõusis voodist üles ja tahtis ära minna, kuid Antu pani ta voodisse tagasi, ja kass jäi jälle magama. Antu läks mere äärde jalutama. Mütsi ta pähe ei pannud. Lõug oli tal nüüd paljaks aetud ja see läks vihma käes ruttu libedaks. Ivetta! Ivetta! Tal ei tulnud järsku Ivettast midagi meelde. Ainult tema lai seelik, milles ta naist esimest korda oli näinud, tuli meelde. Ta mõtles seekord, et võib-olla on Ivettal kõverad jalad. Kuid see polnud nii. Ivettal olid täiesti normaalsed jalad. Imelik, et Ivetta talle ütles, et Antul pole kedagi teist naisterahvast momendil, või isegi kauem juba. Noh, ja mis siis? Sellepärast oligi ta veendunud, et Ivetta on täiesti üksik ja on kannatanudki selle üksinduse käes. Ja Antule

pakkus rõõmu teha head sellele naisele, täita tema elu . . . kas või illusioonidegagi.

Merevesi oli külm ja silmapiir oli udune. Ta sumpas põlvist saadik meres ja tundis sellest rõõmu. Ta laulis ajaviiteks üht rumalat laulu. Kõik oli mõttetu. «Isamaa, usk, rahvas», oli Kreutzwald öelnud. «Neist kolmest suurusest võiks esimene ainuke olla, mis mind laululoomisele jõuaks vaimustada . . .» mõtles Antu.

Kas vihm tegi tema tuju halvaks? Kusagil seal kaugemal vilksatas isegi päike. Kui udu hajub, tuleb päike välja, mõtles Antu, siis ma lähen ujuma. Veel mõtles ta Kreutzwaldi põlgusest rahva vastu. Oli seda põlgust või ei olnud, kuid Antu tahtis, et see oleks olnud, ja ta mõtles Kreutzwaldist nüüd ainult nii, nagu oleks see põlgus tingimata olnud. Sest muidu poleks Kreutzwaldist olnud mõtet mõeldagi . . . Aga Kreutzwald tundis juba sada aastat tagasi, et eesti rahvas, see kidur võsuke, tärkab lehisse, ja hakkab lainetama, ja raputab müüdid ja ajaloo oma õlult, ja sulab teistesse müütidesse ja ajalugudesse sisse, ühesõnaga, vahetab oma lambanahksed kasukad jänesenahksete vastu välja. Antule tundus, et ta on endale leidnud sõbra, ja seda päris kindlasti, ja mitte ainult Kreutzwaldis leidnud endale sõbra, vaid iseendas, oma mõtlemises, oma läbinägemise- ja analüüsivõimes. Ja see juba oli midagi! Seepärast tundis ta end kuidagi tugevamana viimasel ajal, ja puhtamanagi, kuigi . . . kui päris tõtt öelda, siis — ta närvid ei olnud enam pingul, vaid olid lõdvdad, ja nad ei tõmbunud enam mitte liiga tihedasti pingule. Aga oli see halb või hea?

Ta vaatas tagasi. Vihma ja udu tõttu nägi ta läbikäidud teed halvasti, kuid ta oli käinud maha juba tükk maad. Kaugel lahesügaviku taga paistis tema maja.

Maria oli rääkinud, et selles külas oli varem kolmkümmend kaks suitsu, tähendab kolmkümmend kaks majapidamist, ja kunagi, umbes nelikümmend aastat tagasi, elas siin sada kolmkümmend neli inimest. Aga praegu elas vanadest vaid Maria, ja metsavaht elas — Kivita Joss oma naise Tiinaga, ja sealsamas metsasopis oli veel üks talu, paljulapseline, nii et kokku tuli üksteist inimest. Ja pluss Antu!?

Aga nüüd oli juba kaheksateistkümnnes kuupäev. Antule tundus, et möödunud on igavik. Ainult et millest on möödunud igavik, ta ei teadnud. Millestki oli möödunud igavik, nagu kogu aeg millestki igavik möödub . . .

6

Kiriku vastu polnud ta kunagi täit usaldust tundnud. Ja nüüd, oma puhkuse üheksateistkümnendal päeval, meenutas ta imestusega, et külas on kirik, ja et selle kirikuga on seotud kõik tema lapsepõlvemälestused ja üldse kõik muudki mälestused, ja mitte ainult tema omad,

vaid ka kõikide teiste külaelanike omad. Ja et see kirik on puust, et ta seisab mäel, ja et tema ümber on surnuaed puude vilus, kus puhkavad ta esivanemad juba ei tea mitmendast põlvest alates. Selle kiriku tornis käis ta poisikesena, ja seal istus ta rõdul imetlustundega hinges, kui mängiti orelit, ja seal kuulas ta kirikuõpetajate salapäraseid sõnu, kui oli veel noor, ning need sõnad olid talle oma mõttelt arusaamatud. Kui ta aga surnuaial käis, oma emaga, siis sunniti teda austama sinna maetud inimesi — mingisuguseid võõraid onusid ja tädisid, kes olid olnud rikkad ja kuulsad, ja kel' oli laevu ja oli maid ja oli kauplusi. Aga oma vanaisadest ja vanaemadest ei jäänud talle midagi meelde, sest need olid olnud tavalised tööinimesed, ja neil polnud haudadel võimsaid monumente ega mälestustahvleid, nagu oli rikkail. Ema muidugi tahtis, et Antu saaks suureks nagu need surnud maa- ja laevaomanikud ja et ta ei peaks kord maha surema hariliku surelikuna. Antule oli aga võõrastav, et tema saatust tahetakse ette ära suunata.

See kirikusseminek, ehk õigemini surnuaiale-minek, oli päise päeva ajal imelik. Tal tuli minna läbi küla, ja kõik nägid, kas tahtsid seda või ei.

Vana Maria läks ees ja tema käes olid lilled.

Maria ütles, et kirik võidakse varsti päris kinni panna. Kogudus on väike. Kirikul pole üldse raha. Aga mis on kirik ilma rahata! Kuhu hakatakse siis inimesi matma? Tema ei tea.

Natuke kõhe oli astuda sinna kirikuaeda. Hea meelega oleks tahtnud temast mööda kõndida. Hea, kui inimesel on mingid igapäevased ülesanded ja tal pole aega kirikuaias käia. Sest milleks seal käia.

Maria ütles, et müüb lehma maha. Antu ei teadnud, mida vastata.

Kirikuaed oli ristirägu täis. Suurem osa haudu oli korrastamata, rohtu kasvanud, ja ristidki olid viltu.

«Anna lilled mulle, ma viin ise,» ütles Antu Mariale.

«Kas sa leiad ikka üles?» küsis Maria.

«Küll ma leian.»

Ja mööda kruusatatud teekest läks Antu lilledega. Merelõhna oli siiaigi tunda. Antu jäi kurvaks. Ta leidis hauad üles, kaks tahvlikest olid siin, ta kummardus ja noppis kalmult umbrohuliblekesi.

PEETER EIN
1896—1950

MEETA EIN
1906—1960

Isa ja ema. Kui ema oleks elus, siis müüks ka tema lehma maha. Ema on aga surnud ega saa enam lehma müüa. Antu kiskus kalmukünkast umbrohuliblekesi välja, ja siis tuli Maria, tõi väikese reha ja ütles, et hauale peaks lilli istutama, elavad lilled närbuvad juba homme jne... Küll õde tuleb, küll õde teeb, rääkis Antu.

«Kas läheme ka pastori juurde?» küsis Maria.

«Mis me sinna läheme?»

«Pastorile on raha vaja, et kirikut remontida. Eks me peaks talle mõne rubla andma, et tal poleks vaja mööda küla korjamas käia.»

Kuid Antu ei vastanud midagi.

«Kellele sa oma lehma müüd?»

«Kolhoos ostab lehmi tapamajja viimiseks.»

Antu vaatas nüüd Mariale näkku, kuid Maria ei pannud Antu pilku nagu tähelegi. Maria näos olid sügavad kortsud ja silmade all lotid. Kas ka Ivetta saab kord selliseks? Aga mitte enne kui kolme-neljakümne aasta pärast. Maria elas suurte murede ajal, nüüd pole enam murede aeg, nüüd on elada kerge, hobuse surm või lehma müüminegi ei tee elu raskeks.

Maria rehitses Antu vanemate kalmuküngast nagu masinlikult. Tema konksus sõrmed olid mullast mustad ja inetud, aga Antu vaatas ikka.

«Kiriku uks on lahti,» ütles Maria.

«Ma lähen üles kellatorni.»

«Trepp pidi katki olema, ole ettevaatlik.»

Ja Antu läks kiriku rōskesse eeskotta ning hakkas mööda treppi üles tõusma. Astmed naksusid. Aga paljusid astmeid polnud hoopiski, need olid vahelt välja kukkunud või hoopis ära mädanenud. Trepp läks üle kirikulae, lagi oli määndunud.

Viimaks jõudis ta üles. Siin oli tõmbetuul. Torniluugid olid avatud. Kell kiikus aeglaselt konksu otsas.

Kellatornis oli pastor. Pastor istus väikesel taburetil, selg Antu poole, ja vahtis alla. Ta ei kuulnud Antu samme. Kell kiikus aeglaselt, kella-tila tilises õrnalt. Pastor vaatas merele. Samale merele, mida ka Antu tuli vaatama.

Pastor oli vana mees, tal oli kuivetonud kael ja hallid juuksed kirju soni all. Ta istus siin nagu majakavaht.

Seal oli see meri, sinine-sinine, teda vaatasid kõik. Kõik armastasid teda vaadata — vanad ja noored, ka Kreutzwald oli seda merd näinud, ja oli seda merd vaadanud, ning varsti tuleb ka Ivetta... ja näeb...

Ja sama hääletult kui tulles, laskus Antu mööda treppi alla.

Lumeinimese jahil

Laupäeva õhtul sõitsid lapsed koju. Nad poleks võib-olla sõitnudki, aga olid lihavõttepühad, õlu kääris ja ema luges sahvris mune.

Õde puges kohe diivanile teki alla ja ütles, et ta on haige. Tegelikult polnud tal viga midagi. Ema ei pööranud tütre virisemisele üldse tähe-

lepanu. Ta oli tütre peale pahane, sest soovis lapselast, tütar aga oli kaks aastat tagasi abielu lahutanud ja polnud uuesti mehele läinud.

Poeg oli palju lõbusam. Ta tuli hoopis teisest kandist kui harilikult ja palju hiljem kui tavaliselt. Ta oli käinud vaatamas, palju kraavides vett on, ja kaebas, et väga vähe — see kevad ei olegi nagu õige kevad.

«Tead, ema,» ütles ta, «mul oli lausa piinlik koju sõita. Ja mitte üksnes enese pärast, vaid ka teiste pärast. Kujuta ette, kuude viisi ei käi me kodus, aga kui on pühad, ilmume platsi. Nagu heategijad. Sest siis on, mida süüa ja juua. Aga harilikel pühapäevadel...»

«Ah, mul on hea meel, et tulite,» vastas ema.

Poeg töötas linnas kütjana, õde õpetajana.

Pärast õhtusööki istusid isa ja poeg televiisorit vaatama. Nad vaatasid Leedu tsirkuse dresseeritud sigu, siis keerasid pildi Soome peale. Sigadelt läks jutt loomadele.

«Eile tulin töölt ja vaatasin, mis kuramuse jäljed need minu ees on. Nagu oleks keegi mees paljajalu läinud,» rääkis isa.

«Tõsi?» imestas poeg.

«Jah. Suured jäljed. Täismehe omad. Kõigi viie varba asegi oli näha.»

«Noh, kes siis nüüd talve ajal?»

«Ei tea. Kureniidu oja juures tulid sihi pealt teele ja Seljamäe peal kadusid jälle metsa.»

«Kilomeeter maad?»

«Jah. Niisuguseid jälgi pole mina veel oma elus näinud.»

«Võib-olla olid karu omad?»

«Pagan seda teab. Aga mis karu saab siinkandis olla. Eluaeg pole olnud. Juba vanaisa rääkis.»

«Jah. Aga huvitav siiski.»

«Karu ta võiks muidugi olla, aga siis oleksid pidanud küünte kriimud ka näha olema. Need olid täpipealt varbajäljed. Suur varvas oli nagu inimesel suur, väike kõige väiksem. Pealegi oli see elukas kahe jala peal käinud; paistsid ainult kahe jala jäljed olema.»

«Karu nii pikka maad kahe jala peal küll ei käi.»

«Mine sa tea. Sileda tee peal võib-olla käib ka.»

«Kui karu, siis karu. Nüüd peab külas jutu lahti laskma, et karu metsas. Siis on kindel, et suvel saab seeni ja marju, naised ei julge enam metsa minna.»

«Ja-jah. Nüüd peab asja kella külge panema,» puhkes isa naerma.

Siis pistis aga õde pea ukse vahelt sisse ja käratas, et televiisor tasemaks keerataks. Temal pea valutavat, ei saa magada. Pea valutab õel alati, selle taha varjas ta end juba mitu aastat, tegelikult oli ta aga elus pettunud. Tal olid närvid läbi, tal oli igav ja ta vajab vaikust, igavest vaikust, nagu valmistuks ta surema.

Ema oli juba puhkama heitnud. Ka isa ronis varsti voodisse. Nad hakkasid seal kohe sosistama. Ema rääkis, isa vastas «jah» või «noh».

Poeg teadis küll, millest nad rääkisid. Et millal tema naise võtab. Toob küll igal suvel eri tüdruku linnast kohale, magab lakas ja käib päevitamas, aga ühtegi ära ei võta. Poeg vaatab televiisorit ja mõtleb, et tema ei võtagi naist, või võtab alles kolmekümne-aastaselt. Pole ju veel korterit, õiget palka ega haridustki. Ja välismaal tahaks ka mõne korra enne ära käia. Juba mitu aastat kavandas ta igasuguseid plaane, kodus kiideti need heaks, aga ükski plaan ei olnud teoks saanud. Veel on võimalusi, ta on alles kahekümne viie aastane ja uus plaan on eelmisest vägevam.

Poeg vaatas kella üheni televiisorit. Ta ärkas kell üheksa hommikul üles.

Õde oli juba köögis ja sõi liha ning mune.

«Küll sa võid süüa,» ütles ta õele, sest õde sõi tõesti palju, «õhtul viimane ja hommikul esimene.»

«Las ta sööb,» kaitses ema, «mis ta mujal ikka saab!»

«Söögu muidugi, söögu muidugi... Ema, anna mulle ühed vanad püksid!»

Ema tõi kambrist vanad sõduripüksid.

«Kui tahad, toon paremad. Pühapäev ikkagi.»

«Oh, need on head küll.»

«Nii vähekest und oligi,» ütles isa.

«Valge väljas, ei taha enam.»

«Oleksid veel magada võinud, täna tööd midagi teha ei tule.»

«Pole viga!»

«Isa oli sulle eile rääkinud neist jälgedest,» ütles ema.

«Pagan teab, mis loom see oli.»

«Mina nägin ka üks hommiku, kui käisin piima meiereisse viimas.»

«Jälgi või?»

«Jälgi ma ei näinud. Pime oli. Metsateel vaatasin, et tume kogu läheb puude vahel, oksad muudkui raksusid. Inimene see küll ei olnud.»

«Kahe jala peal käis?»

«Jaa. Niisugune täitsa must oli.»

«Ah, sa nägid tonti!»

«Ei. Hobune norsatas ja kui pani tuhatnelja ajama...»

«Siis oli võib-olla küll.»

«Aga see oli juba ammu, kaks nädalat tagasi. Jälgi enam muidugi pole.»

«Aga need jäljed, mis mina nägin, olid täiesti värsked. Kui läksin tööle, polnud midagi, tulin kella nelja ajal tagasi, siis oli just läinud, päike polnud veel ära sulatanud. Eks nad ole veel praegugi alles, õhtul külmetas. Praegu on ka neli kraadi,» ütles isa.

«Võib-olla lumeinimene või mis ta on? Eile just naised poe juures rääkisid, et olla nähtud,» jätkas ema.

«Kus kohal?»

«Ma ei mäleta, kas Petseri kandis või Irboskas. Naised rääkisid, ma juhuslikult juhtusin pealt kuulama, ei küsinud.»

«Ah, mis jutt see on!»

«Ausõna,» ütles ema.

«Mina küll ei usu.»

«Mispärast,» arvas isa. «Karu ju siinkandis pole. Aga ega karu siis kahe jala peal käigi.»

«Joo kakaod,» ütles ema. «Ja võta mune ka, vaata, kui kenad, ma sibulakoortega keetsin.»

«Pagana ilusad munad!»

«Noh, ega see niisama. Iga muna keetsin eraldi lapi sees.»

«Tõesti ilusad munad, nagu kunstiteosed. Täiesti abstraktne maa-ling... Ma pole varem nii ilusaid mune näinudki. Kakao on samuti hea.»

«Joo õlut ka,» pakkus isa.

«Sul on õlu ämbri sees?»

«Ma ei hakanud vaati panema, vähe tegin, viis-kuus liitrit. Rohkem kalja moodi teine. Aga võimu on tal küll.»

«Pole viga jah!» ütles poeg.

«Sa jood õlut ja kakaod segamini!» imestas ema.

«Ma pean seda asja ikka kontrollima minema,» lausus poeg.

«Mis asja?»

«Neid jälgi.»

«Kas ei anna rahu või?»

«Ei. Mitte seda, aga niikuinii pole midagi teha.»

«Eks sa istu kodus. Isegi harva käid.»

«Las ta läheb. Mis te keelate,» ütles õde.

«Tule ka,» kutsus vend.

«Ah, ei mina tule. Las läheb jah, saab ometi vaikselt puhata. Muidu paugutab uksi. Televisoor mängib ka nii kõvasti, et kas või jookse minema.»

«Kas jalga on midagi panna?»

«Sinu kirsad on aidas.»

«Nendega ei saa lumes käia, katkised.»

«Eks sa võta minu kummikud, nelikümmend kolm number. Lähevad jalga?» pakkus isa.

«Mul nelikümmend neli. Proovime. Ema, anna villased sokid.»

«Kas sa nüüd tõega lähed ikka. Üksipäini. Kui midagi juhtub, meie ei teagi!»

«Las läheb jah!» hõikas õde teisest toast.

«Ei siin juhtu midagi.»

«Söö siis vähemalt enne!»

«Küll ma pärast süön, kui tagasi tulen. Kummikud on jalas... Isa, ma võtan püssi ka. Kas padruneid on?»

«Eks ma vaata.»

«Issand, või püssi võtad kah. Sa ei oska ju lastagi!»

«Miks ma ei oska.»

«Kus sa õppisid?» hädaldas ema.

«Sõjaväes.»

«Ega sina siis püssi lasknud, tegid ju sporti.»

«Iga nädal käisime laskmas. Kahesaja meetri pealt sain iga kell märklauale pihta. Nii et mina olen sõjapidamiseks täiesti kõlblik.»

«Tõsi või?» küsis ema.

«Ma pean sulle ühe kuuliga padrungi ka andma. Teises on jämedad, kolmandas peenemad haavlid. Kas nendest aitab?» küsis isa.

«Aitab küll... Kuhu ma padrunid panen?»

«Pane tasku, sa lähed ju jopega!»

«Ja-jaa.» Poeg tühjendas jope taskud prahist puhtaks, jättes alles vaid noa.

«Nuga peab muidugi olema, sest kui padrunid otsa lõpevad...» ütles ema.

«Las läheb juba rutem!» hõikas õde.

«Lähem vaatan, mismoodi see lumeinimene on.»

«Ära sa teda laskma küll hakka!»

«Kohe, kui näen, panen ära. Üks kord elus seda lõbu võib-olla saabki.»

Isa muheles ema hädaldamiste ja poja praalimise peale.

«Noh, nüüd on kõik siis olemas,» ütles poeg ja võttis kapi tagant kaheraudse. Ta avas selle, vaatas torudesse ja puhus need läbi.

«Oota-oota,» tuli isale midagi meelde, «ma toon tollipulga, mõõda jäljed ära!»

«Hea küll, tee ruttu. Ma tahan enne kohale saada, kui lumi sulama hakkab.»

Isa jooksis kuuri tollipulga järele.

«Siis pead paberi-pliiatsi ka võtma,» arvas ema. «Märgid andmed üles.»

«Ja-jaa.» Poeg läks tagatuppa paberi-pliiatsi järele.

«Mine juba kiiremini,» pobises õde diivanilt teki alt. «Teevad asja nii tähtsaks... nagu ei tea mis.»

«Võta mõni munagi tee peale kaasa,» kurtis ema.

«Ei mina taha, pärast on parem isu.»

Siis oli poeg valmis. Ema läks teda trepile saatma.

«Võta soome kelk, on kergem!»

«Ei. Lähem jalgsi.»

Mõne minuti pärast oli poeg juba metsas. Ta polnud siin ligi aasta aega käinud. Aga varem kulges siit koolitee.

Kohani, kus isa jälgi nägi, oli kaks kilomeetrit.

Metsas oli sanitaarraiet tehtud. Kahel pool teed seisis kõrged puu- ja

palgivirnad. Ka kuusk, kuhu otsa ta kunagi naabri koera üles poos, oli maha saetud.

Muidu oli mets vaikne, ja siin valitses ülim rahu.

Ta seadis püssi mugavamini selga, tegi suitsu ja jalutas aeglaselt edasi. Kõik puud, mättad ja põõsad olid talle siin tuttavad. Siin oli määnd, mille otsas pesitses hoburästas; seal oli sooviir, kus ta popipäevaldel käis jõhvikaid söömas.

Poeg kahetses veidi, et ta need ilusad paigad oli maha jätnud ja linna romantilise elu peale läinud.

Veel mõtles ta, kuidas võib välja näha tema kohtumine lumeinimesega.

Kahju, et tal fotoaparaati kaasas pole, maailmas ei ole veel fotot lumeinimesest. Tema foto oleks esimene.

Arvatavasti satub ta lumeinimese peale juhuslikult. Võib-olla see magab, aga võib-olla kõnnib niisama ringi või istub lihtsalt kännul ja soojendab selga. Poeg hiiliks talle ligi, paneks kuuliga padruni rauda ja tulistaks talle kümne sammu pealt kuklasse. Küllap see ei õnnestuks. Lumeinimene märkab teda, kargab püsti ja paneb jooksu; ta kardab inimesi ja neil on ühine püha seadus mitte end tavalisele inimesele kätte anda; seni on see õnnestunud, täna peab aga rikutud saama. Poeg laseb lumeinimese maha. Huvitav oleks vaadata tema laipa; ehk on see emane, seda huvitavam. Kas ta nahk on must nagu neegril ja karvane nagu ahvil või on see ainult paljas jutt? Ainult et emane lumeinimene vaevalt üksi ringi liigub. See kasvatab kusagil Tiibetis koopas poegi. Isane on siin teel, uusi maailmajaguseid avastamas. Ehk valmistuvad nad ümber asuma. Niisiis, poeg laseb selle monstrumi maha. Mis saab edasi? Ta kontrollib järele, kas surm fiktiivne pole, ja koputab elukale püssipäruga pähe. Siis jookseb lähemasse talusse. See on Pardikannu. Vana Eedi, too, kes taskunooga kümnepuudase sea ära tappis, on kodus.

«Tere,» ütleb talle poeg.

«Tere. Näe, Villem!» võtab Eedi teda vastu.

«Tule.»

«Tule! Kuhu ma tulen?»

«Minuga metsa.»

«Mis ma sinna tulen?»

«Ma lasin lumeinimese maha.»

«Eks sa istu veidi. Mul on kalja.»

«Pole aega. Metsas on lumeinimene.»

«Mis lumeinimene? Ega sa võtnud pole?»

«Jumala kaine. Ma lasin ta maha.»

«Lumeinimese?»

«Jah.»

«Mis sa sonid, Villem. Nägid midagi metsas või?»

«Mis nägid! Lasin maha ehtsa lumeinimese. Lähme ruttu, muidu hunded söövad ta ära.»

«Pole siinkandis hunte ega kedagi.»

«Hunte võib-olla polegi, aga lumeinimene, näe, oli. Pane hobune ette!»
Ta saab Eedi nõusse ja nad sõidavad metsa. Eedi on sõnatu.

«See on naine.»

«Keera selili. Isane lumeinimene.»

«Mis, kurat, mees! Kas peab miilitsasse teatama või?»

«Ei, ei. Ega ma inimest lasknud ole, et miilitsasse. Miilitsad rikuvad kõik ära. Hakkavad lahkama ja . . . Peab muuseumi helistama.»

«Kuhu muuseumi?»

«Linna. Loodusloo Muuseumi. Siin peab teadlane oma sõna ütleva.»

«Jaa, ega see inimese moodi küll ei ole. Meie käime ikka riides, mitte alasti. Sellel on kõik paljas. Aga näe, õrnemad kohad on rohkem karva sees.»

«Noh, kas sõidame siis kolhoosi kontorisse ja helistame linna?»

«Täna on ju pühapäev.»

«Valvur on ikka kohal. Selle asjaga ei tohi viivitada. Tõstame looma rekke.»

Teel kolhoosi kontorisse vestlevad nad pikalt-laialt lumeinimese arenguteedest ja tema olemusest kaasaegses ühiskonnas. Poeg on tehtud mees. Homme-ülehomme teab temast kogu maailm!

See on üks variant poja mõtetest. Aga teine on järgmine. Lumeinimene tungib talle kallale, padrunid saavad otsa, ükski lask ei taba. Hingehädas ronib poeg haava otsa ja asub seal oma viimaseid märkmeid paberile panema:

«10.04. 68. Kell 10.15. Olen haava otsas 10 m kõrgusel. Minust 5 m allpool lumein.

10.16. 3 m allpool.

10.17. 1 m allpool.

10.18. Oi mamma mia . . .»

Ning lumeinimene murrab ta maha nagu küüliku.

Lõpuks jõudis Villem Seljamäele. Põnevus tõusis haripunkti. Noor-meis vaatas nüüd ainult jalgade ette. Huvitav, ei mingeid jälgi! Kas tõesti päike on nad ära sulatanud või oli isa jutt naljategemine.

Siiski. Seis!

Villem jäi paigale, et vaevaltmärgatavale jäljele mitte peale astuda.

Siis läks ta edasi, seal oli veel teine, kolmas. Jah, siin on keegi kahe jala peal käinud, inimese moodi. Jälgede vahe oli umbes pool meetrit. Nagu inimestelgi.

Villem mõötis ühe jälje ära. See oli kakskümmend neli sentimeetrit pikk. Laba oli veidi laiem kui harilikul inimesel, varbad aga kõik ümargused ja ühesuurused.

Villemil hakkas kõhe. Ta võttis püssi õlalt käele, surus padrunid

rauda ja läks metsa. Lumi oli sügav, elukas oli läbi lume otse maani vajunud; ta pidi raske olema, palju raskem kui Villem ise.

Jäljed viisid kord vasakule, kord paremale. Metsalagendikul kadusid nad hoopis. Lumi oli puude ümbert ära sulanud. Siin asetses põtrade koloonia — kõikjal oli põdrapabulaid ja sõrajälgi. Villem surus püssi tugevamini pihku, lumeinimene võis end varjata kuusiku madalate okste all. Igaks juhuks kontrollis ta peidukohad läbi. Polnud kedagi. Mõne meetri järel algas jälle lumi ja Villem leidis jäljed üles.

Siis tuli soo. Jälgede rivi suundus otse sohu. Villem polnud siin eluilmaski käinud. Juba paari sammu järel voolas vesi tal üle kummikute. Villem kalpsas kõrgemale mättale, hoidis vasaku käega kidura kase tüvest kinni ja paremaga kiskus saapad jalast ning kallask need veest tühjaks. Sokid olid kannale alla vajunud. Ta kohendas neid ja tõmbas uuesti kummikud jalga. Lumeinimene oli julgelt mööda vett marssinud. Villem pani püssi endale kaela, toruga allapoole, et see okstesse kinni ei hakkaks. Nähtavus oli siin hea.

Lumeinimene eksles küll ühele, küll teisele poole, ronis läbi sügavate mülgaste, roomas mööda mudast soonikut. Tihti tuli ta ühte ja samasse kohta tagasi ning alustas kõike otsast peale. Ilmselt polnud tal väheematki ettekujutust, kus ta asub või kuhu ta jõuda tahab. Villem tegi kõik järele. Kahe tunniga oli ta mööda sood oma kümme kilomeetrit maha trampinud. Soe higi voolas tal bareti alt näole. Päike oli puulatahade kohale tõusnud ja tasakesi sahisedes sulas tema paistel hiline lumi.

Õde oleks ikka võinud ka temaga kaasa tulla, mõtles vend. Millegipärast on õde aga õige saamatu inimene. Temal on elu jaoks oma kindlad raamid. Ta on enda ise vangistanud ega riski millegagi. Miks ei võiks siis noor naine jahil käia — pealegi, kui loodus on kevadine, õhk värske, ja jahti peetakse lumeinimese peale. Ei mingit elujanu. Ei mingit elurõõmu, ainult üks igavene kidumine ja kurtmine.

Eemal lendasid tedred pahinal kaseladvallalt minema. Nad olid liiga kaugel, et neid lasta. Lumeinimene oli soost väljunud, ümber pööranud ühe sipelgapesa (sipelgad sagisid veel laisalt oma segamini-löödud elamus), ja siis üle lattaia roninud ning oma jäljed heinamaal kaotanud.

Villem otsis neid pool tundi, kuid paljal maal oli neid võimatu leida. Ta hirmutas vaid kiivitajaid siit-sealt üles.

«Ja ongi kogu lugu,» mõtles ta kibedusega.

Ta tõusis mööda orasepõllu äärt, mis tema ees kõrgus, märke. Neid kohti ta juba tundis. Päike paistis heledalt-heledalt. Lõokesed laulsid. Villem kavatses minna maanteele, mis polnud siit kaugel, et oleks kergem ja kuivem koju astuda.

Mõnisada sammu enne maanteed taluhoonete juures algas jälle lumevöönd. Ühel kitsal ribal olid näha lumeinimese porised jäljed.

Lumeinimene läks tagasi metsa poole.

Villem oli juba päris kindlasti otsustanud koju minna, kuid nüüd valdas teda uuesti jahikirg ja ta sammus mööda jälgi kaasa. Kahjuks kadusid jäljed mustaval orasepõllul uuesti ära. Aga Villem oli juba maha käinud tubli poolteist kilomeetrit ja tagasi maantee suunas polnud tahtmist minna. Ta sattus põtrade käigurajale ega lahkunud sealt enam, sest suund oli nii või teisiti kodu poole. Kahekümneminutilise käigu järel mööda põtrade tallatud metsaalust kohtus Villem veel kord lumeinimese jälgedega. Need ristusid põtrade omadega, kulgesid siis nendega tükk aega paralleelselt ja lõpuks kadusid metsa, kõige tihedamasse kuusikusse, mis siinkandis üldse kasvas. Sõja ajal oli see metsavendade pelgupaik, peale sõda samagonniajamise koht. Metsa all oli hämar. Peaaegu pime. Kuuskede oksad ja tüved olid tumedad-tumedad. Lumeinimese käik oli muutunud rahulikuks. Jälgede rida oli sirge ja viis üha sügavamale ning sügavamale. Villem võttis püssi veel kord kätte. Süda hakkas kõvasti põksuma, ja nii suurt hirmutunnet kui praegu polnud tal täna veel metsas olnud.

Nüüd ta tundis end tõepoolest täiesti üksil ja kahetses, et isa või vähemalt õdegi polnud kaasa tulnud.

Aga siis raksatasid mõnekümne sammu kaugusel oksad ja must kogu kargas puutüve tagant välja. Villem tõmbas mõlemad püssikuked vinna. Paremas rauas oli kuuliga padrun, vasakus jämedad haavlid. Suur tugeva kondiga karu seisis tema ees ja vaatas üle öla noormehe poole. VILLEMI KÄED VÄRISESID NII TUGEVASTI, ET TA KARTIS, KAS LASKMISEGA ÜLDSE HAKKAMA SAABKI. Vaadanud veidi aega Villemit, võttis karu vaevaks edasi minna — seda tegi ta ilma erilise paanikata ja vaimustuseta. Villem mõtles meeleheitlikult, mida teha. Võib-olla peaks talle jämedate haavlitega säru andma, et loom vihastaks ja tagasi tuleks, siis peenikeste haavlitega ta silmnäo pimedaks laskma ja lõpuks kolme sammu pealt täpselt ning kindlalt talle kuuli kurku tulistama.

Kuid karu oli juba veerand kilomeetri kaugusel ja varsti sulas puudega ühte.

Kui poeg koju jõudis, ütles ta isale:

«Kuule, lähme lööme laudale katuse ära. Ilm on soe ja mis see eterniit niisama räästa all liguneb!»

«Mis sa nüüd. Kogu aeg oli ju jutt, et suvel lööme,» ütlesid isa ja ema. Õde oli lõunase bussiga linna sõitnud.

Tedremäng

Oli varakevade hommik käes.
Kui habetas, jõudsin rappa.
Sinna, kus tetrede mänguplats.
Tahtsin mõnda neist tappa.

Õiget mängu ei tulnudki.
Kuskil kaugel üksainus kudrutas.
Jätsin maha varitsuskoha.
Oli viluvõitu ja udutas.

Lamas lumelaike veel põõsa all
ja meest kandis iga tüma maa.
Tuli hiilida ilvese kombel, sest
kelts kulu all kippus kõmama.

Ja katkeski äkki mängulaul.
Pea taipasin — hunditund,
suur koiduaegne vaikimine.
Mingi ürgne loomusund.

Ei vaiki siis ainult lind ja loom.
Ka tuuleõhk peatub hetke.
Et noore päikeseteraga koos
võiks jätkata oma retke.

Ei ootuta varane koovitaja,
ei möhitse taevasikk.
Peab aru karugi. Teadagi,
arupidamine pole pikk.

Mis isemoodi nähtus see on?
Ja miks nõnda olema peab?
Eks küsi kährikkoera käest.
Ta on tark ja teab.

Nüüd männiladvad põlema löid.
Päev tõusis. Tõus oli sujuv.
Graniitkivi keevas olekus.
Ta pind oli nähtavalt ujuv.

Valgusjoad härmatist nilpsasid
ja haukasid igat varju.
Pilliroopõhku paitasid
ja möödunud aasta marju.

Suurt tedrekukke märkasin puus,
kui katkes pühalik vaikus.
Ta uuesti laulu lahti löi.
Soosaartel see kordus ja kaikus.

Turrsulis tiibasid väristas.
Küll oli ta hoos ja ametis.
Peas purpurpunane kroon oli tal,
ja keha oli mustas sametis.

Aga mul oli seljas pulstund puhvaika.
Jalas kandsin kirsavoisid.
Inimene, kuis kuningakotta
nii astuda sa võisid!

Võta läki peast ja kummarda,
oo, vilets lapuline!
Su koht pole siin! Sest võõrast kohast
sa kohe ära mine!

Mille nimel ja kelle loal
sa igal pool tungled ja tötled?
Kõik pole ju sinu. Olgugi,
et vastupidi sa mõtled.

On paiku ja piire, kus iialgi
sind pole sallitud.
Ära tee, et su ajusagaraist
saab looduse hallitus.

Torm

Kokku varises tuultemaja.
Kukkus laane peale.
Kaela kasele, kuusele
ja mustale laaneseale,

kes tihedasse tihnikusse
puges, kui õnnetust haistis.
Tuultemaja oli tehtud
kummist, mis läbi paistis.

Tihke ja nätske rusulasu
metsa silmili surus.
Jahmus sest lind ja iga loom,
kel kodu ei olnud urus.

Ei pedajad enam peljanud
valvakat metsavahti.
Pinnasest ükshaaval kiskusid
end ribinal-robinal lahti.

Rinnutsi kappas mastimände
nagu perusid täkke.
Prantsti! pea ees mulda.
Jäi püsti juuri-päkki.

Ladvaga põrmu kaasa kiskusid
värvupoja ja rästa.
Vitstega vihinal peksti neid,
kes kuidagi püüdsid end päästa.

Mühin, müra ja tulesakid.
Pääsu polnudki pakku.
Langeva palgi oksatüügas
põdrale puuris makku.

Vastu maakamarat vajutas
uhke pulli kere.
Sõraraps ja ammumine,
kuni kaotas vere.

Külma vihma kõige peale.
See oli viimane tegu.
Kombeks on ikka kohendada
ja pesta koolnu nägu.

Kestis nõnda päeva ja öögi.
Hommikust otsa jäi hootuks.
Kui tõusis kahvatu päikene,
siis vaibunud oli sootuks.

Vaskjalt kumavad pilvenartsud
aeglaselt ujusid kirde.
Oli rohi ludus ja ligane
ja täis oli prahti ja pirde.

Silmapiirini irvitasid
tüvetõnkide hulgad.
Kellegi hambad olid need,
püsti kui rehapulgad.

Kostis kurja mehe naeru.
Kujutelm kähku hääbus.
Ütle mata ülev oli,
kähvas minus kääbus.

Ehtne kääbus, karraskuues,
oli tumm ja tukkus,
kuni kuulis, temast suurem
otsa sai ja hukkus.

Kolmnurkne tulekeel

abras sild eilse ja tänase vahel murdus märkamatuult.

Ma meenutasin uut filmi, mida olime näinud Volgogradis. Seal oli lahinguväli — hallid langenud vaatasid klaasistunud silmil liikumatusse taevasse. Seda filmi ma ei uskunud. Rünnakul tapetud ei kuku kunagi seljakile — ikka silmili, ja haaravad maad, mida nad ei taha maha jätta. Ja taevaski pole lahingu ajal liikumatu. Kui kahurid mürisevad, kihutavad läbi-paistvad lained ja pilved piki taevast nagu kiired laevad.

Ei tea, millest mõtles Pavel Petrovitš, kuid ta sõnas:

«Mäletad, kuidas muinasjuttudes on: kastad surmaveega, vajuvad liha ja luud laiali, kastad eluveega — ärkab inimene ellu.»

Me selitasime kuival rohul maantee lähedal, mis kunagi kulges piki rindejoont. Rohule oli jäänud veel üksikuid piisku hommikusest kastest. Kastepisarad sädelesid täiest jõust. Kohev punakoldse servaga pilveke purjetas taevarannal.

Pavel Petrovitš polnud kindralimundris, vaid päevinäinud suusaülikonnas. Mina päevitasin lühikestes spordipükstes ja käisteta alussärgis.

Õige harva mürisesid maanteel mootorid, siis tõusis selle kohale valge tolmukardin. Tasane tuuleke kandis selle teisele poole, Melokletskaia kõrgeile kinkudele.

Me veetsime Pavel Petrovitšiga osa puhkust koos, rännates mööda kunagiste lahingute paiku. Naine ootas teda Kislovodskis, kuid ta ei kiirustanud sinna. Ka mina eelistasin stepiteid kuurortide haljusele.

Maantee, mille ääres me lebasime, oli rindeäärne veerand sajandi eest, 1942. aasta varasügisel, enne meie pealetungi loode pool Stalin-gradit. See oli hea maantee: Melokletskaia kingud varjasid teda vastase eest — saksa suurtükivägi tulistas huupi, ruutude kaupa.

Nüüd sammus mööda teed pioneerisalk. Lapsed laulsid kõigest kõrist ja reipalt kõlas refrään: «Oh sa, ah sa, kõik me kosmonaudid!»

Pavel Petrovitš tõmbus tusaseks:

«Juba jälle see «Oh sa, ah sa»,» pomises ta omaette.

Mul polnud isu juttu ajada. Olin end just mõnusasti sisse seadnud ja päike hakkas võtma. Kui päike võtab, peab silmad kinni panema ja mälestustele voli andma.

... Kaksikümmend viis, ei, juba peaaegu kaksikümmend kuus aastat tagasi jõudsin ma sellele rindeäärsele maanteele ja pidin tammuma seda mööda kümme-viisteist kilomeetrit. Ma pole iial osanud jalarätte mõistlikult mähkida. Jalad olid mul verivillis, seepärast ei tundunud kümme-viisteist kilomeetrit lühikese teekonnana. Käetõstmise peale võis vähe loota. Autod sõitsid seal peamiselt öösiti. Õnneks jõudis mulle peatselt järele uue diviisikomandöri «Villis». «Villis» pidas kinni.

«Palun, istuge peale, seltsimees vanem poliitjuht,» lausus uus diviisikomandör.

Istusin tema selja taha. Sõitsime õige aeglaselt ja vaikisime. Uue diviisikomandöri põlvedel lebas kaart. Too polkovnik oli kõhetu, väheldane, siledaks aetud lõuaga, ja ta profiil oli kuidagi tüüpiliselt intelligentlik. Tema sirge, õhukese nina peale oleksid sobinud kuldraamidega näpitsprillid, vähemalt tollal tundus mulle nii.

Ma heitsin pilgu Pavel Petrovitšile. Jah muidugi, veerand sajandit põlnud temast mööda läinud: kortse oli juurde tulnud, juuksed ja kulmud halliks läinud, kaelale voldid siginenud. Kuid isegi praegu, vanas suusaülikonnas, kõrreke hambus, sarnanes ta kõige enam diplomaadile või õigusteaduse professorile.

Tol möödunud ajal ei silmitsenud ma teda päris heasoovlikult. Ma armastasin vana diviisikomandöri, kohevate ratsaväelase vurrudega kindralmajorit. Vana diviisikomandör oli pealaest jalatallani sõjamees. Käisime kord koos külasaunas ja ma nägin ta keha — see oli üleni täis arme, valgeid pesunöörijämedusi, siniseid, mis tungisid lihastesse, punaseid mügaraiks tursunud...

«Vaata aga, vaata, toimetaja,» sõnas vana diviisikomandör, «see siin on kogu Kodusõja geograafia.»

Vana diviisikomandöri taganesime me läbi põleva Pervomaiski, elasime üle lootuste purunemise Harkovi all ja kandsime Doni koolmekohal liiva vajunud masinaid oma õlgadel välja.

Ta oskas ise kuulipilduja taha heita ja vaenlast lõikava tulega vastu võtta, too vana diviisikomandör. Mõnikord avaldus temas selline ülim vihkamine ja revolutsiooniline puhtus, mis minu arvates oli parem kui tahes suurest tarkusest.

Harilikult kuulati sakslaste poolelt toodud «keeli» staabis üle. Seal selgitati täpselt välja väeosade numbrid, kust need väeosad tulid, nende arvuline koosseis, sõjavarustuse hulk ja meeleolu... Ent juhtus ka, et pärast ülekuulamist kõneles sõjavangidega diviisikomandör.

«Tõlgi, las räägib, mis perekonnast ta on... Welche Familie? Kus töötab? Saad aru, arbetet.»

Noh, ja kui sakslane tõemeeli või kavalast taiplikkusest vastas, et ta on töölise või talupoja perest ja et ta ise on proletaarlane või põlluharija, käskis diviisikomandör:

«Tõlgi, et kapitalistid petsid teda, et tema, jõletis, läks oma klassi, oma vendade vastu...»

Diviisikomandör pidas maha terve kihutuskõne. Mõned staabiohvitserid varjasid vaevu pilkavaid naeratusi. Minu arvates aga oli tema õigus kõrgemat tüüpi õigus.

Mulle oli kallid vana diviisikomandör — tema rängad armid ja kohevad vurrud, tema pühad naiivsed kõned ja sõdurivaprus... Noh, ja kuigi ta polnud akadeemik — sõjas väitekirju ei kirjutata.

Vana diviisikomandör kutsuti 1942. aasta septembris Moskvasse õppima. Ma pidasin seda ebaõiglaseks.

... «Villis» liikus aeglaselt edasi, lõpuks jäi päris seisma. Sakslased pillasid ettepoole mõned mürsud. Vana diviisikomandör poleks käskinud peatuda, ta oleks hõiganud autojuhile: «Vasja, löö kolm korda risti ette,» ja me oleksime temaga kihutanud täiskäigul, lõhkemised aga oleksid jäänud meie rataste taha.

«Villis» jäi teeveerele seisma. Autojuht, suurekõrvaline, pilotka alt turritava juuksetukaga noormees, ühmas korra pahaseit ja ronis autost välja. Igavust tundes koputas ta korra või teise saapaninaga vastu pungis rattakumme.

«Öösel ma vaatasin teie ajalehtede kausta läbi,» sõnas diviisikomandör mulle. «See pole tõsiselt võetav leht, on isegi kirjaoskamatu... Te kirjeldasite seal selle enesetapjast pataljonikomandöri kangelaslikkust, kes viis oma võitlejad saksa kuulipildujate peale. Kui ta oleks ellu jäänud, oleksin ta reameheks alandanud. Tuletage meelde elementaarseid tõde: vaenlase tulepunktid tuleb välja selgitada enne rünnakut, ja neid ei tule maha suruda mitte rinnaga, vaid suurtükitulega.»

Uue diviisikomandöri oli asjatu vaielda. Tal oli omast kohast õigus, kuid mind ajas tema kuiv mõistusepärasus vihale. «Kabinetiteoreetik,» mõtlesin ma omaette.

Mürsk langes eespool tee kõrvale. Algul kärgatas üks lõhkemine, siis veel kolm — kolm musta suitsupõõsast ja nende kohal valge tolmu pilv.

«Ja veel üks totrus,» lisas diviisikomandör, «tegid siia miinitõkkes, nagu ei hakkaks me peale tungima, vaid taganema.»

«Aga kes võib ette teada?» ei kannatanud ma välja.

«Selles asi ongi, et peab ette teadma,» vastas diviisikomandör kuivalt.

Ta rääkis minuga kogu aeg pead pööramata, nii et ma nägin ainult tema profiili. Sellest muutusid kõik tema sõnad kahekordselt solvavaks.

«Aga kuidas te surmasse suhtute, seltsimees polkovnik? Kas ka seda on võimalik ette näha?» Minu hääles kõlas tigidus.

Ta pöördus minu poole.

«Kulla inimene, surm käib sõjaga muidugi vältimatult kaasas, kuid sõja olemus ei peitu mitte üksnes surmas.» Diviisikomandör naeratas, vaatas valget tolmu eespool ja Melokletska kinkusid vasakul. «Hea küll, tulistamine lakkas. Hakkame sõitma.»

Saime vaevalt paigast liikuda, kui mootor välja suri.

«Kui veel kunagi välja sureb, saadan su hobusemeheks,» kähvas diviisikomandör autojuhile. Vasja oli punane nagu keedetud, ta huuled värisid — ilmselt vandus ta omaette. Ta ronis autost välja ja tõstis mootorikatte üles.

Diviisikomandör tõmbas taskust karbi luksuspaberosse «Hertsegoviina Flor».

«Moskvas kingiti. Tehke suitsu, vanem poliitjuht, ja ärge olge kuri. Tuld on?»

Ma süütasin tiku ja ulatasin diviisikomandörile. Mulle jäi igaveseks meelde kolmnurkne tulekeel mustuval tikul. Ja muud ei midagi. Kõik kadus ühekorraga, ilma üleminekuta, lihtsalt katkes, polnud ei hirmu ega valu...

Ma toibusin (ei teadnud, kas minuti, tunni või igaviku pärast), kui mind seljali pöörati. Ühe silmaga nägin enda kohale kummarduva diviisikomandöri nägu. Teine silm ei avanenud. Diviisikomandör tõstis mu üles ja hakkas kandma. Mind ajas kohutavalt iiveldama. Nii ma ei saanudki aru, mis juhtus ja kuhu ta mind kannab... Pärast nägin maanteed, sellel meie «Villist», rattad püsti, «Villise» kõrval aga nägin ilma pilotkata Vasjat. Läbi tema paljaksäetud kukla ulatus pragu, nagu oleks pealuu lillepotina lõhki läinud.

Diviisikomandör pani mu teeservale maha. Kuid ma jaksasin end juba istukile ajada. Lasksin jalad maanteekraavi rippu ja diviisikomandör istus mu kõrvale.

«Kurat teab mis!» sõnas ta.

Mu pea huugas ja iiveldus tõusis kurku.

«Kurat teab mis!» kordas diviisikomandör. «Miiniväljad rindeäärse maantee veeres, autod surevad välja, millal tahavad, ja diviisikomandör tassib vanemat poliitjuhti seljas, riskides õhku lennata.»

«Aitäh, seltsimees polkovnik, sõda...» pomisesin ma ja püüdsin paistetunud vasakut silma avada.

Diviisikomandör tõmbas mu silmalaud sõrmedega lahti. Valgus sähvatas nagu mõök ja ma karjatasin valust. Silm nägi. Jäi ainult tühine põrutus.

«Sõda,» sõnas diviisikomandör, «ma nägin sellist sõda Hispaanias... Ma tundsin sellist sõda neljakümne esimesel. Palju vaprust — vähe korda, palju langenuid — vähe võituseid. Aitab!»

Toimetaja ei kohtu diviisikomandöriga just eriti tihti. Sõda läks oma rada — niipalju kui ma mäletan, tõrkusid meie diviisis autod harva käima minemast, suurtükiväelased lakkasid kurtmast mürskude vähesuse üle ja kõõgid jõudsid õigeks ajaks sooja toiduga pärale... Võibolla muutus isegi surm otstarbekamaks, kui oletada, et selline otstarbekus on võimalik.

Diviisikomandöriga kohtusime esmakordselt ilma tseremooniateta

võidu eel kuskil Ida-Preisimaal gooti katedraali juures, mille tornikiivri
●lid lõhkunud mürsud.

«Mäletad,» sõnas diviisikomandör äkki sinatades, «seda lontkõrvalist noormeest, minu autojuhti Melokletska ja all... Vasja... Jah, Vasja... Mäletad, kuidas ta huuled lapselikult värisesid... Ma käratasin talle peale, aga tema sealsamas... Teeme suitsu.» Diviisikomandör pakkus mulle mingit trofeerämpsu, mina aga süütasin tiku ja hakkasin tahtmatult silmitsema kolmnurkset tulekeelt.

Tundub, et tookord nimetasin ma diviisikomandöri esmakordselt Pavel Petrovitšiks. Ja esmakordselt ei kõnelnud me sõjast, vaid Maté Zalkast ja Hemingway'st. Minu jaoks olid nad kirjandus, tema jaoks mälestused.

... Valge tolm tõusis kunagise rindeäärse maantee kohale ega jõudnud maha langeda. Ma meenutasin jälle Vasjat... Tema pead, mida läbis löhe, lai nagu katkises lillepotis.

Ma ei tea, millest mõtles Pavel Petrovitš, kuid ta ütles:

«Ei tohi ainult mälestustes elada, mälestused on surmavesi...»

Päike tõusis üha kõrgemale. Autod möödusid järjest sagedamini. Ja maa hingas nii kuumalt, et oli tahtmine seda emmata, mitte kunagi maha jätta.

Punapõskne poiss

Esimesel sõjajärgsel talvel polnud Tallinn veel päris rahulik linn. Kella kümne ajal õhtul elu vaibus. Kadrioru pargis lasus lumi puutumatu uudismaana nagu metsasügavuses. Miinisadama lähedal pimedais põiktänavais leiti surnuks pussitatud madruseid. Isegi linna keskel Pärnu maanteel juhtus raske veoauto täiel käigul kõnniteele pöörama, et üksik ohvitserivormis mööduja keeglinupuna pikali lüüa ja öisesse tuisku söösta. Omakaitselastest bandiidid ei tahtnud veel lüüasaamisega leppida.

Päeval aga koristasiid saksa sõjavangid varemeid — seal, kus praegu asub taastatud ooperiteater «Estonia», Harju tänaval praeguse haljasala ning Vilde mälestussamba kohal, samuti vaikselt Planeedi tänaval.

Planeedi tänaval oli terveks jäänud üksainus maja. Sellesse majja alumisele korrusele sain toa oma pere — naise ja kuueaastase tütre jaoks.

Minu naine, kutselt med.-õde, põdes: evakuatsioonis oli tundud piisavalt nälga ja külma. Ilma meheta pidas vastu, aga niipea kui minu juurde sõitis, andis kohe alla. Mina ootasin demobiliseerimist. Tütrel polnud talvepalitut.

Me käisime harva kodunt väljas. Kodus oli mõnus ja soe. Jäätunud aknaklaasidele oli kerge hingeõhuga illuminaatoreid sisse sulatada. Juhatus, et jälgisime tundide viisi sõjavange. Kõik nad näisid ühevõrra hale-datena — sinelid käckrus ja porised, pilotkad kõrvadele sikutatud, kae-lad nagu kitkutud hanedel punased ja räbalatesse mähitud. Valgetes pikkades kasukates tunnimehed seisid liikumatult nagu heinakuhjad lumelagendikul. Oli isegi kummaline, kui kuhjad äkki liikuma hakkasid ja üht vilti teise vastu koputasid.

Sakslased rookisid varemeilt lume korralikult ära. Ponnistusega laadisid nad rusud kaherattalistele kärudele ja lohistasid neid enda järel nagu väsinud kronud.

Me püüdsime mõelda, et kõik nad olid Hitleri poolt sunniviisil mobi-liseeritud.

Tunnimehed polnud liiga karmid. Nad valvasid sõjavange, mitte kur-jategijaid. Sõjavangidel polnud mõtet põgeneda, nad ootasid kodumaale saatmist.

Mingid kaastundlikud naisterahvad naabertänavast töid sõjavangi-dele kompsukesi koduse söögiga, mõnikord ka sooja pesu, vahel kindaid ja salle. Sakslased sidusid pilotkad sallidega kinni, köites need lõua all sõlme.

Me ei mõistnud kaastundlikke naisi hukka. Kuid me olime Venemaal näinud viimse hütini mahapõletatud külasid, viimse kivini hävitatud linnu ja kraave tungil igas vanuses mõlemast soost tapetuid.

... Me istusime akna juures ja vaatasime välja. Kuid meil oli oma maailm, oma mured: Mida ütles arst? ... Kuhu me tööle asume? Kas me saame kevadel koha lasteaeda? ...

Mõnikord jaotab õhuke klaas maailma kindlamalt kui okastraat.

Punapõskne poiss ilmus sõjavangide sekka veebruari lõpus. Õigupoo-lest polnud ta siis veel punapõskne — oli kõhnuke, kaame sõdurpoiss, välimuse järgi aastat viisteist vana. Riides oli ta teistest paremini, tal oli vene läkiläki ja suured kirsasäärrikud. Me märkasime teda üsna akna all. Ta tõukas käru, mille ette oli end rakendanud vana punapäine saks-lane. Tõukas lapselikult põski pungi ajades. Pärast laadis ta teisele kä-rule telliseid. Võttis neid ükshaaval ja pani püüdliselt pikkamööda kä-rule. Pika, suurenenalise jefreitori meelest, kes oli sõjavangide vane-maks, tundus ta ilmselt olevat simulant. See jefreitor hoidis end kor-ras. Võõrihm tema sineli peal oli alati pingul, pilotka istus toredasti. Kõrvad olid kaetud ainult korralikult väljalõigatud riidetükkidega, kõr-vaklappidega, mis olid kitsa saapapaelaga kokku seotud.

Jefreitor midagi simuleerimisest kärataski. Sõdurpoiss kahmas paraja kamaka kokkutsementeeritud telliseid, libises ja kukkus. Ta ei suutnud kohe tõusta või lihtsalt ei kiirustanud tõusmisega. Ei tea.

Naine tõmbas vatikuue õlgadele ja lippas välja. Ilmselt tegi ta seda ilma järele mõtlemata — meditsiinitöötaja tingrefleksi tõttu.

Meie tütreaga otsustasime samuti välja minna, kuid viitsime riietumisega aega. Naine jõudis tagasi tulla ja tõi sõdurpoisi endaga kaasa. Ta võttis poisil sineli seljast ja pani selle ahju juurde. Algul ei tahtnud sõdur istuda, kuna mina olin majoripagunitega kuues. Ta kippus üha kandu kokku lööma ja midagi raporteerima. Mina aga hakkasin naerma. Siis istus ta kössitõmbununa taburetile.

Ahi oli köetud ja sõdurpoiss muutus pikkamööda punapõskseks.

«Selgus, et leitnant, selle valvemeeskonna ülem, on sinu väeosast,» sõnas naine.

Sõdurpoisi nimi oli Hans. Meie naisega oskasime veidi saksa keelt, Hans aga mõningaid venekeelseid väljendeid. Ta ei näinudki nii vilets välja ja polnud mitte nii väga kõhn, rohkem küll poisikeselikult kidur. Nojah, poisikeselikult... Tema ei võinud veel kedagi tapnud olla...

Naine andis talle borši. Hans rääkis meelsasti. Ta polnud viieteistkümne-, vaid seitsmeteistkümneaastane. Tema perekond elab Hamburgis. Isa on kaupmees. Oh, päris väike, koloniaalkaupluse omanik. Viimasel ajal on lood pahad. Isa on vana, jäi jalast ilma juba eelmises sõjas, Verdunil all. Ema on noor, ilus nagu teie... Ta näitas minu naise peale.

Hans rääkis võluva siirusega. Ta ei väitnud, et pärineb proletaarlaste ja marksistide perekonnast. Tubli poiss, kes on hätta sattunud, ja muud ei midagi.

Ka meie tahtsime olla heasüdamlikud ja Hans meeldis meile. Ta joonistas tütrele nukumaja, saabastega kassi, taldrikusuuruste silmadega koera. Ta hakkas meie tütreaga «poes käimist» mängima, müüs saksa pipart, saksa kohvi ja banaane. Naine vaatas mu riided läbi ja leidis tema jaoks villased sokid ja sviitri.

Ma keelitasin valvemeeskonna ülemat Hanssu meile lubama. Ta jooksis hommikuti enne töö algust sisse, jõi tütreaga kuuma piima ja tuli lõunale ning lobisema.

Tõredale jefreitorile ei meeldinud, et Hanssu soosib vene major. Ükskord jefreitor isegi (kuulmatu tegu!) peatas mind tänaval ja lausus:

«Härra major, Hans on saksa sõdur. Ta peab tegema kõike, mis praegu saksa sõdureil teha tuleb.»

«Ta pole sõdur, ta on poisike, punapõskne, naiivne poisike,» sõnasin mina.

«Poisikesed peavad teadma, et keegi ei hakka nende eest töötama ja nende eest vastutama,» punnis jefreitor vastu. «See on tuleviku jaoks äärmiselt tähtis, härra major.»

Mulle suurenaline jefreitor ei meeldinud — võib-olla tulistas tema Orjoli ja Narva all minu pihta. Mind tegi tigidaks, et ta filosoferib. Ja ma saatsin ta kuradile.

Hans kiindus üha enam meisse ja meie temasse.

Saabus kevad. Müürijäänustest puhastatud tänaval hakati maja ehitama. Sakslased muutusid lõbusamaks. Ei külma ega nälga, töö oli

mõte sees — seda polnudki nii vähe. Ja peale selle läkitati üks saadetis teise järel kodumaale. Teiste seas sõitis ära ka suurenimeline jefreitor, vabrikutöoline Leipzigist.

Hansu panin ma töödejuhataja abiliseks. Ta pidas sõjavangide tööarvestust.

Ma harutasin juba pagunid maha ja töötasin õpetajana. Naine loksus kiirabiautodega ringi.

Saabus kahekümnes aprill. Mulle jäi see kuupäev kindlalt meelde. Mulle jäi kindlalt meelde merelt tormav tuul, mis rebis puudelt õrnu lehekesi. Mul on meeles kuuenda klassi poisid, kes saatsid mind koolimajast kiirabini. Nad kurtsid selle üle, et nemad ei jõudnud sõjast osa võtta. Mul on meeles mööblivabriku kunagise omaniku vana lossina sünge, hall maja, kus kiirabi asus. Mul on see kõik meeles, kuigi üldiselt oli kõik päris harilik ja polekski midagi meeles pidada.

Kui me naisega koju jõudsime, avanes meie ees selline pilt: Hans istus laua ääres, pea kätele toetatud, ja nuuksus kibedasti. Tema selg vappus. Kollane juuksepinzel kuklas hüples. Meie tütar seisis ähmi täis tema kõrval ja silitas seda pintslit.

«Mis sul viga on, Hans? Kes sulle liiga tegi?» küsis naine.

Ta ei vastanud.

«Hans, sa oled ju mees!» laususin mina.

Tuleb tunnistada, et ma mõtlesin: Hans sõidab ära. Tal on kahju meist lahkuda. Ja mul oli kahju temast lahkuda.

Siis tõstis Hans pea, pühkis pisarad käisega ära ning meile selgete puhaste silmadega otsa vaadates sõnas ta pidulikult:

«Gnädige Frau, Herr Major, täna on ju füüreri sünnipäev.»

Käsikirjast tõlkinud V. VILLANDI

Sügis

Rannal pole ühtki lindu!
Meri surub vastu rindu
kivikamakad.
Ainsat, kes veel jäi,
kui ju haned, haistes halla,
lõunasse on läind.

Taltsutaks kes tuule indu?
Meri surub vastu rindu
kivikamakad.
Laulab talle, tantsib talle,
lakub nagu lammas talle,
ainsat, kes veel jäi,
kui ju kured, kartes kurja,
lõunasse on läind.

Meri, meri, ütle mulle,
mis jääb üle siis,
kui veel luiged lume tulles
põgenevad siit?
Meri muutub musta karva,
mornilt möiratab.
Vastu rinda surub hardalt
kivikamakad.

1967

Areenil

Tsirkuse areenil
võit või surm.
Kaotad — oled laip,
võidad — mõrtsukas!

Gladiaatoril on valida.
Aga valik liiga raske ●■.

Kes siis võidab,
kes siis võita saab?
Kes siis suudab
meeleheiteta?

Võita suudab ainult publikum,
publik, kes on juba küllalt julm.

1967

Ma oma liiliaid

Ma oma liiliaid
õitsmas ei näe.
Aga ma tean,
et nad õitsevad.

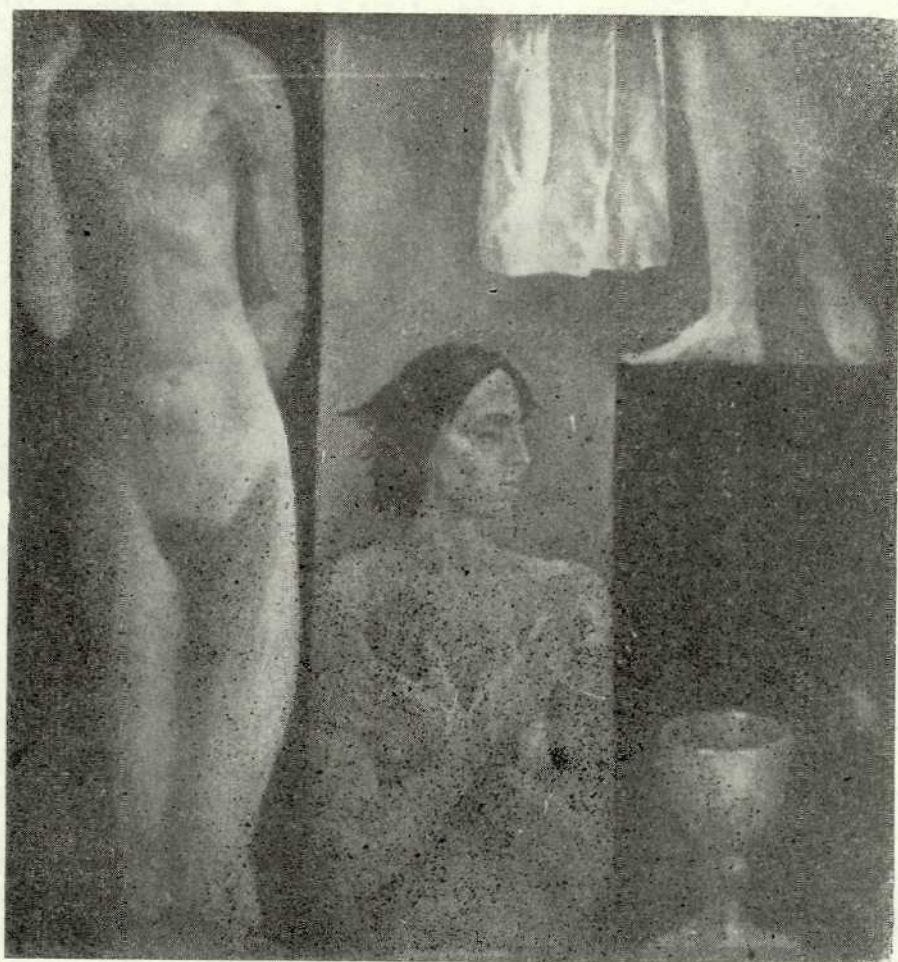
Kodus, mu aias,
mu akna all,
kodus, mu aias,
mu akna all . . .

Ma oma liiliaid
õitsmas ei näe.
Aga ma tean,
et nad õitsevad!

Kollased
päikeseliiliad,
valevad
kuningaliiliad . . .

Ma nende ilu
ja elu ei näe.
Aga ma tean,
et nad õitsevad!

1967

E. Pöldroos

Triptühhon (Õli, sünteetiline tempera) 1968

Märkmeid Mesopotaamia kultuurist ja tsivilisatsioonist

ufrati ja Tigrise jõe piirkonda — Mesopotaamiat — peetakse paljude müütide ja saagade tegevuspaigaks. Piiblilegendide järgi asus seal paradiis, Paabeli torn; Kaldea linnast Urist pidi pärit olema esiisa Aabram jne. Mineva sajandi keskpaigani, enne kui arheoloogid Mesopotaamia kultuuri uuesti avastasid, teatigi sellest peaaegu ainult nii palju kui piiblilegendid räägivad. Piibli laulude raamatus kaebavad juudid Paabeli vangipõlves, piiblis on juttu saladuslikust käest, mis kuningas Nebukadnetsarile Paabelis ähvardavad sõnad «Mene, tekel...» paleeseinale kirjutas.

Praegu on Mesopotaamiat uurinud arheoloogide töö tulemusena kogunenud rikkalik saak, sealhulgas mitusada tuhat kiilkirjatahvlit kirjalikke mälestusmärke. Ometi ei tunne me veel kaugeltki kogu Mesopotaamia kirjandust. Esialgu on meile kättesaadav ainult osa sellest, mis Tigrise ja Eufrati kallastel ning naabermaades rohkem kui kolme aastatuhande jooksul kirja on pandud.

Leitud kirjanduse hulgas on ka sumeri Gilgameši eepos, mis annab tõetruu mulje Mesopotaamia kultuurist. Eepos kuulub maailmakirjanduse väljapaistvate teoste hulka ja on seni üks vanemaid kirjanduse mälestusmärke üldse.

*

Gilgameši eepose tegevuspaigaks on Mesopotaamia — «jõgedevahe-line maa» — Tigrise ja Eufrati (sumerlaste Buranunu ja Idigna) vahe-line maa-ala praeguses Iraagis. Ta ulatub mõnesaja kilomeetri laiuselt umbes tuhat kilomeetrit loodest kagusse — Armeenia mägismaalt Pärsia lahe põhjarannale — ja kuulub nn. «viljaka noorkuu» (*Fertile crescent*) maade hulka.

See piirkond on üks vanemaid inimasustuse alasid. Põhja-Mesopotaamiast, Berda Balkast leitud kivist tööriistad on üle saja tuhande aasta vanad. Armeenia mägismaa lõunapiiril, Šanidaris leiti koobastes kolmekümne viie tuhande aasta vanused neandertallaste luustikud. Samas Põhja-Mesopotaamias avastati ka vanimad senituntud paiksete asulate jäänused (10 000 aastat e. m. a.) ja vanimad senituntud põlluharijate asundused (6500 aastat e. m. a.), kust leiti keraamikaelse ajastu põletamata savist kujusid.

Hiljemalt V ja IV aastatuhande vahetusel e. m. a. algab Lõuna-Mesopotaamias pidev asustus. IV ja III aastatuhande vahetusel e. m. a. rän-

davad Lõuna-Mesopotaamiasse sumerlased, kelle kohta viimasel ajal arvatakse, et nad tulid läänepoolsest Indo-Hiinast. Sumerlaste keelel arvatakse olevat ühiseid jooni Lõuna-India draviidide keeltega.

On alust arvata, et sumerlased leidsid Mesopotaamias eest üsna kõrgele arenenud kaubandus- ja käsitöökultuuriga põlluharijad, kes sissetungijate hulka ära sulasid. Mingeid kirjalikke mälestusmärke sumerlase rahva kohta pole leitud.

Umbes samal ajal tekivad esimesed sumeri piltkirjad (Uruki kultuuris), millest peagi vanem kiilkiri välja areneb. On huvitav märkida, et vana-egiptuse esimesed hieroglüüfikirjad on vähemalt tuhat aastat ja kreeka hieroglüüfiki vähemalt kolmveerand tuhat aastat noorem. Kreeka kiri areneb foiniikia tähestiku alusel välja alles IX sajandil e. m. a., s. o. peaaegu kaks tuhat aastat hiljem kui sumeri esimesed kirjamärgid!

Sumerlaste riik kestis umbes tuhat aastat. II aastatuhande algul luuakse Mesopotaamias Babüloonia riik, millele XII sajandil e. m. a. järgneb Assüüria «maailmariik» ja lõpuks kuuenda sajandi keskpaiku pärslaste vallutus. Kuni selle ajani oli sumeri keel vahepeal küll oma tähtsuse käibekeelena loovutanud akadi keelele, kuid püsis siiski liturgiakeelena edasi.

Pärast pärslaste vallutust hakkasid sumerlased inimkonna mälestusununema. Aastal 482 e. m. a. loobus Pärsia kuningas Kserkses seni kasutusel olnud Mesopotaamia valitsejate tiitlist «Sumeri ja Akadi kuninga» ning see oli viimne kord, mil Sumeri nime antiikajal mainiti.

Kui kreeklased pärast Aleksander Suure sissetungi Mesopotaamiasse (331. aastal e. m. a.) selle maa ajalooa tutvusid, ei saanud nad midagi teada sumerlaste lauludest. Neid leidis sel ajal veel, kuid peeti babüloonia elanike assüürlaste omadeks. Ei antiigi egiptlased ega pärslased ega ka India elanikud osanud neile sumerlaste kohta midagi ütelda. Isegi juudid, kes oma esiisaks pidasid Sumeri linnast Urist pärit olevat Aabramit, ei teadnud sumerlastest midagi. Nad olid oma päritolumaal nimegi ära unustanud — pidasid Uri kaldealaste linnaks!

Antiikautoritest on põhjalikumalt Sumerist kirjutanud ainult Aleksander Suure aegne babüloonia preester Berossos. Tema Babüloonia templiarhiivide põhjal kirjutatud kreeka keelne teos «Babüloniaka» käsitleb Mesopotaamia ajalugu veeuputusest kuni Assüüria valitseja Tiglatpilesar III ajani (VIII sajand e. m. a.). Kahjuks on «Babüloniaka» säilinud ainult mõnede katkenditena ja tsitaatidena hilisemate autorite teostes.

Sumeri kultuuri saavutused pole siiski päriselt kaotsi läinud. Arheoloogid on leidnud rohkesti materiaalse kultuuri mälestusmärke. Sumeri kujutava kunsti leiud ulatuvad neljandasse aastatuhandesse e. m. a. Inimkonna kunsti ajalugu ei alga küll sumerlastest: Altamira ja Lascaux' koopamaalid Hispaanias ja Prantsusmaal on vähemalt kümme viisteist tuhat aastat vanemad; Kesk- ja Lääne-Euroopast, Kaukaasiast ja Kesk-Siberist leitud Venuse kujukesed on sumeri skulptuuridest tuhandeid aastaid vanemad, kuid ajaloole tuntud rahvaste hulgas on sumeri kunst egiptuse oma kõrval üks kõige muistsemaid.

Vanuselt veelgi väljapaistvam on sumerlaste kirjandus. Gilgameši epos on näiteks ligi viis tuhat aastat vana.

*

Tollest ajast on meil arheoloogia hangitud andmed: tööriistad, majade ja templite varemed, joonistused ja skulptuurid. Nende põhjal püüame ette kujutada muistsete inimeste elu, kuid raske on ainult esemete põhjal ülevaadet saada nende mõtlemisest, maailmatundest ja ellusuhtumisest. Täielikuma pildi möödunud aegadest annab kahtlemata tolleaegne kirjandus. Gilgameši lugu pakubki selleks materjali. Ta avastati ligi saja aasta eest ja on nüüd suuremalt osalt loetud ja tõlgitud.

Eepose nimikangelase Gilgameši prototüübiks on tõenäoliselt ajalooline isik, Lõuna-Mesopotaamias, Eufraati alamjooksul asunud Sumeri linna Uruki valitseja Bilgames, kes elas III aastatuhande algul e. m. a. Uruk koosnes algselt kahest asulast — Kullabist ja Eännast —, Gilgameš ehitas neile ümber ühise kaitsemüüri.

Järelikult sünnib eepose tegevus umbes IV ja III aastatuhande piiril e. m. a. Mesopotaamias oli parajasti lõppemas kivieeg, hakati kasutama vaske ja looduslikust maagist sulatatud pronksi, kuid veel olid käibel ka kivist tööriistad. Kõige tähtsamaks töötlemismaterjaliks oli siiski savi: savist olid keedu- ja sööginõud, säilitusastjad, savist olid elamute põrand ja seinad, savitellistest ehitati templid ja linnamüürid, ränikivist teradega varustatud savi- ja puusirpidega lõigati nisu ja otra. Savist tahvlitele kirjutasiid preestrid oma loitse ja hümne ning kaupmehed ja majandite valitsejad oma «raamatupidamise» dokumente. See oli tõepoolest savikultuuri ajajärk, sest Mesopotaamias kasvas puid väga vähe, puit oli kallis ja haruldane, uude kohta siirdumisel võeti kaasa hoone uks, kui see puust oli.

Söödi odrakaraskit ja odraputru seesamiõliga, kuivatatud kala, datleid, sibulat, küüslauku, mõningaid aedvilju ja mitmeid metsataimi, harvasti ka värsket kala ja lambaliha, sest kuumas kliimas värsket toitu ei säilinud ja sool oli kallis. Joovastust saadi kangest kesvaõllest-sikerast. Ülikud ja rikkad jõid ka sisseveetavat viinamarjaveini. Kehakate tehti lambavillast, linane riie oli haruldane ja raskesti kättesaadav. Koduloomadeks olid peamiselt lambad ja eeslid. Hobust veel ei tuntud, seda hakati kasutama alles II aastatuhande keskpaiku e. m. a.

Neljanda aastatuhande lõpuks oli kaitseks Eufraati tõusuvete eest ehitatud tammide ja kanalite süsteem. Sumeri traditsioon jagab ajaloo kaheks järguks — müütiliseks eelajalooliseks ajaks «enne uputust» ja hilisemaks ajalooliseks ajaks «pärast uputust», see tähendab ajaks enne ja pärast kaitsetammide valmimist.

Epos kirjutati üles arvatavasti juba III aastatuhande esimesel poolel, kuid kõige vanemad säilinud sumerikeelsed katkendid on pärit alles III aastatuhande lõpult, samast ajast on ka vanimad akadikeelsed üleskirjutused. Teisest aastatuhandest on pärit Palestiinast ja Väike-Aasiast leitud akadikeelsed variandid ja hurriidi- ning hetiidikeelsed katked.

Eepose uurimine algas 1872. aastal. Iseõppinud assürioloog George Smith avastas Briti Muuseumis Assüüria kuninga Assurbanipali raamatukokku kuulunud savitahvlitükil kirjelduse veeuputusest. See tekitas sensatsiooni. Smith saadeti Niinivessa ja seal leidis ta veel sama savitahvli teise tüki. See oli eepose akadikeelne variant. Kokku on selles variandis kaksteistkümmend tahvlit, algselt umbes kolme tuhande reaga. Praegu on sellest terveks ja loetavaks jäänud umbes tuhat kaksada rida. Sumeri- ja hetiidikeelsete variantide kaasabil on eeposest taastatud umbes kaks ja pool tuhat rida.

*

Gilgameši lugu algab sissejuhatusena, mis ülistab Gilgameši kui paljurännanud ja teadjat meest, kes ehitas Urukile kaitseks ümber tugeva ja kõrge müüri.

Uruki valitseja Gilgameš vaevab elanikke müüri ehitamise raske tööga, ise aga lõbutseb Uruki neitsitega, sel ajal kui mehed töötavad. Gilgameši taltsutamiseks loovad jumalad savist metsmehe Enkidu, kes elab metsloomade seas ja metsloomade kombel. Gilgameši nõuandel võrgutab rõõmupiiga Šamhat Enkidu ja toob ta inimeste hulka Urukisse, kus Enkidu Gilgamešiga kokku saab ja temaga võitleb.

Gilgamešist ja Enkidust saavad sõbrad ning vennad ja Gilgameš keelatab Enkidut, et see koos temaga läheks põhja poole, Liibanoni, kus mägedes seedrid kasvavad. Seedrimetsi valvab koletis Humbaba, kes ei lase inimestel seedreid raiuda ja puud hankida. Enkidu kardab esialgu Humbaba vastu minna, kuid Gilgameš räägib kuulsusest ja nime jäädvustamisest järeltulevatele põlvedele ning Enkidu jääb nõusse. Nad valmistuvad teekonnaks, valavad endile vasest hiiglasuured mõõgad ja pussid.

Kangelased käivad kuue nädala tee kolme päevaga ära. Teel näevad nii Gilgameš kui Enkidu endeunenägusid.

Liibanoni seedrimetsa jõudes hakkab Enkidu puud maha raiuma. Ilmub koletis Humbaba, kelle hinguseks on leegid. Päikesejumal Šamaš saadab Gilgamešile appi kaheksa tuult, kelle vastu Humbaba on jõuetu. Koletis annab alla, palub armu ja lubab Gilgamešši teenima hakata ning talle seedreid raiuda. Enkidu nõuandel tapetakse Humbaba siiski.

Võitjat Gilgamešši hakkab armastama armastuse ja sigivuse jumalanna Ištar, kuid Gilgameš keeldub ja Ištar saadab tema vastu taevase tarva, kelle Gilgameš tapab. Taevase tarva tapmise eest karistuseks võetakse Gilgamešilt ta sõber Enkidu, see sureb.

Gilgameš kurvastab ja leinab Enkidut ning läheb rändama, jõuab lõpuks allmaailma ja kuuleb seal oma esiisa Utnapišti käest veeuputuse loo. Urukisse tagasitulekul ilmub Gilgamešile allmaailmast Enkidu ja räägib, kui kurb on seal olla. Ainus asi, mis hingedele kergendust toob, on ellujäänud sõprade ja sugulaste ohvrid.

*

Eepose katke eesti keelde tõlkimisel on kasutatud kiilkirjauurijate sajandipikkuse töö tulemusi. Abiks on võetud kiilkirjatekstide transliteratsioonid ladina tähestikku, nende tõlked teistesse keeltesse (peamiselt vene, inglise, tšehhi ja saksa) jne. Vaieldavate kohtade mitmest interpretatsioonist on valitud sobivam, kusjuures eesmärgiks oli anda ilukirjanduslik, poeetiline tõlge, kuigi on võimalust mööda püütud kinni pidada ka rangest sõnalisest vastavusest lähtetekstidele.

LUGULAUL GILGAMEŠIST

(„Sellest, kes kõike näinud“)

Manatarga Sinlikiunninni sõnade järgi

I tahvel

Sellest, kes kõike näinud maa äärest saadik,
kes tunneb merd, mäed üle käinud,
kes vaenlased võitnud sõbra seltsis,
kes targaks saanud, kes kõike mõistab.
Ta peidetut nägi, salajast teadis,
tõi sõnumeid meile ajast enne uputust,
läks pikale teele, kuid väsis ja pöördus,
tegude jutu kivisse raius,
müüri ümbritses, kaitses Uruki,
püha Eánna, helge aida.
Silmitse müüri, mil veered kui vasest,
vaatle valli, mistaolist ei kuskil,
katsu väravakive, mis põliselt paigal,
ja astu Eánnasse, Ištari kotta —
ei ükski kuningas ehita sellist —,
mine üles ja kõnni Uruki müüril,
kae tema külgi ja kivisid uuri!
Eks ole kõvad suured tellised,
seitse tarka eks rajanud müürid.

*

Kõikidest meestest on tema suurem,
kaks osa jumal, üks inimene.
Keha kuju tal võrratu väljast,
Uruki müüri tema ehitab.
Äge mees, kelle pea nagu tarval tõstet,
kelle relval ei ole lahingus võrdset —
kõik tema sõbrad trummipõrinast tõusevad!
Kodust sängi kaebavad Uruki mehed:
«Isale Gilgameš poega ei jäta!
Päeval ja öösel äge ta ihu.
Ons Gilgameš tõesti kaitstud Uruki karjane,
ons tema Uruki poegade karjane,
tugev ja kuulus, kes kõike teab?
Emale Gilgameš neitsit ei jäta,
sangar sigitab mehe mõrsja!»
Meeste kaebeid märkasid jumalad.
Taevajumalad kutsusid Uruki valdija:

«Tegid ägeda poja, kel pea nagu tarval tõstet,
 kelle relval ei ole lahingus võrdset —
 kõik tema sõbrad trummipõrinast tõusevad!
 Isale Gilgameš poega ei jäta!
 Päeval ja öösel on äge ta ihu.
 Ons Gilgameš tõesti kaitstud Uruki karjane,
 ons tema Uruki poegade karjane,
 tugev ja kuulus, kes kõike teab?
 Emale Gilgameš neitsit ei jäta,
 sangar sigitab mehe mõrsja!»
 Nende kaebeid kuuliski Anu.
 Koos nad kutsusid kange Arúru:
 «Sina, Arúru, tegid Gilgameši,
 paariline nüüd temale tee!
 Võistelgu vapralt tormakas süda,
 katsugu jõudu — Uruk puhata saab.»

*

Ning Arúru neid kõnesid kuuldes
 Anu kuju oma hingesse tõi.
 Arúru pesi käed,
 savist pala sõtkus, süljega niisutas,
 sellest voolis Enkídu, sangari tegi.
 Kõrbe sigitis, Ninúrta sulane,
 karvadest kaetud kogu ta keha,
 naise moodi juuksed on pikad,
 salgud paksud kui viljavihud.
 Ei inimesi ega maailma tea.
 Ümber metslooma nahad nii kui Sumúkanil,
 koos hirvedega ta rohtu sööb,
 tõbraste hulgas joomale jookseb,
 lojuste seltsis veega südant rõomustab.
 Mees — kütt ja püüdja —
 võõraga koolmel kokku sai.
 Esimest päeva ja teist ning kolmat
 võõraga koolmel kokku sai.
 Kütt teda nähes näost kahvatuks koltus,
 karjaga koos koju läks,
 hirmund ja vaikne, tummaks jäi,
 rinnas mure, pilk tuhmiks hälbis,
 nukrus tungis ta sisikonda,
 kauget teed käija moodi närbus ta nägu.

*

Kütt tegi lahti suu ja räägib, ütleb oma isale:
 «Isa, mingi mees, kes mägedest ilmus,
 kõikidest üle käib tema jõud,
 Anu sõduri kombel kange ta ramm.
 Alati hulgub igal pool mägedes,
 ikka koos karjaga koolmele läheb,
 ikka ta samme joomale seab.

Mina teda pelgan, juurde minna ei julge!
 Püügiaukusid kaevan, ta kinni nad ajab,
 püüniseid sean, ta kisub nad ära,
 ta võtab mu käest rohtla loomad ja linnud,
 ei sugugi lase rohtlas küttida mind.»
 Ta isa tegi lahti suu ja räägib, pajatab kütile:
 «Poeg, Gilgameš elab Urukis võimsas,
 pole ühtki, kes oleks tugevam temast,
 kõikidest üle käib tema jõud,
 Anu sõduri kombel kange ta ramm.
 Mine ja pööra pale ta poole,
 pajata temale vööra mehe väest.
 Rõömupiiga ta annab, võta see kaasa.
 Naine vööra võidab kui vägimees!
 Kui vööras koolmel lojukseid joodab,
 riided rebigu seljast, oma võlusid näidaku.
 Mees teda märkab, küll juurdegi astub,
 ja võõrduvad loomad, kes kasvanud rohtlas!»
 Isa käest nõu poeg võttis kuulda.
 Gilgameši manu kütt teele läks.
 Asus teele ja seadis jalad Uruki poole.
 Gilgameši palge ees pajatas nõnda:
 «On mingi mees, kes mägedest ilmus,
 kõikidest üle käib tema jõud,
 Anu sõduri kombel kange ta ramm.
 Alati hulgub igal pool mägedes,
 ikka koos karjaga koolmele läheb,
 ikka ta samme joomale seab.
 Mina teda pelgan, juurde minna ei julge!
 Püügiaukusid kaevan, ta kinni need ajab,
 püüniseid sean, ta kisub nad ära,
 võtab mu käest rohtla loomad ja linnud,
 ei sugugi lase rohtlas küttida mind!»
 Gilgameš pajatab talle, kütile:
 «Mine, mu kütt, rõömupiiga Šamhat võta kaasa.
 Kui vööras koolmel lojukseid joodab,
 riided rebigu seljast, oma võlusid näidaku.
 Mees teda märkab, küll juurdegi astub,
 ja võõrduvad loomad, kes kasvanud rohtlas.»

*

Kütt läks ja võttis kaasa rõömupiiga Šamhati.
 Teele nad ehtisid, rändama said.
 Kolmandal päeval jõudsid lepitud kohta.
 Kütt ja rõömupiiga vargsi ootama jäid.
 Päeva ja teisegi istusid koolmel.
 Metsloomad tulevad, koolmel joovad,
 lojuksed tulevad, veega südant rõõmustavad,
 ja tema, Enkidu, kes mägedest pärit,
 koos hirvedega seal rohtu sööb,
 tõbraste hulgas joomale jookseb,
 lojuste seltsis veega südant rõõmustab.

Nägi siis Šamhat metsikut meest,
 hävitajat meest kaugelt rohtlast.
 «Ennäe, Šamhat! Üsk tee lahti!
 Võtku su kiima, tundku su võlu!
 Sind tema märkab, küll juurdegi astub,
 ära kohku ega kohmeta, võta vastu ta hingus,
 rõivad löö lahti, lase heidab su peale!
 Metsikule mehele tee naise tööd.
 Võõrduvad loomad, kes kasvanud rohtlas,
 tema armu ramm pealtpoolt hellitab sind.»
 Šamhat rinnad lükkas paljaks, võttis üsolt katte.
 Seda nähes Enkidul rohtla meelest läks.
 Ei kohmetand Šamhat, võttis vastu ta hinguse,
 lahti löi rõivad — rõömupiiga peale heitis mees.
 Šamhat metsikule mehele tegi naise tööd,
 mehe armu ramm pealtpoolt hellitas teda.
 Kuus päeva kogu aeg, seitse ööd kogu aeg
 Enkidu oli ärkvel ja Šamhati seemendas.
 Kui kallistustest ükskord sai mehele küll,
 pööras mees jälle pale oma loomade poole.
 Enkidut nähes jooksid ära gasellid,
 metsloomad rohtlas ta keha kartma löid.
 Püsti hüppas Enkidu, ära nõrkenud ihu,
 paigal püsisid jalad, sest kari oli läind.
 Enkidu jäi vaikseks, ei endiselt jookse!
 Kuid mõistuse leidis ja aru läks lahti.
 Tuli tagasi, istus ette Šamhati jalge,
 otsa rõömupiigale vaatab,
 ja mis pajatab Šamhat, seda kuulab ta kõrv.

*

Rõömupiiga temale, Enkidule, lausub:
 «Oled kaunis, Enkidu, jumala sarnane,
 miks loomade hulgas rohtlas ringi käid?
 Lase ma viin su müüriga ümbritset Uruki,
 helgesse majja, Anu, Ištari kotta,
 kus Gilgameš käib täis vägevat jõudu
 ja tarvana rahvale näitab rammu.
 Kui sa näed, siis hakkad teda hoidma kui ennast.
 Tõuse mullaselt maalt, karjuse sängist!»
 Mees kuulas ja meeldima kippus see kõne.
 Ta viisas süda otsis ustavat sõpra.
 Enkidu pajatab talle, rõömupiigale:
 «Sina, Šamhat, võta ja vii mind sinna,
 helgesse majja, Anu, Ištari kotta,
 kus Gilgameš käib täis vägevat jõudu
 ja tarvana rahvale näitab rammu.
 Ma kutsun ta välja, vägevalt hõikan,
 karjun keset Urukit: mina võimakas olen,
 ainult mina üksinda saatusi muudan,
 kes sündinud rohtlas, suur on sel vägi!»
 «Lähme! Lase Gilgameš silmab sind korra.

Kus teda leida, hästi ma tean.
 Lähme, Enkidu, müüriga ümbritset Uruki,
 kus mehed kannavad kuninga rüüd,
 kus igal päeval peetakse pidu,
 kus riivatud poisid toredalt elavad,
 ja lõbusad libud on iluga kuulsad:
 nad kiima on täis ja lõhnavad hästi,
 ööasemelt nemad viivad ära vägevaid.
 Enkidu, sina elu ei tunne,
 näitan Gilgameši, kes sunnib ohkama rahvast,
 heida silma ta peale, talle otsa vaata —
 kaunis ta mehisus, mehelik jõud.
 Jõõra kannab kogu ta keha,
 suurem kui sinul on tema ramm.
 Rahul ta pole ei päeval, ei öösel.
     Enkidu, kuri kavatsus jäta,
     Gilgameši lemmib Šamaš,
 Anu, Ellil ja Ea on ta arukaks teinud.
 Enne kui mägedest ilmusid siia,
 Gilgameš Urukis und nägi sust.
 Gilgameš ärkas ja seletab und,
 ta pajatab oma emale:
 «Mu ema, ma und nägin sel ööl.
 Mulle näis ja paistis, et taevased tähed
 olid kui Anu vägi, mis langes mu peale.
 Tõtsin ta maast — minust tugevam tundus,
 raputasin, kuid maha ei saand.
 Kogu Uruki maa tuli ta juurde,
 terve Uruk ta ette siis kogunes,
 rahvas ta poole murruna tõukles,
 mehed ta ümber tunglesid kõik,
 kõik minu kaaslased suudlesid jalgu tal.
 Justkui naise külge ta vastu liibusin.
 Sinu ette maha panin ta siis,
 sest sina kokku viisidki meid.»
 Viisas on Gilgameši ema — teab kõik — oma valitsejale pajatab:
 «See, kes näis ja paistis nagu taevased tähed,
 kes langes kui Anu vägi su peale,
 tõtsid ta maast — sinust tugevam tundus,
 raputasid, kuid maha ei saand,
 minu ette maha panid ta siis,
 sest mina kokku viisingi teid —
 tema on kindlasti sinuga võrdne,
 rohtlas sündinud, mägedes kasvanud.
 Kui teda näed, sa rõõmustad temast:
 vägev kaaslane, sõbra päästja,
 kõikidest üle käib tema jõud,
 Anu sõduri taoliselt kange ta ramm.
 Sõbraks saab ja sind maha ei jäta,
 sest justkui naise külge ta vastu liibusid.
 Kõik sinu kaaslased suudlevad jalgu tal,
 hakka ta ümbert, minu juurde too!
 Ennäe, see ongi su unenäo tähendus!»

Gilgameš jälle lausub emale:

«Mu ema, veel kord ma nägin üht und:
Tänaval kõndisin müüri ümbritset Urukis,
kirves käest kukkus, ümber kogunes murd,
tulid kirve juurde Uruki mehed,
korjus kirve ette terve maa.

Rahvas ta poole murruna tungles.

See kirves ise oli kummalist kuju —

nägin teda ja rõõmustas meel,
meeldis justkui naine, ta vastu liibusin,

tõstsin maast ja puusale seadsin,

sinu ette maha panin ta siis,

sest sina kokku viisidki meid.»

Viisas on Gilgameši ema — teab kõik — oma pojale pajatab,

viisas on Ninsun — teab kõik — Gilgamešile pajatab:

«Mees on too kirves, mida unes nägid,

justkui naise külge liibud ta vastu,

mina ju viisin kokku sinuga tema,

vägeva kaaslase, sõbra päästja,

kõikidest üle käib tema jõud,

Anu sõduri taoliselt kange ta ramm!»

Gilgameš tegi suu lahti ja oma emale pajatab:

«Langegu mulle kaela suur häda,

kui vaid tugeva sõbra endale saaks!

Koos temaga lähen iga vaenlase vastu.»

Nõnda Gilgameš unesid seletab.»

Rääkis Šamhat Enkidule, maha mõlemad istusid.

*

Kui Enkidu istus Šamhati ette ...

*

Esimene tahvel «Sellest, kes kõike näinud», Gilgameši lugu.
Muistse alguskirja järgi ära kirjutatud ja võrreldud.

Tõlkinud B. KABUR

Äärjoooni A.V. Lunatšarskist ja kunstist

PAAR MULJET LUNATŠARSKIST KUI KUNSTIELU JUHTIJAST

issugune peaks olema inimene, kes juhib kunstielu sotsialistlikus ühiskonnas? Niisuguse küsimuseasetuse sügavat tähendust mõistis hästi Lenin, kui ta vajalikuks pidas, et noore Nõukogudemaa esimeseks hariduse rahvakomissariks määrataks Anatoli Vassiljevitš Lunatšarski. Just nimelt Lunatšarski, kuigi Leninile oli teada Lunatšarski filosoofilis-poliitiliste vaadete keeruline ja vastuoluline areng. Lenin ise oli Lunatšarski vaatekallakuid karmilt kritiseerinud pärast 1905. a. revolutsiooni (teoses «Materialism ja empiriokrititsism»). Nii pidid Lunatšarski isiksuses olema teatavad põhijooned, mida läbi tema vastuoluliste otsingute märkas Lenini elutark silm.

Kui Lunatšarski 1917. aasta mais saabus revolutsioonilisse Petrogradi, oli tal seljataga üsna vaheldusrikas minevik. Sündinud 23. novembril 1875 Poltaavas, hariduse saanud Kiievis, järgnevalt õppinud filosoofiat ja loodusteadusi Zürichis, sai Lunatšarskist varakult — tegelikult juba koolipingil — marksistlike vaadete pooldaja ning aktiivne revolutsionäär. Vangistusajad Kaluugas, Vologdas ja mujal, hiljem pagulasaastad Prantsusmaal, Itaalias ja Šveitsis süvendasid mõtlemist elu üle ning tõid kaasa uusi mõjutusi. Pärast 1905. a. revolutsiooni ja mõnel määral hiljemgi on Lunatšarski vaadetes leitud idealistliku filosoofia mõjusid, on kritiseeritud ta kaldumist mahhismi ja religioosete õpetuste poole. Kuid teiselt poolt on viidatud ka sellele, et skemaatiline mudel, millega tavaliselt Lunatšarski maailmavaatelist arengut on mõõdetud, ei võimalda veel mõista selle arengu tõelist keerukust.¹ Lunatšarski ühiskondlik-poliitiliste vaadete analüüsis on veel mõndagi lõpuni ütle mata. Leidub vaieldavaid interpretatsioone, kuid faktiks jääb, et pärast 1905. a. revolutsiooni Lunatšarski ajuti eemaldus bolševikest, ent leidis viimastega siiski ühise keele osalt juba pärast Esimese maailmasõja algust ning eriti Suure Oktoobrirevolutsiooni ajal.

Lunatšarski ühiskondlik-poliitiliste vaadete arengus on kahtlemata oluline mõju olnud Leninil. Leniniga kohtus Lunatšarski juba 1904. a. Pariisis. Tekkis side, mis ajutiste katkestustega kestis Lenini surmani. See oli kahe tugeva isiksuse liit. Neid ühendasid protest inimese rõhumise vastu, sügav tõearmastus ja ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise lootused. Leninile imponeerisid Fausti-hingega inimesed, keda iseloomustab kustumatu kirk tõe järele, kes on tõrksad kompromisside suhtes ega taha jääda poolele teele. Niisugune aga oligi Lunatšarski. Teda — nagu varem ka Herzenit — on nimetatud revolutsiooniliseks Faustiks. Lenin märkas, et küsiva ja tõde otsiva vaimuga Lunatšarski oma komistustest hoolimata oli põhiliselt lähemal marksismile kui see, kes elu üle sügavamalt mõtlemata ja dialektikavaimuta õppis pähe valmisloosungeid. Et tee tõeni pole kunagi olnud sillutatud tee, oli hästi teada nii Leninile kui ka Lunatšarskile.

¹ Näit. М. Ли ф ш и ц, Вместо введения в эстетику А. В. Луначарского. А. В. Луначарский, Собр. соч. М., 1963—1967, kd. 7, lk. 597.

Vt. ka И. Са ц, А. В. Луначарский «Воспоминания и впечатления». М., 1968. (Рets.) «Новый мир» 1968, nr. 11, lk. 283.

Kui Nõukogudemaa algusaja rasketes ja keerulistes situatsioonides nende tee ühtis, siis loomulikult sidus see neid veelgi tugevamini vastastikuse austusega. Isegi siis, kui Lenini ja Lunatšarski vaadetes ning tegevuses oli teisitimõtlemise dissonantse, mida mõnikord juhtus ka kahekümnendatel aastatel, pidas Lenin Lunatšarskit ikka oma sõbraks ja aitas omalt poolt palju kaasa Lunatšarski arengu tõusujoonele. V. Sulgin jutustab oma mälestustes, et kui Lunatšarski jättiski täitmata Lenini mõne direktiivi ja isepäiselt talitas, ja kui siis Leninilt küsitud, kas ta ikka veel Lunatšarskit soosib, vastanud Lenin, et ta kõikidele teistelegi soovitab Lunatšarskit armastada, sest kõik temas viitab tuleviku poole.² Samal ajal oli see sõprus karm ja nõudlik, kriitiline ja siras, ning just seetõttu suure inimliku sisuga.

Gorki mälestuste järgi on tuntud, et Lenin nimetas Lunatšarskit erakordselt andekaks inimeseks ning leidis tema isiksusel mingit prantsuse sära, mille all loomulikult oli mõeldud vaimset erksust ja kaasasündinud kunstilist ilumeelt.³ Tuntud on ka Lenini veendumus: talent — see on hinnaline haruldus, seda tuleb süsteemiliselt ja ettevaatlikult toetada ning soodustada. Tõepõhja on arvamuseski, et talendi hindamine on selleks lakmuseks, mis näitab, kui palju on ühiskonnas demokraatiat selle sõna kõige põhilisemas mõttes.

Lunatšarski suhtumine Leninisse väljendub mitmetes uurimuslikes esseedes, nagu «Lenin ja kirjandusteadus», «Lenin ja kunst», «Lenin ja kultuur» jm., kus on kokku võetud leninliku kultuurimõistmise peamised jooned. Lunatšarski nägi Leninis tarka ja humaanset marksisti. Erilist huvi pakub näiteks Lunatšarski artikkel 1926. a., kus ta karakteriseerib Leninit kui inimest ja eriti rõhutab, et tema isiksuses puudus täiesti isekus ja mina-tähtsustamine. Mõtet edasi arendades juhib Lunatšarski tähelepanu Leo Tolstoi veendumusele, et inimese tõeline väärtus väljendub arvus, mis saadakse heade karakteriomaduste jagamisel inimese enesehindamise kraadiga. Tolstoi meelest võib suhteliselt andekas inimene mõjuda naeruväärselt ja tühiselt, isegi kahjulikult, kui ta on endast liiga kõrgel arvamusel. Siin Lunatšarski, otsekui ette aimates ajaloo tulevasi keerdkäike, rõhutab minakultuse ohtu, mis võib viia sotsialismi põhialuste moonutamiseni.⁴ Artiklil ei ole küll konkreetset aadressi, kuid siiski ei ole raske siin märgata nagu sisemist hoiatust mitte eemalduda leninlikust juhtimisstiilist.

Kui Lenin 1917. aastal, uue ajaloo-etapi väraval usaldas Lunatšarskile ühe kõige vastutusrikkama tööloigu, siis näitas see valik, et kultuuri- ja kunstielu juhtija pidi tema arvates olema andekas loov inimene, iseseisva mõtlemiss- ja algatusvõimega, töölisklassi õigusele toetuv dialektiline tööotsija, petteillusioonideta realist, kes isekuseta julgeb tõde tunnistada ka sel juhul, kui tõde talle endale pole kasulik. Ning ühtlasi kunstiinimene, võimeline mõistma kunsti loomuse ja arengu spetsiifikat.

Lenin ei eksinud Lunatšarskis, kes oma organiseeriva ja loomingulise jõu andis sotsialistliku kultuuri- ja kunstielu arendamiseks esimesel usumatult raskel ning probleemirohkel aastakümnel. Rahvakomissarina töötas Lunatšarski kaksteist aastat; üle poole sellest teest kulges koos Leniniga. Selles ajalõigus tuli silmitsi olla mitmesuguste küsimustega ning võidelda mitmesuguste murranguaegadel esilekerkivate tendentside vastu. Nii nende vastu, kes püüdsid eitada maailmakunsti traditsioonide väärtust ning rajada proletaarset kultuuri tühjale kohale. Aga ka nende vastu, kes esialgu võõrastasid uut ühiskondlikku struktuuri, nägemata uusi arengusuundi kaugemas perspektiivis. Ja lõpuks ka nende vastu, kes marksismi

² В. Шульгин, Памятные встречи. М., 1958, lk. 77—78.

³ А. М. Горький, Собр. соч. в 30-ти томах. М., 1949—1956, к. 17, lk. 21.

⁴ А. В. Луначарский, К характеристике Ленина как личности. «Известия» 22. I 1926, nr. 18.

dogmatiseerimisega eemaldusid marksismi klassikute elulistest põhimõtetest, kaldudes oma arusaamistes kunsti suretavasse kahjulikku ühekülgssusse.

Lunatšarski juhtivas ning organiseerivas töös kunsti- ja kirjanduselu sfääris on põhijooni, mida maksab meenutada tänapäevalgi. Ajalugu on kinnitanud Lunatšarski mitmete seisukohtade ja arusaamade õigsust. Kunstielu organiseerijana seisib Lunatšarski vastamisi kõigepealt kahe küsimusteringiga. Esiteks: milline peaks olema kunsti ja kirjanduse osatähtsus ning funktsioon sotsialistlikus ühiskonnas. Ja teiseks: kuidas liita mineviku kunsti väärtuslikke traditsioone oleviku nõuete ja pürgimustega, sotsialistliku ühiskonna arengujoontega.

Lunatšarski esseedes, ta kirjalikult säilinud kõnedes ja publitsistikas kõlab järjekindlalt veendumus, et kirjandusest ja kunstist on õigus osa saada miljonitel. Kuid Lunatšarski mõttekäigu järgi ei tule kunsti rahvalikkust mõista lihtsustatult nõnda, et kunst peaks tegema järeleandmisi vähemarenenud maitsele, vaid miljoneid, seni rõhutud klasse tuleb kunsti mõistjateks ja n.-ö. kunsti valdajateks kasvatada. Nii seondab Lunatšarski kirjanduse ja kunsti probleemi rahvahariduse probleemiga. Ta annab kirjandusele ja kunstile sotsialistlikus ühiskonnas eriliselt suure osatähtsuse, tunnetab kunsti võimu vormida inimese südant ja vaimu, rikastada olemasolu ning vastata elu poolt tõstatatud küsimustele. Lunatšarski tõstab kirjanduse ja kunsti välja ajaviite ning lõbustuse kitsastest piiridest ja näeb kunstilises loomingu inimliku tegevuse üht põhiosa.

Lunatšarski sõnavõttud näitavad, kui väga tal oli südamel kirjaniku-kunstniku aktiivne osa sotsialistlikus ühiskonnas. Seetõttu peatubki ta sageli kunstielu juhtimise küsimustel, on valvas, et siin ei tehtaks vigu, mis võiksid kunsti nivelleerida hääletuks hääleks. Nendes seostes meenutab Lunatšarski tihti Lenini dialektilist arusaamist kunstist ja selle olemusest ning otsekui hoiatab parteilisuse mõiste ahta ja ühekülgse tõlgendamise eest.

Artiklis «M. Gorki kui kunstnik» arutleb Lunatšarski, et kui juttu on kirjaniku-kunstniku parteilisusest, siis mõistetakse selle all mõnikord vääralt, nagu peaks kirjanik-kunstnik olema partei programmi illustreerija. Lunatšarski küsib: kas kirjanik-kunstnik tuleb lavale siis, kui partei oma vaidlused on vaielnud ja küsimused otsustanud? Kas selleks, et ütelda: nüüd laulan ette oma laulu, mis kinnitab, et asi on õigesti lahendatud. Ei, ütleb Lunatšarski, kirjanikult-kunstnikult peab nõudma võrratult rohkem. Kirjanikul-kunstnikul tuleb olla elu probleemide tihnikus luuraja ja uurija ülesannetes. Kirjanik-kunstnik peab olema pioneer ja eksperimentaator, kes tuleb välja uute leidudega, uute üldistustega meie ümber ja meis endis toimuvaist eluprotsessidest. Kirjanikul-kunstnikul, kui ta on oma kutse kõrgusel, tuleb näha uusi ja ette näha saabuvald konflikte elus, taibata ning aimata tulevase arengusuhteid ja nihkeid. Kirjanik-kunstnik peab olema parteile vääriliseks abimeheks elu uurimisel ja tõe otsimisel, uue informatsiooni andjaks, mitte juba väljatöötatud programmi järelekiitjaks ning illustreerijaks.⁵

Lunatšarski oli liiga tark ja kunsti olemuse mõistja selleks, et mitte teada: mida illustratiivsemaks, järelerääkivamaks muutub kirjandus ja kunst, seda rohkem kaotab ta oma ühiskondlikust mõjust ning tähendusest. Sellisena pole teda enam kellelegi vaja ja ta on ühiskonnale kulukaks koormaks. Seetõttu hindas Lunatšarski kirjandust ja kunsti, mis sisaldas tõe l i s e l t uut informatsiooni. Ta pidas vajalikuks kartmatu satiiri välgvalgust, pelgamata vigadest rääkimist ning naeru ka iseenda aadressil. Seoses poleemiliste vaidlustega D. Bednoi satiiri ümber ütleb Lunatšarski sõnaselgelt: On kaht tüüpi kirjanikke. Üks ütleb: ma toimin vääramatult — kui Keskkomitee heaks kiidab, siis ma ei eksi. Teine ütleb: mina tungin tegelikkuse kõige sügavamasse rägastikku, mida veel ei tunta. Kui ma selles eksin, saan peksta,

⁵ А. В. Луначарский, М. Горький — художник. Тeoses: Русская литература. М., 1947, lk. 315—316.

aga mis sellest. Võib-olla juhtub aga, et ma ei eksi ja leian midagi uut ... Lunatšarski arvates on just niisuguseid kullaotsijaid kirjanikke meil eriti vaja.⁶

Seoses mõtteavaldustega kirjaniku-kunstniku osast sotsialistlikus ühiskonnas selgub ka, kuidas Lunatšarski karakteriseerib ja piiritleb parteilisuse mõistet. Ta käsitab seda leninlikus vaimus, pidades parteilisuse mõiste nurgakiviks tõetsimise dialektikat. Ühtlasi on see kooskõlas Marxi veendumusega, et proletaarsed revolutsioonid kritiseerivad end ühtelugu ise, pilkavad oma esimeste katsete poolikust ja nõrkust. Lunatšarski arusaamised on kaugel dogmatismist ja ilustavast deklaraatiivsusest. Sellel tasandil on mõistetav, et ka sotsialismi ehitamises hindab Lunatšarski kriitiliselt meelt, mis ei ohverda tõe millegi nimel. Ta tõrgub vastu võtmast idealistlikku kujutlust, et sotsialistlik ühiskond areneb vastuoludeta. Lunatšarski peab roosilisi kirjanduslikke komplimente suuremaks ohuks kui väärnähtusi lõhkavat satiiri, mida tugeval, tõeale rajatud ühiskonnal pole kunagi põhjust karta.

Just seetõttu, et Lunatšarski pidas kirjaniku-kunstniku energiat väga oluliseks sotsialistliku ühiskonna arengudünaamikas, mõtiskles ta korduvalt küsimuse üle, kuidas juhtida kunstielu nõnda, et see oleks kunsti arenemisele elustav, mitte suretav, ja niiviisi ka ühiskondlikult väärtuslik ning vajalik. Ei peaks olema kahtlust selles, et Lunatšarski lähtub põhiliselt marksistlikust loominguvabaduse mõistmisest, pooldamata kirjanduse- ja kunstielus stiihilist minnalaskmist, mispuhul sekundaarsed, kunstivälised asjaolud võivad hakata loomingut mõjutama ning painutama. Talle on selge, kuidas kodanlikus ühiskonnas reklaam, rahavõim jm. võivad deformeerida loominguvabaduse mõistet. Kuid samal ajal hoiatab ta kunstielu suunamises toore administreerimise, kunstiloomingusse asjatundmatu vahelesegamise eest, mis võib kunsti kiratsema panna või koguni tappa, põhjustada kunstielus teesklemist, valet ja konjunktuurlust. Niisugune kunsti surrogaat pole enam vahe relv töörahva käes. Lunatšarskil endal oli küllaldaselt loomingulist vaimu, et mõista: kunsti- ja kirjanduselu pole võimalik juhtida nõnda nagu tööstusettevõtet. Väiklane noriv vahelesegamine kunstiloomingusse, kunstilise kujundi diletantlik tõlgitus, jäme utilitaristlik suhtumine kunstisse ja selle alusel administreeriv «õgvendamine» Lunatšarski arvates ainult hävitab kunstilist siirust, suretab talenti ja külvab umbusku. Nii võib jõuda selleni, et kirjaniku-kunstniku loominguline potents jääb kasutamata ja kirjaniku-kunstniku osa ühiskondlikus elus on faktiliselt tühine.

Lunatšarski mõtteavaldustes ja organiseerivas tegevuseski leidub küll ka vastuolusid ja vastuoksusi, kuid põhijooneks on siin vaidlematult suur taktitunne, millega ta läheneb loovale kirjanikule-kunstnikule. On ilmne, et ta eelistab veenmisloogikat murdmisloogikale. Poliitiline printsiipiaalsus ei sega teda kui tõeliselt haritud marksisti kõrgelt hindamast esteetilisi kriteeriume, milleta Lunatšarski arvates ei maksa kirjandusest-kunstist kõnelema hakatagi.

Kahekümnendate aastate kollisioonirikas kirjanduse- ja kunstielus oli palju eksperimente, uusi kunstilisi suundumisi, vana ja uue vahelist võitlust. Lunatšarski väljakujunenud isiklik maitse ilmnes ka vaidlusrohketes sulesõdades. Ent ametiisikuna hoidus Lunatšarski oma maitset peale surumast. Seda tõendavad oma mälestustes paljud kaasaegsed, nagu I. Ehrenburg, K. Tšukovski jt. Lunatšarski mõistis kirjanduslike laadide ja suundade mitmekesisuse vajadust, talle oli selge, et «surnud ühtsus» (мертвое единство) tähendab ühtlasi surnud kunsti, mida keegi elavaist ei vaja. Tihti rõhutas Lunatšarski, et tema kui ametiisiku maitse ei tule arvesse kunstielu organiseerimisel, komissariaat ei sega vahele erinevate suundade ja laadide võitluse, kui üks suund ei hakka lämmatama teist. Kunstinovaa-

⁶ А. В. Луначарский, О творчестве Демьяна Бедного. Собр. соч., kd. 2, lk. 504—505.

torid oma õhinas jätku ruumi ka mineviku kunsti väärtuste nägemiseks.⁷ Lunatšarski kontseptsioonis ei ole kindla ideaali vaatenurk vastuolus kunstielu mitmekesisusega. Kunst kõige üllatavamas mitmekülguses võib teenida ühtset filosoofilis-ühiskondlikku ideaali.

Lunatšarski teadis, et loomingulise protsessi üheks sisemiseks seaduspärasuseks on novaatorluse dünaamika, pidev taassündimine. Seetõttu mõistis ta ka kunstilise eksperimendi psühholoogiat ega rutanud kergekäeliselt uusi nähtusi kunstis kvalifitseerima kahjulikeks poliitilisteks aktideks. Samal ajal teadis ta, et uutest katsetustest ainult osa viib püsivamate väärtusteni, kuid just selleks on vaja otsinguid, nagu taimele väetist. Tundub, et Lunatšarski kunstielu juhtijana nägi oma ülesannet peamiselt loominguliste tingimuste korraldamises, millega liitusid probleemid rahvahariduse tõstmise alal, pinna valmistamine kunsti mõistmiseks, Lunatšarski maailmavaatelised dialoogid kirjanike ja kunstnikega olid assotsiatsioonirohked ning vaimukad. Lunatšarski mõtetele võis vastu vaielda ja vaieldigi, kuid kahtlemata tundis kirjanik-kunstnik, et tegemist on targa, kunsti olemust tundva vestluspartneriga. I. Ehrenburg on Lunatšarskit kui kunstielu juhtijat nimetanud «heaks karjaseks», K. Tšukovski mäletab, et Lunatšarski juhtimisstiilis ei andnud end tunda käsu-keelu toon.

Hariduse rahvakomissarina esimesel revolutsioonijärgsel aastakümnel seisis Lunatšarski silmitsi probleemiga: kuidas suhtuda mineviku, teistsugustes klassisuhetes loodud kunstisse? Mida võtta kaasa mineviku kultuuripärandist? Üksmeelselt on hinnatud Lunatšarski suuri teeneid mineviku kunsti traditsioonide liitmises uue, sotsialistliku epohhi nõuetega. Lunatšarski oli veendunud, et sotsialistlikus kultuuris tuleb ka kunst ja kirjandus rajada kõigele väärtuslikule, mis inimkond on juba varem loonud. Selle seisukohal oli revolutsioonijärgsel aastakümnel aga küllaltki palju vastaseid. Mitte asjata ei kohta me sel ajal Lunatšarski artiklites küsimusi, nagu: miks meile on kallis Beethoven? miks säilitame Suure Teatri? miks me ei hävita Romanovite paleed? Miks? — selle selgitamiseks tuli palju energiat kulutada ning ka vastaste hoope vastu võtta.

Lunatšarski lähtus seisukohast, et sotsialistliku kultuuri ja kunsti isoleerimine maailmakunsti vaimsest vereringest ainult nõrgendaks sotsialistliku kunsti arengut, tähendaks poliitilist piiratust ja enese vaesestamist. Juba 1919. a. kirjutatud artiklis ütleb Lunatšarski: «Mineviku kunst kuulub tervikuna tööliste ja talupoegadele. Tõepoolest, see oleks imelik, kui me siin käituksime tuima üksikõksusega.» Lunatšarski rõhutab, et pole ühtki inimlikust murest ja rõõmust, valust ja õnnest kõnelevat teost, mida me võiksime üle parda heita või kuulutada keelatuks. Kõrge vaimse kultuuri ideaalidest lähtudes tahtis ta seni elu keldrikorral kiratsenud klasse tõsta osa saama maailmakultuuri valgusest.

Oma artiklites kunsti üle ei väsinud Lunatšarski seletamast, et kuigi uuel, sotsialistlikul ajastul on meile lähem niisugune kunst, milles elavad revolutsioonilise proletariaadi ideed ja tunded, on meile ometi tähtis ka see kunst, mis ei lange kokku meie maailmavaatega või ühtib sellega vaid üksikutes punktides. Selle veendumuse alusel pidas Lunatšarski ka vajalikuks võita vana kunstiintelligentsi sotsialistlikule ehitustööle. Lunatšarski teadis hästi, et kerge on kunstnikku-kirjanikku sundida uut võimu tunnustama, hoopis keerulisem ja raskem on jõuda selleni, et kodanlikus ühiskonnas väljakujunenud kunstnik-kirjanik kasvaks sisse uude ajastusse, hakkaks tõeliselt looma uue ajaloo-epohhi ideede vaimus.

Lunatšarski vaated nendes küsimustes ühtisid Oktoobrirevolutsiooni-järgsel perioodil Lenini seisukohtadega. Lenin pidas vajalikuks mitte ainult teaduslik-tehniliste kaardrite, vaid ka kodanliku perioodi kunstiinimeste kaasahaaramist. Sa-

⁷ А. В. Луначарский, Ложка противоядия. Тезисы: Статьи об искусстве. М.-Л., 1941, lk. 466.

muti rõhutas Lenin, et vägivallega saab siin vähe ära teha, on vaja võitnud klasse moraalselt kaalu ja distsiplineeritust,⁸ mis sügavalt veenaks, et see, millega kaasa minnakse, on endisest tõeliselt parem.

Oma pöördumistes vana loominguilise intelligentsi poole püüdis Lunatšarski vältida kohevaid pateetilisi sõnu ja riikalikku targutamist. Targa poliitikuna teadis ta, et see õonestaks usaldust kõige rohkem. Selle asemel selgitas ta asjaliku analüüsiga olukordi sotsialistlikus ühiskonnas, kus metseeni asendab rahvas ja kus rahavõimu kadumisega avarduvad võimalused vabaks loominguiliseks arenguks.⁹ Ka põlgas Lunatšarski labast endakiitmist, tundis selle vastunäidustatud mõju ja eelistas näha ning õpetada teisi nägema eludialektika keerukust. Lunatšarski autoriteet ja populaarsus, ta talendika isiksuse sära ja suhtumiste siirus aitasid palju kaasa usalduse tekkimisele mitteproletaarses kunstiintelligentsis.

Prof. P. Kogan on Lunatšarski 50. sünnipäeva juubeliaktusel tabava kokkuvõtlikkusega ütelnud: Lunatšarski kunstipoliitika peamiseks jooneks on see, et ta tahtis säilitada kõike väärtuslikku läinud aegade kunstist ning ühtlasi filtreerida kõike väärtuslikku kaasaegsetest otsingutest, et seda sulatada uue aja sotsialismideede valguses sündivasse kunsti.

Lunatšarski töötas hariduse rahvakomissarina 1929. aastani. Viimastel eluaastatel, alates juba a. 1927, esindas ta sageli Nõukogude valitsust välismaal diplomaatilistes ülesannetes. 1933. a. määrati Lunatšarski täievoliliseks saadikuks Hispaaniasse. Teel sinna suri ta Lõuna-Prantsusmaal, Mentonis 26. detsembril 1933. Lunatšarski maeti Moskvas Punasele väljakule ja partei oma järelehüüdes avaldas talle tunnustust kui teenekale revolutsioonäärile ning sotsialistliku kultuuri ehitajale.¹⁰ Romain Rolland rõhutas nekroloogis, et Lunatšarski oli Läänes nõukogude mõtte ja kunsti austatud esindajaks.¹¹ Lunatšarski loomingu uurija M. Lifšits ütleb siiski, et viimased aastad Lunatšarski elus polnud vaikse idüllilisi aastad. Kuid vaimses mõttes oli see aeg ometi lõikusaeg, mil Lunatšarski filosoofiline ja kunstiline mõte saavutas täisküpsuse.¹²

LUNATŠARSKI KIRJANDUSLIKUST PÄRANDIST JA SELLE UURIMISEST

Lunatšarski kultuurihuvide avarust, tema erakordset töövõimet ja energiat on imetlenud paljud kaasaegsed. Lunatšarskis oli midagi otsekui renessansinimese vaimsest küllusest, lakkamatust põlemisest ja püüdest täiuslikkuse poole. Hariduse rahvakomissari ülesannete kõrval jätkas Lunatšarski kirjanduslikku tegevust, mis kujunes tema juhtimistööst üheks endastmõistetavaks komponendiks. Poliitilis-ühiskondlikus publitsistikas ja üldisemate kultuuriprobleemide käsitlustes on huvipakkuv Lunatšarski kunstikriitiline ja -teoreetiline looming, mis eriti ulatuslikuks kujunes nõukogude kunsti ja revolutsiooni vahekorra probleemide taustal. Lunatšarski vaateväljale ulatusid niihästi kirjandus, teater, kino, muusika, kujutav kunst ja arhitektuur kui ka üldesteeetilised probleemid. Teatri kõrval osutas Lunatšarski kõige suuremat huvi siiski kirjandusele ja tema töö kirjanduskriitikuna ning -teoreetikuna pole suuremas osas kaotanud huvitavust tänapäevalgi. See tõttu on ka põhjendatud, et Lunatšarski kogutud teoste esimene väljaanne kannab alapealkirja: Kirjandusteadus. Kriitika. Esteetika.

Lunatšarski kirjanduslikus pärandis pole kerge orienteeruda ja selle üksi-

⁸ В. И. Ленин, Соч., kd. 29, lk. 53.

⁹ А. В. Луначарский, Искусство, Teoses: Искусство и революция. Сб. статей. М., 1924.

¹⁰ «Известия» 28. XII 1933, nr. 314.

¹¹ «Литературная газета» 5. I 1934, nr. 1.

¹² А. В. Луначарский, Собр. соч., kd. 7, lk. 611—612.

kuid osi pole veel sügavamalt analüüsitud. K. Muratova bibliograafia järgi,¹³ mis registreerib Lunatšarski kirjanduse- ja kunstialased kirjutused (esinemised ja taastrükiid perioodikas pluss eri raamatutena ilmunud artiklikogud) ajavahemikus 1902—1963, leidub kokku 1625 nimetust. Sellest on Oktoobrirevolutsiooni-eelsel ajal 1902. aastast, Lunatšarski trükisõnas esinemise algusest, kuni aastani 1917 (incl.) 392 nimetust; 1918—1933 (incl.), kuni Lunatšarski surmani — 1137 nimetust. Järgneva kahe aastakümne kestel ilmneb Lunatšarski tööde trükkimises langus. Nii märgib K. Muratova ajavahemikus 1934—1956 (incl.) ainult 47 nimetust. Eriti kehv on 50-ndate aastate algus. 1950 ja 1951 ei trükitud ühtki Lunatšarski tööd. Järgnevatel aastatel kuni 1956 on igast aastast ainult üks nimetus. Selle perioodi kaalukam osa langeb 30-ndate aastate lõpu ja 40-ndate aastate algusse, mil ilmusid mõned mahukad artiklikogud.¹⁴ Sageli olid need kogumikud aga tekstikriitiliste puudustega.¹⁵

Muutused Nõukogude ühiskondlikus elus 50-ndate aastate keskel põhjustasid kümnendi lõpu poole juba tõusujoone Lunatšarski pärandi tutvustamisel. Samuti tehakse sel ajal algust Lunatšarski loomingu süstemaatilise uurimisega. 50-ndate aastate lõpul ilmusid mahukad, hoolikamas redaktsioonis artiklikogud.¹⁶ Tähtsaimaks sündmuseks Lunatšarski pärandi tutvustamisel oli tema 8-köitelise kogutud teoste väljaande ilmumine (1963—1967). Ees- ja saatesõnad üksikutes köidetes valgustavad juba värskemalt Lunatšarski ühiskondliku ja esteetilise mõtte arengu põhijooni (näit. toimetuse kirjutus esimeses köites, samuti M. Lifšitsi kaasa mõtleva kutsuv käsitlus, R. Samarini, N. Trifonovi jt. saatekirjutused). Märkimist väärib Lunatšarski elu ja loomingu käsitlus väikeses kirjandusentsüklopeedias Al. Dejč'i sulest, mis on Lunatšarskist kõige ulatuslikum ja avaram entsüklopeedia-artikkel.¹⁷

50-ndate aastate keskelt alates on kirjutatud mitmed dissertatsioonid Lunatšarski kirjandusliku pärandi kohta. On vaadeldud tema osa vene klassika tõlgitsemisel ja tema tähendust kaasaegse nõukogude kirjanduse ning kriitika kujunemisprotsessis jm. Erilise resonantsi on Lunatšarski kirjanduslikud arusaamad saavutanud just 60-ndatel aastatel. On ilmunud monograafiaid, kus püütakse Lunatšarski kunstimõistmist juba mitmekülgsemalt analüüsida. Lunatšarski esteetiliste vaadete üks esimesi ulatuslikumaid käsitlusi oli A. Krivošejeva monograafiline vaatlus, kus aga tänaseks on juba mõndagi iganenut.¹⁸ Huvitavaid ja teravaid küsimusi seoses Lunatšarski kunstikriitikaga on tõstatanud A. Lebedev, kelle esseekogus vaadeldakse selle pärandi üksikuid ideoloogilisi ja esteetilisi sõmpunkte.¹⁹ Kahekümendate aastate vene nõukogude kirjanduse arengut on temperamentselt käsitlenud P. Bugajenko, kes oma seisukohtade argumentatsioonis kasutab rohkesti ka arhiivmaterjale. Mõneleegi küsimusele on siin pilku heidetud uudest vaatenurgast, kuid probleemide lahendamisel igakord mitte veel lõpuni astunud.²⁰ Muidugi leidub ka pinnalisemaid käsitlusi, mis teenivad Lunatšarski kirjandusliku

¹³ А. В. Луначарский о литературе и искусстве. Библиографический указатель 1902—1963. Составила К. Д. Муратова. Л., 1964.

¹⁴ Näit. Статьи о театре и драматургии. М.-Л., 1938; Статьи об искусстве. М.-Л., 1941.

¹⁵ Näit. kogumikus «Классики русской литературы» (М., 1937) oli juba märgitudki, et osa artikleid avaldatakse lühendatult.

¹⁶ Näit. Статьи о литературе. М., 1957; В мире музыки. М., 1958; О театре и драматургии, kd. I, II. М., 1958; Статьи о советской литературе. М., 1958.

¹⁷ Краткая Литературная Энциклопедия. М., 1967, kd. 4, vg. 448—453.

¹⁸ Вt. А. Кривошеева, Эстетические взгляды А. В. Луначарского М.-Л., 1939.

¹⁹ А. А. Лебедев, Эстетические взгляды А. В. Луначарского. Очерки. М., 1962.

²⁰ П. А. Бугаенко, А. В. Луначарский и литературное движение 20-х годов. Изд. Саратовского университета, 1967.

pärandi laiemat tutvustamist ülesandeid.²¹ Lunatšarski 90. sünni-aastapäeva puhul 1965. a., samuti tema 25. surma-aastapäeva puhul 1958. a. ilmus suuremates ajakirjades huvitavaid vaatlusi, millest võib välja tõsta N. Trifonovi, G. Nedošivini jt. artikleid.

Loomulikult on see kõik alles algus. Lunatšarski pärand pakub rohkesti materjali ka kirjanduslike suhete uurijale, eriti vene, prantsuse ja saksa kirjanduslike kontaktide käsitlemisel. Lunatšarski valdas paljusid Euroopa keeli, teda on korduvalt nimetatud entsüklopeediliste teadmistega inimeseks. Ta elas Euroopa kultuuritsentrumites, kus tema tegevusest ja suhetest kahtlemata jälgi leidub. Ja mõndagi võttis ta sealt kaasa nõukogude kirjandusliku mõtte arengusse. Legendina kõlab, kuidas Lunatšarski pidas 1925. a. Nõukogude Teaduste Akadeemia avaistungil tervituskõne. Ta alustas vene keeles, jätkas saksa, prantsuse, itaalia ja inglise keeles ning lõpetas ladina keelega. Sellega oli ühtlasi rõhutatud soovi, et nõukogude teadus areneks internatsionaalses häälestuses. Lunatšarski isiklik kontakt Rolland'i, Brechti, Langevini ja paljude teiste lääne-euroopa vaimusuurustega on ala, mis ootab uurijaid. Oma kultuurihuvide internatsionaalses külluses lähendas Lunatšarski lääne-euroopa kunstist ja kirjandusest mõndagi ka vene lugejale. Tema vaatlusi Pariisi kunstinäitustelt on võluv lugeda tänapäevalgi. Vene entsüklopeediasse on mitmed artiklid prantsuse kirjanike kohta just Lunatšarski kirjutatud. Populaarsuse saavutasid Lunatšarski loengud lääne-euroopa kirjandusest. Lunatšarski osa kultuurisuhete arendamisel on vääriliselt hinnatud ka nõukogude kirjandusteaduse juubeliülevaates.²² Niisugune vaimne atmosfäär mõjutas loomulikult Lunatšarski enda tõekspidamisi ja väljendus selleski, et proletaarset kirjandust ei kujutlenud ta mingi isoleeritud sektorina, vaid nõudis osasaamist kõigest, mida maailmakunstis on väärtuslikku.

Lunatšarski kunsti- ja kirjanduskriitiline ning -teoreetiline pärand on žanrilt väga mitmekesine ning pakub huvi žanridünaamika uurijaile. Assotsiatsiooni-rikkuses küütlev essee, poleemiline tuldpurskav artikkel, rahulik retsensioon, sähvata repliik, kiri, kõne, traktaat, pamflett, följeton, etüüd, analüüsiv arutus ning nende mitmesugused liitvormid otsekui rõhutavad vaimset energiat, millele ühe traditsioonilise žanri piirid kipuvad kitsaks jääma. Lunatšarski on kirjutanud kirjanduslikke siluette, on arendanud sõnalist portreed kriitilise ja kujundava mõtte liidus. Lunatšarski eessõnad paljudes raamatutes ja sissejuhatused kunstinäituste kataloogides pole hall tarbeinformatsioon, vaid elava liikumisrütmi ja individuaalse jumega mõttearendus.

Kriitilis-teoreetilise loomingu kõrval on Lunatšarski pärandis oma osa ka näitekirjandusel. Lunatšarski on kirjutanud draamasid, komöödiad ja ühevaatuslikke lavatükke, mida ta ise on nimetanud «ideedeks maskides», mõnesid ka «dramolettideks». Teatrile lähedal seisva inimesena tundis ta teatrite vajadusi Oktoobri-revolutsiooni-aegsel ja -järgsel perioodil ning püüdis omalt poolt repertuaari rikastada.

Esimese suurema draamateose kirjutas Lunatšarski vangistuses juba 1906. a. See on «Kuninga habemeajaja», mis on rambivalgust näinud ka Tallinnas. Ainestikult haaratakse siin kaugesse feodaalsesse minevikku, kuid tegelikult kõneldakse reaktsioonilisest kaasajast. Teataval määral melodramaatilise intonatsiooniga näidendi ideeline suunitus on, et oma aja äraelanud vägivallavõim tuleb kukutada. Lühinäidendite kogumiku «Ideed maskides» (1911) eessõnas kirjutab Lunatšarski ise: «Enam-vähem lõbusate komöödiate rüüs esinevad siin ennekõike ideed. Autor tahaks olla komöödiograaf ja filosoof ühes isikus.» See väljendus vihjabki Lunatšarski järgnevat näidendite põhiolemusele.

²¹ Näit. А. Елкин, А. В. Луначарский. М., 1961.

²² Vt. Советское литературоведение за 50 лет. М., 1968.

Kaalukama osa näidenditest on Lunatšarski kirjutanud nõukogude ajal või otse selle eel. Sageli võtab ta kuulsad ajaloolised või ajaloolis-kirjanduslikud kujud ning kõneleb nende kaudu kaasaegsetest probleemidest. Intelligents revolutsioonilises tegelikkuses, kunsti ja revolutsioonilise võimu suhted, humanism ja revolutsiooniline vägivald — niisugustele üliaktuaalsetele probleemidele heidabki Lunatšarski valgust oma näidenditega «Faust ja linn», «Vabastatud Don Quijote», «Oliver Cromwell», «Tommaso Campanella» jt.

Lunatšarski võtab Goethe ja Cervantese surematud tegelased ja vaatleb nende vahendusel loova mõtte ning hea ja kurja dialektikat sotsiaalses revolutsioonis. «Faustis ja linnas» on looja ja valitseja konflikt, mille lahendamine nõuab mõlemapoolset elumõistmist. Loova isiku vabadus on võimalik ainult rahva huvide mõistmise ja teenimise kaudu. «Vabastatud Don Quijote» on filosoofiline draama ja tühtlasi poliitiline pamflett, käsitleb humanismi probleemi seoses intelligentsiga sotsialistlikus revolutsioonis. Autor eitab tolstoilikku kurjale mitte-vastupanemist ning suunab mõtte sellele, et ka eetilised printsüübid on muutuvad ajaloolised kategooriad oma klassisisuga.

Lunatšarski üks huvitavamaid lavateoseid on «Oliver Cromwell», kus ta käsitleb revolutsioonilise strateegia ja taktika küsimusi. Nagu Romain Rolland'i, nii huvitavad Lunatšarskitki siin niisugused eetilised probleemid, mille tuumaks on: kas võidu nimel on vägivald lubatud? «Tommaso Campanellas» kaldub Lunatšarski juba heroilis-romantilise karakterikujunduse poole, püüdes ideed hüperboliseerimisega teravdada. Lunatšarski ajalooliste näidendite ümber tekkis kahekümnendatel aastatel äge poleemika, milles kirjanikule ette heideti ajaloolise tõe suvalist käsitlemist. Lunatšarski omalt poolt kaitses kirjaniku vabadust kasutada fantaasiat ja väljamõeldist idee huvides.

Lunatšarski on kirjutanud ka kaasaegse temaatikaga näidendeid, nagu ühevaatuslik «Vendlus» (tõlgitud ka eesti keelde), «Kantsler ja lukussepp» jmt., mis lähevad kahekümnendate aastate alguse agitteatri nõudmistele.

Lunatšarski näidendeid mängiti Oktoobri-järgsetel aastatel Vene lavadel palju, sageli olid nad revolutsiooni-aastapäeva programmis. Mõned neist ulatusid ka liiduvabariikidesse ja üle piirigi, näiteks Saksamaale ja Jaapanisse. Aga hiljem on nad jäänud unustusse peamiselt seetõttu, et siin puuduvad suured, eluliselt rikkad karakterid, mis oleksid kindlustanud püsivama huvi. Kuid nõukogude näitekirjanduse ja teatri ajaloos on neilgi olnud oma osa.

Lunatšarski näidendis on esiplaanil ideede konfliktid n.-õ. abstraktses plaanis, millest eluline dialektika veel maha jääb. Siin leidub agitteatri sugemeid, kuid juba ilmneb ka kallak filosoofilisse draamasse, mis vene nõukogude näitekirjanduses hakkas tugevnema 20-ndate aastate teisel poolel. Lunatšarski draamastiilis tundub midagi brehtilikku, mis annab sellele mõnevõrra intellektuaalse jume.

Üldiselt võttes on Lunatšarski näendid enamikus niisugused, mis tavaliselt tekivad ühiskondlikel murranguaegadel, uute ideede aktiivse sissetungi perioodil, kui elulist konfliktirikast tegelikkust veel täielikult ei ole jõutud omandada. Seetõttu ei jää nad kunstiteostena kauaks elama, kuid on vastaval ajaloolisel momendil vajalikud. «Cromwell», ka «Campanella» ja «Vabastatud Don Quijote» aga võivad tänapäevalgi teatrite repertuaari rikastada.

Lunatšarski kirjanduslikus pärandis on sügavate ja tänaseni paikapidavate kunstiliste arusaamade ning hinnangute kõrval ka juhuslikumaid ja ekslikke suhtumisi. Nii suure elutöö puhul on mõistetav, et kõik leheküljed ei saa olla võrdse kaaluga. Kohati leidub Lunatšarski hinnangutes ka lihtsustavat sotsiologiseerimist, näiteks antiiki- ja keskaegse kirjanduse karakteristikas, kus Lunatšarski satub vastuollu omaenda vulgariseerimisevastaste seisukohtadega. On muidki vastuoksusi, kuid see külg ei kaalu üles Lunatšarski pärandi positiivset osa.

Nii eluajal kui ka postuumselt on Lunatšarski tegevus ja looming sageli olnud

vaidluste keskpunktis ning rünnakute osaline. Kaasajal tehti talle pahempoolitsete poolt palju etteheiteid klassika ja maailmakunsti väärtuste kaitsmise pärast. Teda on peetud liberaalitsevaks esteediks ja parteilise printsiipaalsuseta kriitikuks. Lunatšarski kannatlik ja äraootav suhtumine proletkultlastesse ja futuristidesse ei rahuldanud teatavasti ka Leninit, kuid Lenini usaldust ja usku Lunatšarskisse see ei kõigutanud, kuna Lenin suutis läbi juhuslikkuse näha põhilist.

50-ndatel aastatel olid hinnangud Lunatšarski tegevuse ja pärandi kohta küllaltki ühekülgsed. Isegi veel 1954. a. rõhutab A. Metšenko, Majakovski loomingu uuriija, et Lunatšarski soosis täielikku anarhiat kunstielus.²³ Tegelikult see nii ei olnud.

60-ndatel aastatel avaldatud uurimustes on Lunatšarski kunstipoliitikat ja kirjanduslikku pärandit vaadeldud juba mitmekülgselt. Tõsi küll, on juhtunud sedagi, et mõnikord on satunud ühekülgsesse, argumenteerimata ülistavasse äärmusse, arvestamata omaaegset ajaloolist situatsiooni, nagu sellele ka tähelepanu on juhitud.²⁴ Suured ajaloolised isiksused ei vaja ülehindamist, seda ei vaja ka Lunatšarski.

Lubatagu siin nõustuda nende esteetikutega, kes Lunatšarski osa Nõukogude kunstielus ja marksistliku esteetika arengus peavad silmapaistvaks ja kes Lunatšarski taktiküllast, suurte teadmistega inimese ettevaatlikku suhtumist kunsti probleemidesse ei samasta poliitilise printsiibituse ning anarhismi taotlustega. G. Nedošivin peab Lunatšarskit targaks printsiipaalseks kunstielu juhtijaks ning ühtlasi väljapaistvaks marksismi teoreetikuks.²⁵ Samal seisukohal on Al. Dejč, kes töötas Lunatšarskiga koos; tema arvab, et kannatlikkust, millega Lunatšarski käsitles kunsti probleeme, ei saa samastada printsiibituse ja eklektilisusega.²⁶

Juba nõukogude kunsti ja kirjanduse sünniaegadel tunnetas Lunatšarski, millist kahju kunstielu sfääris ja proletaarsele kunstile võib tuua parteilisuse mõiste dogmaatilisel põhendav tõlgitus. Lunatšarski seisib selle eest, et sotsialistliku epohhi kirjandusel ja kunstil oleksid sisemised tingimused areneda väärtuslikuks, maailma progressiivset vaimust esindavaks ja kodanlikke ideoloogiaid ületavaks kunstiks. See on võimalik aga ainult siis, kui ei välistata dialektika elemente ka kunstipraktikast. Selline seisukoht oli võõras marksismi vulgariseerijatele, kelle hulgast tulid ka Lunatšarski peamised ründajad.

Talenti tunneb talenti — see vanade kultuurrahvaste elutark ütlemine on maksev Lunatšarski kohta, kes erilise tundlikkusega oskas mitmesuguste otsingute keeristest avastada talenti, ning ühtlasi valvel olla, et seda ei vigastataks jäiga juhtimisega. Majakovski surma puhul ütles Lunatšarski kriitiliselt ja võib-olla isegi enesekriitiliselt: «Mitte kõik meist ei ole sarnased Marxile, kes ütles, et poeedid vajavad suurt hellust. Mitte kõik meist ei mõista veel seda».²⁷ Lunatšarski ise oli üks neist, kes märkas Majakovski talenti juba siis, kui Majakovski veel noore kollasekuulise futuristina tuiskles.

Antonio Gramsci, üks Itaalia Kommunistliku Partei rajajatest, kes kaotas terve Mussolini vanglas ja suri nädal pärast kümneaastasest vangistusest vabane- mist, on oma «Vanglavihikutes» nimetanud marksismi praktika filosoofiaks —

²³ А. Метченко, Творчество Маяковского 1917—1924 гг. М., 1954, lk. 503—510.

²⁴ Vt. Об отношении к литературному наследию А. В. Луначарского. «Коммунист» 1962, nr. 10.

²⁵ Vt. Г. Недошивин, Итоги и перспективы развития советской теории искусства. Когумик «Вопросы эстетики». М., 1958, lk. 11.

²⁶ Ал. Дейч, Луначарский и театр. Когумик «А. В. Луначарский о театре и драматургии». М., 1958, lk. 22. Samuti: Ал. Дейч, Голос памяти. М., 1966, lk. 304.

²⁷ Н. Луначарская-Розенель, Память сердца. Воспоминания. М., 1962, lk. 54.

sesta mitte ainult tsensuuri eksitamise mõttes. On huvitav märkida, et A. Lebedev vihjab mitmete paralleelidele Gramsci ja Lunatšarski arusaamades, kus mõlemal on rõhuasetus just praktika uurimisel ja järjekindlal enesekriitilisel tunnetusel. Ka Lunatšarski on rõhutanud, et marksist, kes ei näe, mis sünnib tema ümber, on marksistina juba surnud.²⁸ Enesekriitiline pinge ja muutuva tegelikkuse jälgimine on tugevuse pandiks. On vist üleliigne lisada, et see tõsimark-sistlik, dialektiline eluhoiak eitab endaga-rahulolu, lamedat enesekiitust ja kerglast optimismi. Arusaadavalt on see maksev ka kunstilise tunnetuse sfääris. Gramsci kunstivaadetes on palju ühtivat Lunatšarski seisukohtadega, näiteks mõtisklus kunsti kasvatavast mõjust. Ka Gramsci arvates saab kunsti kasvatuslikust funktsioonist kõnelda sedavõrd, kui võrd kunsti on kunst, mitte aga «kasvatav kunst». Gramsci ja Lunatšarski vaadete seoseid ning kokkulangevusi ei ole veel süstemaatiliselt uuritud, kuid arvata võib, et võrdlemisel selguvad mõnedki põhilised elemendid, mis on ülivajalikud ka meie tänapäeva praktika filosoofias.²⁹

REALISMI PROBLEEMIDE ÜMBER

Oma kriitilis-teoreetilises pärandis ei ole Lunatšarski andnud küll mingit lõpetatud teooriat realismi ja sotsialistliku realismi probleemidest, kuid tema kunsti-vaatlustes ja analüüsides leidub väärtuslikke mõtteid ja juba tahatud ehituskive, mida tänapäeval ikka rohkem on kasutama hakatud realismi ja sotsialistliku realismi teooriate ulatuslikumas arenduses. Muidugi ei tule Lunatšarskiilt konkreetseid vastuseid otsida kõikidele nendele mitmeharulistele küsimustele, mis on esilekerkinud praegustes vaidlustes realismi ja sotsialistliku realismi ümber. Kuid Lunatšarski mõttekäigud, kohatistest vastuokstest hoolimata, toetavad üllatavalt sageli neid seisukohti, mis tänapäeval nii realismi kui ka sotsialistliku realismi kunstimeetodite mõistmises järjest laiemalt maad võtavad.

Kahekümendate aastate Vene kirjandusesel võistles palju rühmitusi ja suundi. Mitmed neist pretendeerisid revolutsioonilise sotsialistliku epohhi kunsti nimele ja pidasid end uue tegelikkuse ainuõigeks kunstiliseks tunnetajaks. Näiteks kujutlesid nii proletkultlased kui ka futuristid, et just nemad on uue ajastu kunsti-meetodi ja stiili loojad. Nende kõikidega tuli Lunatšarskiil juba ametikohustuste tõttu tegemist teha. Nagu teame, ei suhtunud Lunatšarski uue otsingutesse sallimatult, kuid oli juba enne Oktoobrirevolutsiooni veendunud, et sotsialistliku epohhi kunsti peasuunaks saab olla ikkagi realistlik kunst. Mitmetes variatsioonides rõhutab Lunatšarski mõtet, et iga tõusva ja aktiivse klassi kunst on realistlik, s. o. tõetruu, tegelikkusest ja siin toimuvatest ühiskondlikest protsessidest huvituv. Ka tõusva kodanluse kunst oli realistlik ja pärandas sellest perioodist maailmale palju väärtuslikku. Aga seejuures selgub ka, et Lunatšarski tõlgitseb realismi kui meetodit avaralt, tajub selle ajaloolist muutuvust, hindab kõrgelt klassika traditsioone, kuid arvestab ühtlasi võimalust, et uutel arenguetappidel rikastub realism ka teistel tasanditel toimuvatest otsingutest. Nii nagu võimsalt voolavasse jõkke suubuvad paljud ojad ja ojakesed.

Mitmed nihked sotsialismiideedest kantud kirjanduse realistlikus käsitlusviisis ei jäänud märkamatuks Lunatšarskile, samuti kui teistelegi kriitikutele-teoreetikutele ja kunstiloojaile endile, kes Oktoobrirevolutsiooni-järgsel kümnendil püü-

²⁸ А. В. Луначарский, Статьи о советской литературе. М., 1958, lk. 193—194.

²⁹ Э. Я. Егерман, «Литература и национальная жизнь» Антонио Грамши. «Вопросы философии» 1953, nr. 1; А. Лебедев. Проблемы развития народного искусства в «Тюремных тетрадах» А. Грамши. «Вопросы философии», 1960, nr. 7.

sid leida terminit, teoreetilist üldistust, mis hõlmaks uue ajaloo-etapi realismi peamised ideelis-kunstilised iseärasused. Meetodi probleemid olid väga aktuaalsed juba 20-ndate aastate keskel. Uue meetodi teoreetilisel üldistamisel esitas näiteks Gorki korduvalt küsimuse uue realismi iseloomu kohta, A. Tolstoi kirjutas monumentaalsest realismist, F. Gladkov kõneles proletaarset realismi stiilist, Majakovski pakkus terminit tendentslik realism. Juba kümnendi algusest peale kasutasid nii Lunatšarski kui ka teised väljendust sotsiaalne realism.

1927. aastal, kui Lunatšarski teeb kokkuvõtteid eelnenud aastakümne saavutustest kunsti- ja kirjanduselus, märgib ta kirjanduses ja kunstis valdavat pöördumist sotsiaalse realismi poole. Samuti kõneleb ta dialektilisest meetodist. Kuid juba neil aegadel ilmneb, et dialektilise materialismi kui suure maailmavaatelse aluskategooria kõrvale on vaja ka konkreetset kunstispetsiifilist töömeetodit.

1933. aastal räägib Lunatšarski Nõukogude Kirjanike Liidu organiseerimiskomitee teisel pleenumil peetud kõnes juba ulatuslikult sotsialistlikust realismist ning püüab eritleda selle tunnuslikke jooni. Lunatšarski ei kasuta sotsialistlikku realismi mitte veel meetodi, vaid suuna tähenduses sotsialistlikul epohhil. Iseloomulik on, et küsimusele: mis on sotsialistlik realism? vastab Lunatšarski, et see on ennekõike realism, s. t. kunst, mis on truu elutõele. Vastusest selgub, et Lunatšarski tahab sotsialistlikku realismis kasutada senise realistliku kunsti traditsiooni ning edasi ehitada sellelt baasilt. Mõtet edasi arendades rõhutab Lunatšarski, et sotsialistlik realism on avar programm, mis hõlmab mitmesuguseid žanre ja meetodeid — neid, mida juba tuntakse, ja neid, mida alles luuakse. Fikseerides nõnda sotsialistliku realismi sünteetilist iseloomu, arvab Lunatšarskigi, et siin on tähtis osa ka romantismil. Oluliseks sotsialistliku realismi tunnusjooneks peab Lunatšarski dünaamilisust, elu kujutamist arengus, millest tema arvates varasemas, n.-ö. staatilises realismis puudu jäi.³⁰

Nii võttis Lunatšarski teiste teoreetikute ja praktikute, esmajoones Gorki kõrval osa sotsialistliku realismi mõiste teoreetilisest piiritlemisest. Kui esimesel nõukogude kirjanike kongressil (1934) formuleeriti sotsialistliku realismi kui meetodi mõiste, siis ei olnud Lunatšarski küll enam elavate kirjas, kuid oma osa oli ta sellesse andnud. Sotsialistlik realism kui avar programm — see külg jäi ka meetodi määramisel kehtima.

Lunatšarski vaade sotsialistlikule realismile kui realismi klassikaliste põhijoonte edasiarendusele on viljakas. See juhib Lunatšarskit ennast realistliku meetodi põhiküsimuse, nimelt tüüpilisuse probleemi juurde realistlikus kirjanduses. Lunatšarski mõttearendused nendes seostes ei ole küll tüüpilisuse probleemi ammen-davad, kuid mitmeti tähelepanuväärivad juba seetõttu, et tüüpilisuse mõiste on vulgariseerivate tendentsidega ajajärkudel eriti allunud deformeerimisele. A. Lebedev on juba osutanud Lunatšarski teoreetilistele mõtisklustele kahe tüpiseerimislaadi võimalikkusest realistlikus kirjanduses. Kui üks kirjanik valib tüki elu ja selle uurimise kaudu jõuab üldistuseni, eluliste tegelasteni, siis teine kirjanik lähtub ideest, üldistusest ja valib elulist materjali idee, üldistuse väljendamiseks. Ja mitte ainult väljendamiseks, vaid ka idee kontrollimiseks ning täiendamiseks, mida Lunatšarski eriti rõhutab, sest ta ei pea kunstilisust mitte ideed illustreerivaks lisandiks, vaid omaette tunnetusprotsessi resultaadiks. Lunatšarski arvates on realistlikus kirjanduses võimalikud mõlemad tüpiseerimisviisid, nii induktiivne kui deduktiivne, ja võivad kunstilisi tulemusi anda, kui kirjanik on aus tõetsija ja ustav tegelikkusele kogu selle keerukuses. Kui ta aga ei suuda

³⁰ А. В. Луначарский, Социалистический реализм (Доклад); О социалистическом реализме. Собр. соч., kd. 8, lk. 491—528.

elunähtustest eelarvamusteta uurimise teel tõe dešifreerida või on valmis-tõdede, ideede illustreeri ja, siis esimesel juhul jäädakse naturalistliku elupildi ta-semele, teisel juhul pakutakse kunstitõe asemel skeemi, kirjanik muutub «ideede ruuporiks», mille eest on hoiatanud juba Engels. Ka Lunatšarski hoiatab, et iga-sugune otseliiniline propaganda kunstiliste vahendite abil võib diskrediteerida pro-pageeritavat ideed. Parem siis juba lihtne loeng kui kunsti nimele pretendeeriv kunstita «kunst». Esimest tüpiseerimislaadi näeb Lunatšarski Shakespeare'i ja Gogoli teostes, teist laadi Schilleri, Heine ja Herzeni loomingus. Kahest tüpiseerimisviisist realistlikus kirjanduses kõneleb Lunatšarski sageli ning ilmselt on neis mõttearendustes seoseid ka Belinski vaadetega.

Kuigi kirjandusajalugu on näidanud, et šekspiriilik, elurikkustest lähtuv tüpi-seerimisviis on andnud kestvama väärtusega kunstiteoseid, on Lunatšarski seisukoht mõlema tüpiseerimislaadi õigustamises oluline selles mõttes, et siin kaits-takse realistliku kunsti mitmesuguseid arenguvõimalusi.

Nagu teame, on tüüpilisuse mõistet realistlikus kirjanduses ja kunstis vaeses-tatud dogmaatiliste tendentsidega ajajärkudel, mil tüüpilisuse mõistest tavaliselt eemaldati negatiivne tüüpiline ja ignoreeriti kunstilises tunnetuses elu keerukust ning vastuolulisust, halvati dialektilist uurimismeetodit. Kuigi Lunatšarski argu-mentatsioon on leidub vastuolulisi seisukohti, mõnikord kallakut lihtsustamise ja ebatäpseid mõtteformuleeringuid, on täielik ülekaal siiski arusaamisel, et realist-likus kunstis ja kirjanduses peab peegelduma elu kogu ta täiuses, madaluses ja kõrguses, ilus ja inetuses, edasiminekus ja tagasikiskumises, vastandite võitluses. Ainult sel juhul saab kõnelda ustavusest tegelikkusele, kar-mist tõearmastusest ja marksistlikust dialektikast. Lunatšarski ühineb täieli-kult Marxi veendumusega, et revolutsioonilise liikumise eesotsas olevaid inimesi peaks kujutatama nende reaalsel kujul, mitte ametlikul moel — «jalas koturnid ja pea ümber oreool».

Kuigi Lunatšarskil leidub väljaastumisi kriitilise realismi vastu, siis lähemal vaatlusel selgub, et mitte selles mõttes, nagu tuleks realistlikus kunstis kriitilist elementi, negatiivse uurimist üleareuseks pidada, vaid selles mõttes, et kriitilises realismis ei suudetud veel mitte alati elu vastuoluliste sõlmede juurest edasi vaa-data.

Tõelise marksistina teadis Lunatšarski, et ka sotsialistlikus ühiskonnas areneb elu vastuoluliselt ja võib ette tulla ootamatusi. Seda kõike peab nägema ja tundma kunstnik-kirjanik, kui ta kasutab realistlikku meetodit. Lunatšarski vaidles edu-kalt vastu nendele, kes satiirirelva pidasid üleareuseks sotsialistlikus ühiskonnas, kus pole enam antagonistlikke klasse, ja kes satiiri tahtsid nivelleerida lahja naljategemise tasemele. Satiiri kartmist ja kammitsemist pidas Lunatšarski ühis-konna nõrkuse tunnuseks ja kutsus üles eeskuju võtma vene ja maailmakunsti klassikalistelt realistidelt, kellele satiir oli tähtis kunstiline vahend võitluses tõe ja progressi eest.

Lunatšarski väide, et sotsialistlik realism — see on ennekõike realism, viitab juba sellele, et kõike see, mis ta on üelnud realismist kui meetodist, on olulisel määral maksev ka sotsialistliku realismi kohta. Elu kujutamine revolutsioonilises arengus ja ajaloolises konkreetsuses ei välista mingil moel ustavust elutõele. Lu-natšarski kontseptsiooni järgi kasutab sotsialistlik realism kui suure ühiskondliku dünaamikaga kunst elu tõepäraseks kujutamiseks niihästi varasemaid väärtus-likke kunstikogemusi kui ka kaasagsetes eriilmelistes otsingutes selginud uusi võimalusi. Küllap seletub Lunatšarski kannatlikkus erinevate kunstisuundade reg-lementeerimisel ka sellega, et ta soovis sotsialistliku epohhi kunsti sulatada kõike uut ning talendikat, milleni jõuti kunstilises tunnetus- ja kujundusprotsessis. V. Polonski, kes 20-ndatel aastatel esines kaasagse vene nõukogude kirjanduselu vaatlustega, iseloomustab Lunatšarskit kui kriitikut: «Ta oli ühel ja samal ajal

vana soosija ja uue kaitsja... See olukord tegi erakordselt raskeks tema isikliku positsiooni... Ta oli proletaarse kirjanduse poolt, kuid klassikute ja «kodanliku kirjanduse» mahakandmise vastu. Ta usub proletaarsete kirjanike loomingu tulevasse õitsengusse, ent ei pea veel mitte võimalikuks ära põlata seda kunsti, mida on loonud mitteproletaarsed kirjanikud. Ta oli iseseisva proletaarsete kirjanike organisatsiooni poolt, nendele riikliku toetuse andmise poolt, aga kõrgi suhtumise vastu mitteproletaarsesse kunstisse.»³¹ Oma kirjas Polonskile on Lunatšarski ütelnud, et ta peab viimase karakteristikat enda kohta täiesti õigeks.³²

See seisukoht on kooskõlas Lunatšarski realismi ja sotsialistliku realismi avara kontseptsiooniga, kus leidus ruumi kunstiliste kujundusvahendite mitmekesisusele. Alles tänasest perspektiivist vaadates näeme, millist kahju sotsialistlikule realismile kui meetodi ja kui suuna mahutavusele on toonud 20/30-ndate aastate kirjanduslike kogemuste ärapõlgamine hilisematel kümnenditel, nagu sellest juttu on olnud sotsialistliku realismi probleeme käsitlevatel kongressidel. Nii resümee-rib tabavalt 1966. a. kongressi mõtisklusi L. Rimmelgas: «Sotsialistlik realism ei saanud kaua aega endasse mahutada kaugeltki kõiki nõukogude kirjanduse 20-ndate ja 30-ndate aastate kogemusi, kogu mitmepalgelisust ja eredust. Paljud kirjanikud ja teosed jäid teooria silmapiiri taha.»³³

Nagu eespool öeldud, ei esine Lunatšarskil sotsialistlik realism veel sisuliselt meetodi tähenduses, ta käsitab enamikul juhtudel meetodi mõistet kitsamalt, kirjaniku individuaalset loomislaadi või stiilisüsteemi hõlmavalt. Seetõttu kõnelebki ta sotsialistlikust realismist, mis võib esindada mitmesuguseid meetodeid. Ilmneb, et meetod vulgaarses tõlgitsuses kui käskude ja keeldude ettekirjutus on Lunatšarskile võõras. Oma kirjutustes peatub Lunatšarski mõnigi kord küsimusel, kas ja kuivõrd saab loovat kirjanikku abistada, meetodit selles mõttes silma ees hoides. Ta suhtub sellesse kahtlevalt ja toob kuulsa näite saajajalgsest, kes enam üldse astuda ei suutnud, kui ta hakkas meetodi järgi kaalutlema, missuguses järjekorras jalgu tõsta. Ilmselt peab Lunatšarski tähtsaimaks, et kirjanik, kui ta on realistlik kirjanik, eelarvamusteta ja iseseisvalt uurib inimese, ühiskonna ja looduse vahelisi reaalseid suhteid ja teeb oma üldistused ühiskondlikku arengut mõistvalt.

Lunatšarski avar realismi ja sotsialistliku realismi kontseptsioon on otsekui valvelolek selle nimel, et mõiste ei jääks praktikale kitsaks. Tänapäeval, mil ägenevad vaidlused realismi ja sotsialistliku realismi ümber näitavad, et senine teooria praktikat enam ei mahuta, tulevad meelde Lunatšarski-tüüpi teoreetikud, kellele teooria on praktika üldistus ja mõtestus, mitte praktika eitamine ja vägistamine.

MÕNI KILD LUNATŠARSKIST KUI KIRJANDUSKRIITIKUST- ESSEISTIST

Lunatšarski ühiskondlik-poliitilise tegevusega põimub tihedalt tema töö kunsti- ja kirjanduskriitikuna. Lunatšarski puhul tundubki, nagu oleksid need ühe ja sama elutunnetusliku aktiivsuse kaks külge. Lunatšarski kriitilised sõnavõttud oleviku kirjanduse kohta ning vaatlused mineviku kirjandusest on nagu ühel tasandil selles mõttes, et nad avarduvad laiemasse filosoofilis-esseistlikku plaani. Need

³¹ Tsiteeritud teose järgi: П. А. Бугаенко. А. В. Луначарский и литературное движение 20-х годов. Изд. Саратовского университета, 1967, lk. 170.

³² «Новый мир» 1964, nr. 5, lk. 210.

³³ L. Rimmelgas, Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid. «Sirp ja Vasar» 24. III 1967, nr. 12.

on dialoogid kirjanikega, kus targas ning säravas mõtetevahetuses selgub elulisi ja kunstilisi tõdesid.

Esseistina alustas Lunatšarski juba Oktoobri-eesetel aastakümnetel. Ta oli noore Gorki üheks esimeseks kriitikuks. Samal ajal ulatusid tema sule alla mitmed tähelepanuväärivad nähtused Lääne-Euroopa kirjanduselus. Lunatšarski kirjanduskriitilised põhijooned selgivad eriti kahekümnendate aastate rohketes kirjanduslikes võitlustes, samuti kolmekümnendate aastate algul kirjutatud vaatlustes. Mõnel määral on need resümeeeritud postuumses teoses «Kriitika ja kriitikud» (1938).

Revolutsioonijärgse esimese aastakümne vene nõukogude kirjanduse erakordselt dünaamilises pildis oodati kriitikalt orienteerivat teenäitamist. Lunatšarski võtab sel ajal sõna peaaegu kõigi tähtsamate uute kirjandusteoste puhul. Ta vaateväljale ulatuvad noorest nõukogude kirjandusest M. Gorki, V. Majakovski, D. Furmanovi, F. Gladkovi, N. Tihhonovi, A. Serafimovitši, L. Leonovi, B. Pasternaki, S. Jessenini, E. Bagritski ja paljude teiste teosed. Lunatšarski kriitilistes arupidamistes on huvitavaid mõtteid, siin leidub mõndagi, mida on kosutav lugeda ka tänapäeval, kuid sedagi, mis tookord tundus väga poleemiline, praegu aga paistab juba kaugemale jäänuna. Kui otsida siin mingit üldnimetajat, siis võiks selleks olla: kirjanduse sotsiaalse aspekti järjest tugevnev rõhutamine, kuid samal ajal kirjanduse esteetilise elamusväärtuse nõue.

1928. aastal avaldab Lunatšarski esimesel üleliidulisel proletaarsete kirjanike kongressil oma kuulsad teesid marksistliku kriitika ülesannetest.³⁴ Siin äratav tähelepanu, kuivõrd suured nõuded esitab Lunatšarski kriitikale. Ta toonitab, et marksistlik kriitika kannab vastutust kunsti arengu eest, kriitik olgu ühel ajal kirjaniku ja lugeja õpetajaks. Ei piisa impressionistlikust meeolotsemisest, vaid olulisel kohal olgu väärtusi hindav moment. Lunatšarski rõhutab sotsiaalse aspekti tähtsust, kuid lisab, et sotsiaalsete nähtuste, klassisuhete analüüsimisel peab kriitikul olema ühiskondlikku taktitunnet. Ta peab teraselt märkama seda, kas kirjanik näeb midagi tõeliselt uut, või ainult illustreerib ühiskondlikku programmi. Imneb ka, et Lunatšarski vaatleb kirjandusteose sisu ja vormi kui ühe ja sama nähtuse kaht poolust. Trafaretne vorm ei suuda edasi anda suurt sisu, tähtsat eluainest, aga ka originaalitemisega kaetakse sageli sisulist küündimatust. Ühtlasi vihjab Lunatšarski siin sellele, et vormile tähelepanu osutamine ei ole veel formalism, nagu vulgaarsotsioloogid seda sageli lärmakalt tõlgitsesid. Lunatšarski järgi peab marksistlik kriitik õhutama sellise kirjanduse loomist, mis oma inimlike väärtustega on mõistetav miljonitele, kuid samal ajal olema valvel, et kunstilist taset ei madaldataks.

Kahes viimases teesis puudutab Lunatšarski mõningaid erilisi nähtusi kaasaegses kriitikas. Ta ei kiida heaks, kui lahkarvamusi tekitanud kirjanduslike küsimuste puhul hakatakse kirjanikku kohe ühe või teise nurga alt süüdistama kontr-revolutsioonilisuses, samuti laidab ta ettekandmise ja kaebamise maaniat (доносительство). «Asi ei seisa hoopiski selles, nagu peaks kriitik-marksist kisama: konsulid, olge valvsad!»³⁵ Riiklikelt organitelt abiotsimise asemel tuleb kriitikul endal leida teose objektiivne väärtus. Samuti ei poolda Lunatšarski seda, kui sõnalise ilutulestikuga või sõimuga katsutakse varjata argumentide nõrkust. Ka arvab ta, et raev on kriitika halb nõuandja, sest eesmärgiks peab olema viga parandada, mitte loojat hävitada.

Teesides on ära märgitud Lunatšarski mõned põhilised kunstikriitilised vaated,

³⁴ А. В. Луначарский, Тезисы о задачах марксистской критики. «Новый мир» 1928, nr. 6; Собр. соч., kd. 8, lk. 7—18.

³⁵ А. В. Луначарский, Тезисы о задачах марксистской критики. Собр. соч., kd. 8, lk. 17.

mis täienesid, süvenesid ja varieerusid ta praktilises tegevuses. Kuigi ka Lunatšarskil leidub mõnikord ühekülselt pingutatud seisukohavõtte ja jubuslikuna tunduvat argumentatsiooni, näib ometi, et teda on väga huvitanud küsimusterind: kuidas analüüsis ning kriitilises hindamisaktis liita sotsiaalset ja esteetilist kriteeriumi, jõuda nende kriteeriumide sünteesini. Lunatšarski peab ühekülselt üldistust puudulikuks, see võib viia valeni. Ta otsib sünteesivat teed objektiivse hinnangu järdumiseks. Kaasaegset kriitikat arvustades juhib Lunatšarski tähelepanu esteetilise hinnangu abitusele. Mitmel korral ütleb ta sõnaselgelt, et me oskame küll ära määrata teose geneesi, harutada sotsiaalset juurestikku, analüüsida kangelaste klassisuhteid, kuid esteetilise hinnangu andmisega algab segadus.³⁶ Lunatšarski arvates aga on esteetilise väärtusetu teos mõttetud, sest siin pole tegu enam kunstiga.³⁷ Kunsti mõõtmine ilma esteetilise kriteeriumita viib paratamatult ummikusse. Kuid samas lisab Lunatšarski, et esteetilist kriteeriumi ei saa kasutada isoleeritult, väljaspool teose sotsiaalset sisu. Selline omakorda ühekülgne absolutiseerimine võib viia «kriitilise infantiilsuseni». Lunatšarski järeldeb, et esteetiline ja sotsiaalne kriteerium kriitilise analüüsi kõrgemas astmes liituvad ja täiendavad teineteist.³⁸

Nõnda räägivad Lunatšarski arupidamised kunstikriitika küsimustes ja suuremalt jaolt ka tema hinnangud üksikteoste arusaamisest, et esteetiline pole mingi kaunistav lisaväärtus, vaid kunstiteose objektiivne olemuslik komponent. Ilma selleta jääb teos sotsiaalselt kõlatuks, parimatest autorikavatsustest hoolimata. Mitmesugustes rühmitustes sel ajal maad võtma hakanud vulgaarsotsioloogiline lähenemine kunstile leidis Lunatšarskis pidurdava vastasjõu. Seejuures on tähelepanud, et ühekülselt sotsiologiseerivale aspektile ei vastanda Lunatšarski mitte estetistlik-formalistlikku aspekti, nagu vulgaarsotsioloogid sageli demagoogiliselt tegid, vaid marksistliku kunstimõistmise, kus esteetilisel kriteeriumil on põhiline koht.

Kuigi Lunatšarskil pole nende küsimuste kohta ulatuslikke teoreetilisi erianaalüüse, näitab tema kunstikriitiline praktika, et ta tundis ära selle visa, pika juurega häda, mis seisab esteetilise ja sotsiaalse kriteeriumi vastandamises ning mida kirjanduslikes vaidlustes veel meigi päevil esineb.

Lunatšarski kunsti- ja kirjanduskriitilised seisukohad on mitmeti lähedased vene revolutsiooniliste demokraatide, eriti Belinski vaadetele. Lunatšarskit võibki pidada Belinski kriitilise mõtte jätkajaks uues ajaloolises tegelikkuses. Belinski kui väljapaistva esseisti jälgedes käib Lunatšarski selleski mõttes, et ta kriitikas püüab ühendada teaduslikku ja kunstilist elementi. Teoreetilistes mõlgutlustes kriitika üle rõhutab Lunatšarski sageli Belinski vaimus, et kriitikul peab olema kunstniku-hinge mõistmaks kunstiteose sügavamaid kihistusi. Kunstist peame kõnelema teisi kui näiteks tehnilisest tootmisest. Peaaegu tänapäevaselt kõlab Lunatšarski nõue, et kriitik peab omapoolse talendiga looma kunstiteose uue mudeli (вторичный образ художественного произведения), avama nagu uue ukse kunstiteose juurde. Belinski ja teiste vene kriitikaklassikute jälgedes arvab Lunatšarski, et kriitikul tuleb kunstiteosele läheneda suure taktitunde ja pieteediga, eluastusega, sest kunstiteos on elav organism. Kriitiline analüüs ei tohi seda surmata ega kujutada endast laiba lahkamist. Marksistlik kriitika, ütleb Lunatšarski, on üht-aegu teaduslik ja kunstiline loov tegevus.³⁹

³⁶ Näit. А. В. Луначарский, Пушкин — критик. Teoses: Русская литература, lk. 35.

³⁷ А. В. Луначарский, Критика и критики. М., 1938, lk. 10.

³⁸ А. В. Луначарский, Пушкин — критик. Teoses: Русская литература, lk. 33—34.

³⁹ А. В. Луначарский, Тезисы о задачах марксистской критики. Собр. соч., kd. 8, lk. 18.

Lunatšarski enda kunsti- ja kirjanduskriitilises pärandis leidub rohkesti seda vaimset energiat, mis mõjub nüüdki värskena. Me tunneme siin kunstilise elamusega kaasnevat elava mõtte ja tunde värinat ning näeme, kuidas Lunatšarski tööpoolest mõnikord sule kõrvale paneb ja pintsli haarab, et oma mõtteid piltlikustada. Siin on julgust mõelda ja tunda omamoodi, tahtmist pühkida kunstiteoselt ära eelarvamuste tolmuviirud ja tunnetada teda nagu uues valguses. Lunatšarski nimetab andekat kriitikut-esseisti retseptiivseks kunstnikuks. On vist ülearune lisada, et Lunatšarski kriitilises väljenduses oli teadmiste rohkusega liitunud väljapaistev kujutlusrikkus. See aga ongi tõelise esseisti põhiomadus.

Gorkist on Lunatšarski kirjutanud ligikaudu kolmkümmend artiklit-retsensiooni, alates «Suvitajatest» («Pravda» 1905) ja lõpetades «Klim Samginiga» («Krasnaja nov» 1932). Lunatšarski käsitlused näitavad Gorki arengujoont ning samal ajal seda põhilist, mida väljendasid Gorki talent ja elumõistmine. Mitte kõike ei tunnustanud Lunatšarski Gorkis, ärgem vaikigem sellestki, et ta «Ema» kunstilist väärtust ei pidanud nii kõrgeks kui tänapäeval loetakse. Kuid ka Gorkiga vaieldes ja teda kritiseerides tunnustas Lunatšarski Gorkit proletariaadi esimeseks suureks kirjanikuks ja veendus selles hiljem ikka enam. Kriitilised vaatlused Bloki, Solohhovi, Serafimovitši jpt. kohta kõnelevad ühtekeeli sellest, et Lunatšarski püüdis teosele hinnangut andes tungida kirjaniku andelaadi saladustesse ja sel teel jõuda teose objektiivsete väärtuste nägemiseni. Kuid ka «objektiivse väärtuse» kui mõiste relatiivsust tajus Lunatšarski, kui ta arvas, et kriitikale jääb paratamatult ikkagi mingi subjektiivne varjund.

Lunatšarski esseistlikud dialoogid maailmakirjanduse suurte esindajatega, nende hulgas vene klassikutega, on mõteterohked ja viivad edasi kirjaniku mõistmist. Nimetagem neid vaatlusi dialoogideks muidugi tinglikult, selles tundmises, et Lunatšarski puhul on neid eriliselt kohatu märgistada klassiku «ümberhinnanguiks», nagu mõnikord on tehtud. Lunatšarski poleemilised sõnavõtted Tolstoi kohta, mis äratasid kaasajal rohkeid vaidlusi, on laialt tuntud, vähem vist on puudutatud tema suhteid Dostojevskiga. Dostojevskist andis Lunatšarski teise ja kolmanda kümnendi vahetusel mitu pikemat käsitlust. Essee «Dostojevski «paljuhäälsusest»» vaatlus probleeme seoses M. Bahtini tuntud Dostojevski-uurimuse ilmumisega. Käsitlus «Dostojevski kui mõtleja ja kunstnik» võttis kokku Lunatšarski Dostojevski-kontseptsiooni peamised jooned. Hinnates kõrgelt Dostojevskit kui kunstnikku, peatub Lunatšarski Dostojevski omalaadset subjektiivismil. Ta rõhutab Dostojevski eepika lüürilist põhikudet: Dostojevski jutustused ja romaanid on «üksainus tuline jõgi» autori enda elamustest. Autori enda veri voolab nende soontes, ta läheb nendega koos pattu ja lunastusse. Lunatšarski arvates ütleb Dostojevski meile palju haaravat tõtt inimese elust, inimese hädast ja alandusest ülekohtustes ühiskondlikes suhetes, kuid sinna, kuhu Dostojevski meid kutsub hinge lunastamiseks, ei taha Lunatšarski minna ega sellega nõustuda. Huvitavates mõtteseostes puudutab Lunatšarski Dostojevski loomingu polüfoonilisust, mille mõistmisele pani aluse juba M. Bahtin, Lunatšarskigi näeb polüfoonilisuses Dostojevski kunstilise siseelu olemuslikku joont ja avardab seda ka Dostojevski kui kunstniku ja mõtleja vahelistele vastuoludele.

Kuigi kujutava kunstiga on Lunatšarski sidemed hilisemal ajal lõdvemad, ei raatsi ometi meenutamata jätta päris noore Lunatšarski kunstielamusi Pariisi näitustelt ja Itaalias kokkupuuteid antiikkunsti meistriteostega, mida ta nimetab «filosoofilisteks poemideks värvides ja marmoris». Need noorusvärsked süttimised kunstiteostest meenutavad mõnikord meie noore Tuglase ja Semperi reisikirjade kunstielamusi, kinnitatud sõnasse pretensioonita impressionistliku nõtkusega. Muidugi — siin on tegemist kriitilise tunnetusprotsessi esimese aktiga, esteetilise läbielamisega, kuid kes saaks ütelda, et sel poleks tähtsust kõigele järgnevale. Need sõnalised etüüdid on tunnistajateks, kuidas Lunatšarski läbi elab Picassot, kuidas

ta aste-astmelt läheneb Tiziani rikkustele, kuidas ta lause otsekui helkima lööb Renoir'i kui «õnne maalijat» vastu võttes. Võib-olla need külluslikud ja väga mitmetahulised nooruselamused kunstist liigahtasid hingepõhjas, kui Lunatšarski aastaid hiljem Nõukogudemaa kunstielu juhtijana ei väsinud toonitama, et rõhutud klassidel on õigus osa saada maailmakunsti kõikidest rikkustest. Kui ta vastu astus nii vulgaarsotsioloogide kui ka formalistide ühehülgssetele üldistustele ja keeldus kaasaegset sotsialistliku eposhi kunstielu surumast Prokrustese süngi. Kui ta rõhutas, et kunst saab areneda mitmesuguste suundade võistluses, et dialektilisel tõel pole midagi ühist metafüüsilise tõega ja et eksimusedki on progressi vältimatud stiimulid.

Lunatšarski teekond kriitikuna pole mingi ühtlane ja sile tee. Siin on küllalt sedagi, mida saab täielikult mõista rangelt konkreetsetes ajaseostes. Siin on eksimusi ja rutakaid otsuseid, mida ajalugu on jätnud kinnitamata. Küllap on tõetera selleski ütlemises, et Lunatšarski teinekord tõstatab rohkem küsimusi, kui suutis neile ammendavalt vastata. Kuid ikkagi on hästi nähtav Lunatšarski kui marksistliku kriitiku põhihoon, nimelt eluprobleemi ja kunstiprobleemi dialektiliste seoste nägemine ja nende väsimatu uurimine.

LUNATŠARSKI JA KIRJANDUSLIK EESTI

Lunatšarski nimi hakkas eesti kirjanduslikus trükisõnas sagedamini esinema juba seoses Suure Oktoobrirevolutsiooni aegsete ja järgsete sündmustega. Eesti Tööraha Kommuuni päevil oli Lunatšarski oma avara ja mitmekülgse isiksusega üheks innustajaks humaanse ja demokraatliku ühiskonna poole. 1919. a. ilmus Petrogradis eestikeelses tõlkes «Teadusliku Kirjanduse» seerias (nr. 5) Lunatšarski ajalooline vaatlus «Kuidas sündis teadus? Kuidas sündis kunst?». 1920. a. avaldati Omskis Lunatšarski ühevaatuslik dramaatiline etüüd «Vendlus» K. Dixi eestikeelses tõlkes («Tööraha Näitekirjanduse» seeria, nr. 3). Kolm pilti sellest ilmusid Eesti Tööraha Kommuuni Tartu päevalehes «Molot».

J. Semper mainib oma kirjutustes Lunatšarski tegevusest mõningaid jooni juba 1919. aastal. «Tööraha Võitluses» ilmunud artiklis «Riik ja kunst» arwab Semper, et kunstiline looming peaks olema vaba riiklikust survest. Ta seab esekujuks, kuidas Lunatšarski Gorki kaasabil kavandas maailmakirjanduse mitmesajatuhandelise tõlgete-kogu väljaandmise, milleks mobiliseeriti hulk kirjanduslikke jõude. Niisugust loovate inimeste rakendamist soovitab Semper ka meil ja arwab, et see on igati parem sellest, kui et kunstnik oleks mingis riiklikus ametis.⁴⁰

Kahekümnendatel aastatel külastasid mitmed kirjanikud Nõukogude Liitu ja avaldasid oma muljeid sealsest kunstielust. Nendes seostes kohtame sageli Lunatšarski nime, teda iseloomustatakse enamasti kui kultuuritundlikku isiksust. Eriti tunnustatakse Lunatšarskit kui arukat kultuuripoliitikut ühenduses teatrielu reorganiseerimisega. Nii külastas kahekümnendatel aastatel Nõukogude Liitu Henrik Visnapuu ja avaldas pikema kirjutuse eriti Moskva teatrielu kohta.⁴¹ Ta rõhutas, et viimase nelja aasta kestel on nõukogude teatrikunst pakkunud «palju julget ning värsket». Selles on Visnapuu arvates suuri teeneid Lunatšarskil, kes suutis kunstielu targalt juhtida. Visnapuu ütleb: «Kõige päält on suureks kasuks olnud see asjaolu, et hariduskommissariaadi etteotsa sai publitsist ning dramaturg Lunatšarski, kes teatri küsimuses kogenud ning kelle vana kommunisti autoriteet julgelt ning otsustavalt laskis talitada, ilma et teda oleks võidud kontrrevo-

⁴⁰ Vt. J. S[emper], Riik ja kunst. «Tööraha Võitlus» 7. VIII 1919, nr. 1.

⁴¹ Henrik [Henrik] Visnapuu, Teater nõuk. Venemaal. «Kirjandus ja Teadus» 22. VII — 26. VIII 1922, nr. 28—33.

lutsioonis süüdistada, kui ta endised riigiteatrid akadeemilisteks teatriteks ümber nimetas ning nad edasi töötama jättis.» Käsitluse lõpul vihjab Visnapuu poleemikale Lunatšarski ajalooliste näidendite «Oliver Cromwell» jt. ümber ning esitab Lunatšarski seisukohad.

Rohkesti tsiteeriti Lunatšarskit R. K. (Reinhold Kask) artiklis «Teater ja revolutsioon».⁴² Autor tõlgitses Lunatšarskit kui «kaksikhinge», kes ühelt poolt püüdis rajada kindla tendentsiga loomingut, teiselt poolt aga töölisteatreis hoopiski mitte ära ei põlanud Zola, Mirbeau', Ibseni, Shaw' jt. töid. Autor ütleb Lunatšarski kohta, et «muidugi ei pea ta pealiskaudsemaks midagi muud kui seda, et «kodanlist» teatrikunsti kõrvale heita. Ta näeb nii Schilleri vihastes tiraadides kui Beaumarchais' teravas ironias nagu Marxigi titaanilise teatri võimsamaid saavutusi, mis sama kui Sophoklese plastiline tragism, revolutsioonilises teatris ei tohi puududa.»

Lunatšarski poleemikale Buhhariniga vihjab Marie Under oma artiklis «Teater Nõukogude Venes»⁴³, kus iseloomustatakse Lunatšarskit kui kunstiväärtuslikkuse nõude hindajat.

Kahekümnendate aastate algul kirjutab Semper mitmed artiklid Vene kultuuri- ja kunstielust, ka nõukogude perioodi ulatuvalt. Sel ajal Semper küll Nõukogudemaad ei külastanud, andmeid Nõukogude kultuurielu kohta võttis ta enamasti ajakirjadest ja üldse Venemaa kohta käivast kirjandusest. Vene teatriajakirja andmetel koostatud artiklis «Teatri-oludest Venemaal»⁴⁴ peatub Semper Lunatšarskil seoses teatrielu ümberkorraldustega ning rõhutab hindavalt Lunatšarski seisukohta, et «teatri seniseid kogemusi ja saavutusi ei tohi tühisteks pidada». Semperi arvates on Lunatšarski «katsunud välja jõuda üleüldisest teoretiseerimisest konkreetsele tööliste-talupoegade teatri loomisele. Kuid tema saab väga hästi aru, et... uus teater võib repertuaarilt muutuda, kuna ta kuhugi ära ei saa minna teatri eeltingimisest — professionaalsest näitlejast.» Oma pikemas artiklis «Vene tulevases kultuurist», kus Semper refereerib paljude autorite vaateid ning püüab neist välja lugeda ka üldistavat, mainib ta Lunatšarskit kui lääne kultuuri head tundjat. Nendes seostes avaldab ta isegi kahtlust, kas Lunatšarski vene tulevast kultuuri ei näe mitte lääne prisma läbi, «muidugi selle parandusega, mis proletaarlik kultuur teoreetiliselt siia sisse toob».⁴⁵

Kahekümnendate aastate lõpul aga nägi Semper Lunatšarskit silmast silma. 1928. a. viibisid Semper ja Barbarus Moskvas Tolstoi juubelipidustustel. Mõlemad avaldasid «Loomingus» oma muljeid. Semper annab Lunatšarskist koguni väikese sõnalise portree Tolstoi-aktuselt Suures Teatris: «Pika aja kestes, kus vaevalt midagi alla saali näeb ja kus tüdind olen kuulmise pingutusest, vaatlen inimgaleriid oma ümber. Hobuserauakujulise hiiglapika laua keskel istub Lunatšarski, kelle sõnavõttu kuuled hiljem igal aktusel ja kelle nime võid leida iga päev kuski lehes või ajakirjas mõne artikli alt: kaares profiil, paljal tahapoole kaldunud otsaesisel kortsud, näpitsad kongus ninal, silmadest kuidagi kaugel. Kui ta tõuseb ja kõnelema hakkab, voolab ta ladus ja kujurikas sõnadevool harjut ja ettenähtud mõttesäingi pidi sujuvalt edasi.»⁴⁶ Semperile imponeerib Lunatšarski kui elava ja avara mõttega inimene, keda ta teiste, tema mulje järgi dogmaatilisema mõtte-

⁴² R[einhold] K[ask], Teater ja revolutsioon. «Kirjandus ja Teadus» 8. IV 1922, nr. 14.

⁴³ [M. Und]-er, Teater Nõukogude Venes. «Päevalehe Lisa» 25. II — 10. III 1924, nr. 8—10.

⁴⁴ Naata Nael, Teatri-oludest Venemaal. «Tallinna Teataja» 1. IV 1920, nr. 74.

⁴⁵ J. Semper, Vene tulevases kultuurist. «Kirjandus — Kunst — Teadus», «Päevalehe» erileht, 25. III 1922, nr. 13; 1. IV 1922, nr. 14; 8. IV 1922, nr. 15.

⁴⁶ J. Semper, Märkmeid Moskvaskäigult Tolstoi juubelile. «Looming» 1928, nr. 8, lk. 783—799.

laadiga esinejate hulgast välja tõstab. Ta sümpaatia on ilmselt Lunatšarski poolel, kui F. Raskolnikov viimast ründab Tolstoi-kontseptsiooni pärast.

Kuid Lunatšarskil ja eesti kirjasõnal on veelgi tihedamad seosed. 1927. a. andis Moskva—Leningradi riiklik kirjastus 15 000-lises tiraažis välja novellivalimiku «Эстонские рассказы» sarjas «Универсальный библиотек» (nr. 441—442). Valimiku koostas Sigismund Valaitis. Kogumiku sisuks olid Ed. Vilde «Kupja-Kaarli adjastaadid», Eessaare Aadu «Kaks venda», A. Rannaleedi «Nõgisalu turbalõikajad» ja A. Kivika «Ема». Teose kuueleheküljeline eessõna on Lunatšarski sulest. See on mõeldud ideoloogilise sissejuhatuseks, arutleb kodanluse ja proletariaadi suhteid ning sisaldab tunnustuse eesti proletariaadi võitlusele.

Kahekümnendatel aastatel (hooajal 1925/26) jõudis Eesti lavadele ka Lunatšarski näidend «Kuninga habemeajaja». Seda mängiti pealkirja «Võimu hullustuses» all Draamateatris ja Töölisteatris. Lavastas Paul Sepp.

Kolmekümnendatel aastatel kohtame eesti kirjasõnas Lunatšarski nime hoopis harvemini. Isegi Lunatšarski surma puhul 1933. a. ei toodud meie suuremates ajakirjades ühtki ulatuslikumat vaatlust. Lunatšarski nimi esineb mõnikord põgusalt nõukogude kirjanduse ülevaadetes. Näiteks mainib teda Ed. Hubel oma artiklis kaasaegsest vene nõukogude romaanist.⁴⁷

Ka nõukogude perioodil pole Lunatšarski kirjandus- ja kunstiteoreetilist ning -kriitilist pärandit eesti keeles veel vääriliselt tutvustatud. Ikka veel puudub eesti keeles valimik Lunatšarski esseedest. Lunatšarski 25. surma-aastapäeva ja 90. sünnipäeva puhul ilmus enamasti ajalehtedes üksikuid artikleid M. Laossoni jt. sulest. Eespool on ainult markeeritud mõningaid momente Lunatšarski suhetest ja kokkupuudetest Eestiga. Kahtlemata on neid kontakte veel rohkemgi, sest probleem ise on veel uurimata. On andmeid, et oma emigratsiooniaastail puutus Lunatšarski Pariisis kokku ka eesti kunstnikega.

*

Lunatšarski kirjandusliku pärandi publitseerimine ja uurimine on tõusutendentsi näidanud eriti käesoleval aastakümnel. Lunatšarski nimest ei ole saadud mööda minna niisuguste sündmuste puhul nagu näiteks Gorki juubel. Õigesti tähendas üks kirjandusteadlane Eesti Tööraha Kommuuni juubeliaktusel, et me oleme vahepeal palju unustanud sellest, mida on kunstist ja elust kõnelnud Lunatšarski. Al. Dejč tõi alles hiljuti Pariisist mitu kohvritäit arhiivimaterjale, mille läbitöötamine aitab ehk valgust heita mõnelegi vaieldavale küsimusele seoses Lunatšarskiga. Läänud aastal ilmus valimik Lunatšarski mälestustest ja autobiograafilistest materjalidest N. Trifonovi eessõna ning kommentaaridega. Käesoleval aastal on «Вопросы литературы» esimeses numbris publitseeritud Lunatšarski kolm seni unustatud artiklit, mis on ilmunud 1915—1916 ajalehes «Вятская речь», kuhu Lunatšarski kaastööd tegi Pariisi ja hiljem Milaano korrespondendina. Lunatšarski pärandi uurimine jätkub ja süveneb.

⁴⁷ Ed. Hubel, Tänapäeva Nõukogude Vene romaan. «Looming» 1934, nr. 5, lk. 570.

Massikultuur = massi kultuur?

ultuuri arengu üldised probleemid võivad pakkuda huvi ka inimestele, kes end kirjanduse ja kultuuri alal mingiteks eriteadlasteks ei pea. Piisab sellest, kui vähemalt aeg-ajalt tähelepanu pöörata sellele, mis ilmub raamatukaupluste riiale, teatrilavadele ja televiisoriekraanidele, ning — ja see on peasi — leida mõnikord pool tundi vaba aega segamatuks ning rahulikuks järele-

mõtlemiseks.

Te seate end mugavalt istuma (või isegi lebasklema) ning sirutate käe raadio- või televiisorinupu poole. Ja juba selles teie keha füüsilis-ruumilises asetuses kätkeb üks kaasaegse kultuuri arengu huvitavamaid ning aktuaalsemaid probleeme. Sest veel alles 70—80 aastat tagasi võttis ju teie vanaema (või ema) kolm korda nädalas kingad näpu otsa ja ruttas läbi hämarduva õhtu seltsimaja poole, et näitemängu tehes või laulu lõõritades draama- või helikunstist osa saada. Kunsti kõige mitmekesisemate žanride nautimise võimalused on radikaalselt muutunud. Kuskil tuhandete kilomeetrite taga muundatakse Mona Lisa mõistatuslik naeratus rastermustrit rõugearmitäppideks ja moduleeritakse elektriimpulssideks, mis võib-olla teevad maakera kunstliku kaaslaste turjal ära reisi kosmose külmas sügavuses, ning lõpuks naeratab väsinud itaallanna teie toas keraamilise vaasi all ja karvase mängukaru kõrval.

Pole sugugi kaua aega tagasi sellest, kui te saite juurde terve päeva vaba aega. Kuid olete te nüüd hakanud senisest rohkem käima teatris ja kontsertidel? Ja kas on üldse suurt mõtet seal käia, kui nurgas seisev maagiline kast toob teenistusvalmilt teie elutuppa nii teatri- kui kontserdilava, nii näituse kui spordivõistluse?

Kasvatamatute uulitsapoistena trügivad teie riulil alandlikult järjekorras seisvast läbilugemata raamatute reast mööda ajalehed ning ajakirjad. Dokumentaaljuttudes ja -filmides muutub tegelikkus huvitavamaks ning kaasakiskuvamaks kui kõige põnevamad ilukirjanduslikud väljamõeldised. Näidendesse põimitakse filmikatkendeid ja filmidesse lükitakse liikumatuid pilte. Kunstižanride piirid muutuvad ähmaseks, ja kõige pahandavam on see, et pole päris selge, kelleks te televiisori ees õieti muutunud olete: te pole ju enam ainult kuulaja, nagu vana hea raadio aegadel, vaid ka vaataja ning — igavama saate puhul — mõnikord ka veel lugeja. Ja arvatavasti pakub vähe lohutust see, et kunstisotsioloogid teid «retsiptendiks» on ristinud.

Viimase poolteise sajandi jooksul on kiiresti arenenud mitte üksi materiaalsete, vaid ka vaimsete tarbeproduktide tootmine. Kultuuriajaloolase R. Williamsi poolt kogutud andmeil anti Inglismaal XIX sajandi teisel poolel välja kaks korda enam raamatuid kui sajandi esimesel poolel, käesoleva sajandi esimesel poolel aga kolm korda rohkem kui eelmise sajandi teisel poolel.¹ XX sajandi esimesel poolel anti Eestis välja kuus korda enam raamatuid kui kogu XIX sajandi jooksul.²

¹ R. Williams, *The Long Revolution*. London, 1961, lk. 170.

² ENSV Riiklikult Raamatupalatilt saadud andmeil.

Sada aastat tagasi, kui Inglismaal hakkas tormiliselt arenema raudteeliiklus, tekkis ka uus omapärane liik raamatuid, nn. raudteeraamatud. Need olid odavad, kõigile kättesaadavad, seiklusliku ja meelelahutusliku iseloomuga raamatukesed, millel oli tavaliselt kollane kaas. Sama Williamsi poolt tehtud arvutuste järgi luges vähemalt ühte ajalehte Inglismaal a. 1800 ainult 1% perekondadest, sada aastat hiljem (a. 1900) juba 18%, veel kaksikümmend aastat hiljem (a. 1920) — 54%, 1930. aastal — 75% ja aastal 1947 — 120% (iga perekond tellis juba rohkem kui ühe ajalehe). Kapitalistliku keskklassi vajaduste rahuldamiseks tekkis ajaleht juba XVIII sajandil, kirjutab Williams, kuid selle täielik ja massiline levik toimus alles Esimese ja Teise maailmasõja vahelisel perioodil. Alates 1950-ndaist aastaist võime juba täheldada ajalehe leviku aeglustumist, mingit omapärast ajakirjandusega üleküllastumist. «Ühe hinnangu järgi trükitakse maailmas iga minut 2000 lehekülge raamatuid, ajalehti või teadaandeid,» väidavad massikommunikatsioonide uurijad Dexter ja White. «Sellest jätkub, et täita iga päev 300 meetrit raamaturiieid.»³

Mida rohkem kasvab perioodiliste väljaannete hulk, seda kitsamaks läheb inimeste ring, kellele nad kuuluvad. Ameerika Ühendriikide kahekümne viies suuremas linnas kasvas selle sajandi esimesel poolel päevalehtede tiraaž 6 miljonilt 12 miljonile, nende lehtede arv aga vähenes 69-lt 35-le.

Kui möödunud sajandil võis inimene, kes ei olnud rahul kehtiva ühiskonnakorraga, veel rajada opositsioonilise ajalehe või ajakirja, siis käesoleval sajandil on see muutunud võimatuks, tunnistab üks avalikku arvamust uurinud prantsuse sotsioloog. Ja sel lihtsal põhjusel, et tänapäeval läheb ühe ajalehe rajamiseks Prantsusmaal vaja 0,5—2 miljardit franki, Ameerika Ühendriikides koguni 5—10 miljardit.⁴

Ajakirjanduse võidukäik aga lihtsalt kahvatab nii oma kiiruse kui ka ulatuse poolest selle triumfikäigu kõrval, mida viimastel aastakümnetel on üle elanud raadio ja televisioon, kes algusest peale on otsinud oma auditooriumidega aktiivset kahepoolset kontakti. Koos raadiotega levisid ka mitmesugused raadioklubid, linnadevahelised saated ja diskussiooniklubid. Kui pärast Teist maailmasõda hakkas laialdaselt levima televisioon, siis täheldati teleklubide levikut juba mitte ükski Ameerikas, Euroopas ja Austraalias, vaid ka Aafrikas.

Juba Teise maailmasõja eelõhtul hakkasid massikommunikatsioonivahendid ja kommertskaalutlustel toodetud kirjandus, heliplaadid ja kunstiteoste reproduktioonid üle ujutama meie väikest planeeti. R. Williams nimetab seda omapäraseks kultuurirevolutsiooniks. See termin pole aga levinud ja tavaliselt räägitakse nn. massikultuuri tekkimisest.

Massikultuuri teke on seotud tootmistaseme (ning ka tootmise kontsentratsiooni) tõusu ja töötaja vaba aja suurenemisega. Need viimased on omakorda eelduseks teatava vastuolulise sotsiaalse ja psüühilise seisundi tekkele. «Ühelt poolt elu, mida vähem rõhuvad materiaalsed vajadused... ja teiselt poolt elu, mida rohkem rõhub tühisus,» kirjutab prantsuse filosoof E. Morin oma raamatus «Aja vaim». «Ühelt poolt on materiaalsed vajadused paremini rahuldatud, teiselt poolt valitseb pidev rahuldamatus. Ühelt poolt on töö vähem kurnav, teiselt poolt on kadunud igasugune huvi töö vastu. Ühelt poolt rõhub perekonnaelu vähem peale, teiselt poolt on seda rõhuvamaks muutunud üksildustunne.»⁵

S. de Grazia andmeil vähenes Ameerika Ühendriikides viimase saja aasta jooksul töönädala pikkus 60—70 tunnilt 40 tunnile. Juurdetulnud «vaba aeg» aga ei

³ L. A. Dexter ja D. M. White, *People, Society and Mass Communications*. London, 1964, lk. 461.

⁴ G. Berger ja G. Burdeau, *L'opinion publique*. Paris. 1957, lk. 112 ja 359.

⁵ E. Morin, *L'esprit du temps*. Paris, 1962, lk. 252—253.

jäänud sageli sugugi vabaks — selle hõivasid märkamatuult massilisi meelelahutusvahendeid levitavad, massikultuuri tootvad monopolid — küll ajakirjandussündikaadid, küll filmi- ja televisioonikompaniid. «Lugemine on kujunenud omapäraseks kergetoimelise uimastusvahendi liigiks...» väidab R. Williams. Raadio kohta aga väidavad ameerika massikommunikatsioonide uurijad, et see on kujunenud omapäraseks eluregulaatoriks. Hommikuti toimib raadio virgutina, äratades inimest aktiivsele elule, õhtuti aga kujuneb ta rahustiks.

Deemonliku jõuna valitsema hakanud nn. massikultuur tõrjub kõrvale, lähendab ning neelab alla tõelise kunsti ja kirjanduse. See on nõudmise ja pakkumise tegelik suhe, see on reaalse olukord. «Väga suur osa sellest, mis antakse edasi massikommunikatsioonivahendite kaudu, on kohutav rämps ning sopp, mõtetu oma sisult, banaalne stiililt, segane oma ülesehituselt, sentimentaalne, vulgaarne, naiivne ja solvav inimestele, kes on haritud või peenema maitsega,» tunnistab ameerika ajakirjanik Leo Rosten. «Ma olen nii rõhutatud kui ka kurb selle üle, kuidas meie silmi, kõrvu ja ajusid pommitatakse vaimse ersatsiga, mis on määratud vaatajaskonnale, keda hingestab vaid narkootiline naljahimu.»⁶

1959. aasta juunis kogunesid Ameerika Ühendriikides paljud silmapaistvad kunstitegelased, kriitikud, ajaloolased, filosoofid ja sotsioloogid spetsiaalsele massikultuuri probleemidele pühendatud sümposiumile, mille materjalid hiljem avaldati raamatus «Kultuur miljoneile? — Massikommunikatsioonivahendid modernses ühiskonnas». Sümposiumi põhiettekande teinud E. Shils jagas kaasajal eksisteeriva kultuuri kolme kihti: kõrgem ehk peenem kultuur, keskkultuur ja brutaalne ehk vulgaarne kultuur, milline mõiste sisuliselt langes ühte massikultuuri mõistega. Kõrgkultuuri kuulusid tema klassifikatsiooni järgi kõik kirjanduse, kujutava kunsti ja muusika tõelised väärtused ja nende esitamine või reprodutseerimine kõrgel kunstitasemel. Keskkultuuri piirid olid ebamäärasemad ja sinna pidid kuuluma oma temaatikalt ja vormilt kõrgkultuuri valdkonda kuuluvad nähtused, kuid tavaliselt reproduktiooni vormis. Põhiliselt iseloomustas keskkultuuri loominguilise elemendi nõrkus. Viimane kultuuriliik — brutaalne ehk vulgaarne kultuur — haaras endasse Shils arvates kõik selle, mis õieti tõelise kultuuri hulka kuuluda ei saanud nii oma kunstilise taseme kui ka temas avalduvate maitse- ja esteetiliste standardite madaluse tõttu. Kõige suuremaid raskusi valmistas sümposiumist osavõtjatele kultuuri kolme kihistuse sidumine ühiskonnas esinevate sotsiaalsete rühmitustega. Shils tunnistab ausalt, et kõrgemat kultuuri seob kõrgema seltskonnaga õieti ainult see, et üldreeglina kuuluvad kõrgkultuuri väärtused selle ühiskonnaklassi esindajatele. Kõrgemasse seltskonda kuuluvaid inimesi endid ei iseloomusta aga sugugi mingi aktiivne huvi kõrgema kultuuri vastu või võime seda hinnata. Ka keskkultuuri ei iseloomusta sugugi see, et tema põhiliseks tarbijaks oleksid kaasaegse kodanliku ühiskonna keskklassid, keda, vastupidi, iseloomustavat ilmne tendents tunda huvi brutaalset ehk vulgaarse kultuuri saaduste vastu. Ainult ühes osas on piirid küllalt selged — kogu maitset ja tasemelt brutaalne ning vulgaarne massikultuur on toodetud ja oma hinnalt kättesaadav eeskätt kodanliku ühiskonna sotsiaalse redeli madalamatel astmetel seisvatele, väikesel sissetulekuga inimestele.

Umbes taoliste tulemusteni jõudsid ka töötavate hulkade kultuurihuvisid ja -aktiivsust uurinud prantsuse sotsioloogid. «Meie uurimuste resultaadid osutusid küllaltki negatiivseks,» tunnistavad nad oma 1966. aastal ilmunud raamatus. «Töölised jäid teistest klassidest oma vaba aja struktuurilt üldiselt maha.»⁷ Samal ajal tunnistavad need uurijad, et kui töelistelt endilt päriti, miks nende kultuurialane

⁶ N. Jacobs ja P. Lazarsfeld, Culture for the Millions? Mass Media in Modern Society. Toronto-London-New York, lk. 71.

⁷ P.-H. ja M.-J. Chombart de Lauwe, Images de la culture (Premiers elements de recherche en France). Paris, 1966, lk. 115.

aktiivsus nii madal on, siis ei kurtnud nad sugugi maailmakultuuri tabanud kriisi üle, vaid rääkisid õige konkreetselt neist majanduslikest ja sotsiaalseist raskustest, mis ei võimaldanud neil tõelise kultuuri hüvedest osa saada.

Kuidas suhtub loov intelligents kaasaegses kodanlikus ühiskonnas kultuuri arengus ilmnevaisse tendentsidesse?

Ühelt poolt näeb ta, kuidas massikommunikatsioonivahendeist uimastatud inimestes, koomiksitest ja kollasest kirjandusest sissepiiratud laiades inimkihtides aegamisi hähub huvi tõelise kultuuri vastu. Ta elab valuliselt üle seda, kuidas väärtuslikud kunstiteosed referatiiv- ja lühendatud väljaandeid tootvais intellektuaalseis monteerimishallides või filmikompaniide «muinasjutuköökidest» ära moonutatakse ning esteetilisteks invaliidideks tehakse. Alateadlikult tunnetab loov intelligents, et masside tähelepanu võitmiseks on õieti ainult üks kindel tee — mõelda välja midagi enneolematut ja rabavat. Sisemiselt kibestatuna püüab ta alustada vastupealetungi tehnikale, kõikvõimsaile massikommunikatsioonivahenditele ja taaselustada vanu kunstivorme uute tehniliste vahenditega või isegi luua nende abiga uusi sünteesivaid kunstiliike ja -vorme.

Ajaloolane ja filosoof A. Stuart Hughes esitas nimetatud sümposioonil huvitava mõtte: tänu massikommunikatsioonivahenditele on kaasaegsele inimesele antud koht n.-ö. saali esimeses reas ja ta võib näha kõike, mis toimub kunsti- ja kultuurielulaval, kuid kahjuks ei tunne ta enam üldse huvi selle vastu, mis seal toimub. «Ma usun, et me oleme kaotanud üldse laiema silmapiiri — enamik meist on päris rahul meie linnade inetu väljanägemisega, mõttetute kulutustega meie majanduses, meie juhtide otse naljategeva võimetusega, meie ühiskondlike mõtteavalduste ja diskussioonide tähtsusetusega...» kirjutab Stuart Hughes. Filosoof H. Arendt väidab, et kui varem kultuuriväärtused olid tõesti püsivad väärtused, siis kaasaegne publik, soovides mitte tõelisi väärtusi, vaid lihtsalt meelelahutust, hävitab ja n.-ö. tarbib ära kõik temale pakutava omapärase tehiskultuuri produktid.

«Me oleme sattunud mingi tohutu muutumise keskele,» kurdab kirjanik J. Baldwin, «muutumise sisse, mis rõõvib meilt meie võltsettekujutused ja annab, ma loodan, meile tagasi meie ajaloo; mis hävitab meie suhtenormid ja annab meile tagasi inimese meis endis. Vahepeal domineeriv massikultuur aga on võimeline ainult kajastama seda tohutut kaost...» «Põhiline probleem seisab selles..., mil määral me osa võtame sellest kaitsevõitlusest, mida me sageli selgelt ei tunneta, kuid mis käib lakkamatult ja mille eesmärk on kaitsta meid kui intellektuaale meid ähvardava hävingu eest.» Nii hindab loova intelligentsi olukorda E. Morin.

Massikultuuri teooriaid seotakse ja püütakse seletada teiste kaasaegses kodanlikus filosoofias ja sotsioloogias populaarsete teooriatega. Üheks tuntuimaks neist on nn. uue keskklassi ehk «valge kraega» inimeste esiletõusmise teooria, mille arvates ühiskonna sotsiaalne struktuur olevat käesoleva sajandi keskpaigaks klassikalise imperialismiperioodiga võrreldes oluliselt muutunud — ei ole enam kapitalistide ja tööliste, ekspuaterijaid ja ekspuateritavaid. Nende asemele olevat tekkinud lihtsalt mitut liiki teenistujad: sinise kraega töömehed ja valge kraega intelligents-teenistujad. Ja nende vastas, õieti mitte vastas, vaid kõrval, eksisteerivad suured monopolid neid juhtivate määndžeridega. Kuna see uus «valgete kraedega inimeste» kiht on muutunud sotsiaalselt nii oluliseks, siis arvab E. Morin, et uus massikultuur on ka nähtus, mille tõstis esile just see uus ühiskonnakiht ja mis vastab eeskätt tema huvidele.

Tsivilisatsiooni ja kultuuri arengu uute tendentside põhjusi otsitakse peamiselt siiski massikommunikatsioonide arengust. Kõige spetsiaalsemalt on probleemide selle aspektiga tegelnud kultuurisotsioloog M. McLuhan, keda tema poolehoidjad «elektrilise ajastu oraaklik» ja «tehnoloogia poeediks» nimetavad ja kelle poolt kuulutatud õpetusele on antud nimeks telesoofia (omapärane kombinatsioon sõna-

dest televisioon ja filosoofia). McLuhani õpetuse järgi jagunevat kogu inimkonna ajalugu kolme suurde epohhi.⁸ Kui inimene veel ei osanud lugeda ja elas ürginimese elu, siis tunnetas ta kõike kõigi oma meeleelunditega, aga nende poolt haaratav maailm oli kitsas, väikene koduküla. Alfabeedi leiutamisega algas visuaalne ajastu, mil inimene tohutult laiendas oma horisonti, kuid ainult silmade kaudu. Sel ajal valitseva «raamatuliku tarkuse» tõttu tunnetas inimene kõike vahendaja kaudu ja ainult väga n.-ö. raamatulikult. Sellele epohhile oli iseloomulik kogu inimkultuuri teatud abstraherumine ja inimese peitumine iseendasse. Käesoleva sajandi keskpaiku, elektronarvutusmasinate ja televiisori leiutamiseiga olevat aga uuesti alanud inimese tundeorganite harmooniline koostöö. Jälle tunnetab inimene tegelikkust paljude tundeorganite kaudu, kuid nüüd pole see maailm, mida ta tunnetab, enam piiratud väikene koduküla, vaid terve planeet.

Uhe esimese katsena luua kino- ja lavakunsti elementidest kaasaegse tehnika abil uut sünteesi sai meil tuntuks prahalaste «Laterna Magica». Selliseid otsinguid, mis sageli on võtnud õigegi ekstravagantse vormi, on vahepeal jätkatud teistel maadel ja nüüd on hakatud rääkima ning kirjutama isegi uue kompleksse kunstisuuna tekkimisest, millele on antud mitu nime — Mixed-Media, Intermedia, Multimedia — ja mis pidavat ühendama mitu kunstiliiki (meediami), kasutades ühtlasi kõiki kaasaegse tehnika käsutuses olevaid vahendeid mitmesuguste trikkide tegemiseks ning illusioonide loomiseks.

Multimeediumlikus balletis «Klounid» käib tontlike neoontulede valguses ja võbisevate filmikaadrite foonil tants suures plastikkuubis. Komponist Schönbachi ooperis «Lugu ühest tulest» värelevad tontlikud valguspunktid, hõljuvad ringi vanarauast skulptuurid ja hiiglasuured balloonid diapositiivpiltide taustal. Rändnäituse «Intermedia 68» külastajaid vapustatakse elektrišoki ja tohtu valgusjõuga elektripirniga. Kõige iseloomulikumaks uuele voolule peetakse aga ühe nn. kunstnikekommuni poolt konstrueeritud spetsiaalset suurt plastikpuuri, millesse vaatajad sisse aetakse ja kus nad siis uimaseks töödeldakse elektritulede välgatuste, filmiprojektsiooni ja kõrvulukustava biitmuusikaga. Just nii viisi saavutatavat kõige efektiivsemalt kõigi tundeelamuste tugevdamine ja taju piiride laiendamine, mis olevat uue suuna peamine eesmärk. Vaatajate sulgemisega kirjeldatud puuri kaduvat vahe publiku ja kunsti vahel, saavat võimalikuks täielik osasaamine kunstist ja kunstinautija n.-ö. ühtesulamine kunstiga ...

Need olid näited omapärase monopolistliku kommerts-kultuuri produktidega üleujutatud ühiskonnast, kus ajakirjandus on inimestes üles kruvinud omapärase sensatsiooninstinkti. Kultuur — nii selle tarbimine kui ka loomine — on selles ühiskonnas lahutamatu seotud kapitalistliku konkurentsi ja vabavõistluse praktikaga. Kõrvuti tavalise tootjaga on ekspluatatsiooni ohvriks ka kunstiväärtuste tootjad. Ja seetõttu on loomulik, et nii mõnedki loova intelligentsi esindajad hakkavad kahtlema, kas see kapitalistlikus mõttes demokraatlik ja vaba ühiskond, milles küllaltki vähe tingimusi on tõelise kultuuri arenguks, ongi see kõige õigem ühiskond. Páris selgelt on selle dilemma tunnetanud oma raamatus R. Williams. «Kogu meie demokraatia edasiarengu suurim raskus peitub selles, et me näiliselt oleme seatud valiku ette ärimehe ja bürokraadi vahel, ja kuigi me ei armasta ärimeest, siis ka bürokraadi kuju ei ole sugugi eriti veetlev.» Kui püüda midagi ette võtta tõelise kultuuri arendamiseks paremate tingimuste loomiseks ja murda kapitali võim kultuuri valdkonnas, kas ei ähvarda meid siis hingetu bürokraatlik planeerimine ja administreerimine? See on peamine probleem, mille ees kõhklevad nii mõnedki loova intelligentsi esindajad, kes ise tunnevad tõsiselt muret kultuuri saatuse pärast kodanlikus ühiskonnas. Küllaltki paljud «liberaalid» hoiduvad arglikult eemale kõigist reformidest, kartes, et need võiksid vähen-

⁸ «Der Spiegel» 1968, nr. 46.

dada või piirata vabadust kultuuri ja loomingu valdkonnas, märkamata, et see vabadus ja kultuurilooja omandiõigus ta produkti üle on kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas üha vähenemas — nii resümeerib Williams need kunstnike ja kirjanike hulgas levivad kahtlused.

Sääraste kahtluste ja pettumusteni, otsingute ja ummikuteni on jõudnud kodanlikud filosoofid, ajaloolased, kirjanikud ja sotsioloogid. Kuidas suhtub neisse probleemidesse marksistlik filosoofia? Kas esineb selliseid probleeme ka sotsialistlikus ühiskonnas?

Otseselt massikultuuri probleemidele pühendatud artikleid on marksistlike uurijate sulest ilmunud veel vähe. Ühena esimeste hulgast ilmus tšehhi teadlase I. Loukotka artikkel, milles juhitakse tähelepanu asjaolule, et kodanlike filosoofide ja esteetikute poolt laialt kasutatav massikultuuri mõiste on väga ebamääraste piiridega. Rääkides massikultuuri räägitakse nii massinformatsioonivahendite mõjust kui ka laiade hulkade maitse tasemest, nii vaba aja probleemidest kui ka noorsoo probleemidest. «Oleks aga vale tagasi lükata kogu see probleemidering ainult sellepärast, et ta esimest korda ilmus mittemarksistlikes töödes ja et nn. massikultuuri probleemidega on seni peamiselt tegelnud kodanlikud sotsioloogid, filosoofid ja publitsistid,» väidab Loukotka.⁹ Tema arvates kodanlikud sotsioloogid liialdavad ja näevad massikultuuris tehnika absoluutset valitsemist kaasaegse inimese elus. Samuti on seni levinud ja viljeldud massikultuuri teooriate puuduseks asjaolu, et dehumaniseerumisest räägitakse sõltumata sellest, millise ühiskondliku formatsiooniga on tegemist. Massikultuuri peetakse alati sellise inimese väljenduseks, kes on kaotanud võimaluse eneseteostuseks; massikultuur on alati vaid inimvaenulik, kuritegelik kultuur, mis inimest vaimset orjastab. «Tõsi küll, kõik see kõlab õige efektselt ja see kõlab isegi veenvalt marksistlikult, kuid see suguste järelduste väärtus muutub otsekohe problemaatiliseks, kui me püstitame küsimuse, millist lahendust siis pakuvad need teooriad nende tähtsate probleemide lahendamiseks, mis ühiskonnas kahtlematult eksisteerivad seoses massikultuuriga,» kirjutab Loukotka. «Massikultuuri probleemide tõeliseks — nii praktiliseks kui ka teoreetiliseks — lahendamiseks võib kujuneda vaid kogu kultuurielu baasi moodustava töö põhiprobleemide lahendamine... nagu näiteks töö iseloomu muutmise tõeliselt loovaks...»

Veidi teisest küljest läheneb massikultuuri mõistele poola sotsioloog W. Sucho-dolski. Ta väidab, et sotsialismi tingimustes saab massikultuuri all mõista eeskätt talentide massilist õitsepühkemist ja kunsti vastu kiindumuse äratamist kõige varasemast lapseast peale. «Ja niisama vajalik, kui meile on uus, sotsialistlik majandus ja uus majandusteooria, niisama hädavajalik on uus, sotsialistlik kultuuripoliitika ja kultuurialase tegevuse teooria.»¹⁰

Raha pimedada ja stiihiliselt toimiva võimu alt vabanenud kultuuri arengu probleemid muutusid teadlikult reguleeritava ja juhitava arengu probleemideks. See tähendab aga ühtlasi seda, et nad muutusid probleemideks, mis on kõike muud kui «iselahenduvad».

Ühiskonnas, mille eesmärgiks on pidev ja lakkamatu tõus mitte ainult materiaalse külluse, vaid ka kõigi vaimsete rikkuste poole, jääb alati püsima ülesanne lähendada rahvahulki kunsti ja kirjanduse kõige uuemaile ja paremaile saavutustele. Niikaua kui me tegeleme oma kaaskodanike maailmavaatelis-eetilise ja esteetilise kasvatusega, tuleb meil tegelda ka selliste küsimustega, nagu vaba aja kõige otstarbekama kasutamise probleemid, massikommunikatsioonivahendite

⁹ И. Лоукотка, О марксистском подходе к проблематике так называемой массовой культуры. «Sbornik praci filosoficke fakulty Brnenske university» 1967, nr. 11, lk. 49.

¹⁰ W. Sucho-dolski, Problemy teorii kultury socjalistycznej. «Nauka Polska» 1967, nr. 1, lk. 36.

mõju küsimused ja mitmesuguste elanikkonnakihtide osasaamine kultuuriväärtustest.

Kõik need ülesanded kerkisid nõukogude võimu ette tema eksisteerimise esimestest päevadest peale. Kultuuriväärtused olid kuulutatud rahva omaks. Tuli hoolitseda selle eest, et rahvale antaks välja häid raamatuid, kuid ka selle eest, et oleks neid, kes neid raamatuid loeksid. Iseloomulik on V. I. Lenini huvi bibliograaf Rubakini töö vastu, kes andis välja spetsiaalseid tutvustavaid teoseid, mis pidi inimesed nagu sisse juhutama raamatute maailma. Rubakini ja tema kaastöölise kohta ütles Lenin, et nad on «algust teinud äärmiselt väärtusliku üritusega, millele on vaja südamest soovida, et see kasvaks ja areneks laiuti ning sügavuti».¹¹ Lenin kujutas väga selgelt ette algaja lugeja rännakuid raamatute maailmas, tema järkjärgulist tõusmist huvitava juurest kasuliku ning kasvatava juurde. «Populaarne autor viib lugeja sügava mõtte, sügava õpetuse juurde, lähedes kõige lihtsamatest ning üldtuntud andmetest, viidates lihtsate arutluste või õnnestunult valitud näidete varal nendest andmetest tulenevatele peamistele järeldustele, juhtides juurdlevat lugejat üha edasi uutele küsimustele.»¹² Informatsoonitehnikas ei näinud Lenin kultuurile vaenulikkku jõudu, vaid otse vastupidi — nägi siin võimalusi kultuuri massiliseks levitamiseks.¹³

Ajaloolane M. Kim juhtis hiljuti tähelepanu asjaolule, et Clara Zetkini mälestustest laialt tuntud katkendit kasutades on mõned kunstiteadlased viimasel ajal juhtinud tähelepanu ainult neile lausetele, milles oli juttu sellest, et rahvale kuuluv kunst «peab olema neile hulkadele arusaadav ja neile meeldima».¹⁴ Siinkohal tsitaat tavaliselt katkestati ega toodud ära järgmist lauset, milles on juttu sellest, et kunst «peab ühendama ja tõstma nende hulkade tundeid, mõtteid ja tahtet». Jäeti kasutamata ka see koht, kus Clara Zetkin kirjutab: Lenin ütles, et «meie töölised ja talupojad väärivad midagi rohkemat, kui seda on vaatamäng. Nad on omandanud õiguse tõelisele suurele kunstile».

Resümeerides oma mälestustes üht jutuaajamist V. I. Leniniga teatri ülesannete üle, kirjutab Lunatšarski: «Kunsti, mitte muuseumikunsti, vaid tänapäevast — teatrit, kirjandust, muusikat — tuleb teatud määral mõjutada selles suunas, et fa kiiremini areneks uutele vajadustele vastavaks, kusjuures see mõjutamine ei tohi olla järe.»¹⁵

Meil toimub küllaltki sageli suurema või väiksema ulatusega konverentse kultuuri arengu või esteetilise kasvatuse küsimustes. Kuni viimase ajani on sellistel kokkutulemistel siiski domineerinud teoreetilised mõttearendused ja küllaltki väike on olnud uurimuste ning ettekannete osatähtsus, milles on käsitletud ja üldistatud konkreetseid andmeid kultuurielu mitmesugustest valdkondadest. «Selles, millises ulatuses ja kui tugevasti mõjub kaasaegne sotsialistlik kunst elanikkonna mitmesugustele kihtidele, teame me õige vähe; selle kohta on meie käsutuses ainult oletused, mis tuginevad juhuslikele vaatlustele.»¹⁶ tunnistas Saksa DV-s töötav filosoof G. K. Lehmann. Tema arvates peavad ka esteetikud tulevikus hakkama kasutama sotsioloogide ja sotsiaalpsühholoogide uurimismeetodeid, kusjuures neid aga muidugi ei tohi lihtsalt formaalselt üle võtta. Uusi meetodeid kasutavate esteetiliste uurimistega peab Lehmanni arvates välja selgitama «pub-

¹¹ V. I. Lenin, Kirjandusest ja kunstist. Tallinn, 1964, lk. 505.

¹² Sealsamas, lk. 490.

¹³ V. I. Lenin, Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad». Teosed, 5. kd., Tallinn, 1951, lk. 130.

¹⁴ М. П. Ким, Исторический опыт культурной революции в СССР. «Вопросы истории» 1968, nr. 1, lk. 121.

¹⁵ V. I. Lenin, Kirjandusest ja kunstist. Tallinn, 1964, lk. 656.

¹⁶ G. K. Lehmann, Grundfragen einer marxistischen Soziologie der Kunst. «Deutsche Zeitschrift für Philosophie» 1965, nr. 8, lk. 937.

liku reaktsiooni, mida mõjutatakse teatud kunstiteosega, kusjuures püütakse selgitada kunstiteose ja tema vastuvõtu seaduspärasusi». Ühtlasi tunnistab Lehmann, et uuri ja jaoks on kunstiteost vastuvõtva inimese sisemaailm, seal toimuvad psüühilised protsessid siiski veel nn. must kast, kui tarvitada füüsikute terminoloogiat. «Esteetika empiiriline suunatus ja sellega seoses ka kvantitatiivsete ja diagnostiliste meetodite kasutamine on,» kirjutab Lehmann, «minu arvates tänapäeval mõõdapääsmatu; vastasel korral jääb esteetika lootusetult teaduse arengu sabas sörkima ja tal pole kuidagi võimalik lahendada neid ülesandeid, mis temale seab ühiskondlik praktika, sest neid ülesandeid ei saa mingil juhul lahendada spekulatiivsete arutlustega...»

Nagu kõigis teisteski inimtegevuse valdkondades, on ka kaasaegse kultuuri arenguga seotud probleemide hulgas vähem ja enam keerulisi. Küllaltki lihtne on prognoosida mõne kirjandusteose levikut ja populaarsust või oskuslike reklaamivõtetega saavutada mõne heliplaadi suur läbimüük. Kapitalistliku ühiskonna «massikultuuri» produtseerimise ja realiseerimise probleemide lahendamine pole arvutustehnika ja sotsioloogia ning sotsiaalpsühholoogia praeguse arengutaseme juures eriti raske. Tõeliselt keeruliseks muutuvad probleemid ja raskeks lähevad ülesanded siis, kui «massikultuuri» tootmise asemel tuleb tegelda rahva laiade masside kultuuriprobleemidega. See on valdkond, kus kõik on kõige seotud, kus kõik on pidevas dialektilises liikumises. Traditsioonilised kirjandus- ja kunstizanrid mõjutavad raadiot ja televisiooni ning võtavad ise neilt mõjutusi vastu. Iga üksiku looja ja iga kuulaja-vaataja-lugeja vaimsest minast läheb läbi rindejoon, millel käib võitlus kahe dialektiliselt vastandliku tendentsi vahel — ühelt poolt püüe olla mõistetav ning vastuvõetav võimalikult paljude inimeste poolt ja teiselt poolt kirglik soov otsida uusi, senitundmatuid radu. Internatsionaalse kultuuri magnetväljad mõjutavad vääramatu jõuga rahvuslikke kultuure ja samal ajal koosnevad neist rahvuslikest kultuuridest kui algelementidest. Aga kõige tsentrumis on füüsikute kurikuulsa musta kastina inimese emotsioonide ja vaimse palge sisemine mina, mille reageeringuid on nii raske registreerida ja kirjeldada. Teadlased, kes kunstisotsioloogiliste uurimustega tõsisemalt tegelevad, on juba ammu tunnetanud, et nad oma töös on põrganud vastu midagi palju raskemat kui see helibarjäär, millega omal ajal visalt võitlesid lennukikonstruktorid. Masside kultuuriks peab muutuma midagi hoopis muud kui see «massikultuur», millest — ja sageli kibeda pettumusega — räägivad kodanlikud filosoofid ning loova intelligentsi esindajad. Selle eesmärgi saavutamine ei lange ka sotsialistlikus ühiskonnas iseenesest sülle, ja just selles mõttes võime oma kultuurirevolutsioonist rääkida kui veel lõpuleviimata, pidevalt edasikestvast protsessist.

Üht-teist ajakirjandusest

siviliseeritud maailmas on ajakirjandus paisunud kogu ühiskonda hõlmavaks omapäraseks nähtuseks. Väga vähe on neid, keda see sfäär ei hõlma: väga noored ja väga haiged inimesed. Oma mõju ulatuse poolest võiks ajakirjandust (eriti kui peame silmas kõiki massikommunikatsioonikanaleid) julgesti võrrelda kas või majandussfääriga, millega nii või teisiti, otseselt või kaudselt on seotud kogu ühiskond. Niihästi majandus- kui ka kommunikatsioonisfääris eksisteerivad oma objektiivsed seaduspärasused, mille uurimine ja rakenduslik hindamine peaks olema vastava ala teadlaste ülesanne. Majandusteadlasi on meie maal kümneid tuhandeid. Küllap on nad ka midagi kasulikku ära teinud. Žurnalistikateadlasi, kes tegeleksid mitte niivõrd ajakirjanduse ajaloo uurimisega (mis on ka vajalik asi!) kuivõrd tänapäeva massikommunikatsiooni seaduspärasuste uurimisega, võib Nõukogude Liidus vist kahe käe sõrmedel üles lugeda.

Milles on siis asi?

Küllap ikka selles, et ajakirjanduse tegelikku tähtsust ei mõisteta ega hinnata praktikas küllalt vääriliselt, kuigi teoreetiliselt mõistab igaüks tuua hulganisti autoriteetseid tsitaate selle kohta, milline tohutu suur ideoloogiline ning sotsiaalpedagoogiline osa on perioodilisel trükisõnal, televisioonil, ringhäälingul, kino-žurnalistikal ühiskonna elus. Sõnade ja tegelikkuse lahkumine on tänapäeval muutunud koguni seevõrra pärssivaks, et olukord nõuaks hädasti mingit kriitilist ja konstruktiivset läbiarutamist.

Kõige valusamini avaldub vastuolu selles, et meil siiani puudub kaasaegne tõsiteaduslik, terviklik nõukogude ajakirjanduse teooria. Me «teeme» ajalehti, raadio- ja televisioonisäateid puhtpraktilistest kogemustest lähtudes, sageli intuiitiivselt, tihti peale vaid oma subjektiivsetest seisukohtadest lähtudes. Tõsi küll, paljugi sellest võib olla õige, kuid samavõrdselt võib olla möödalaskmisi. Ei ühest ega teisest saa ajakirjanik kunagi kindlalt teada, sest tagasiside lugejalt peaaegu puudub. Muidugi, on olemas meie partei otsused ajakirjanduse kohta, mida on kahtlemata vajalik teada ning arvestada, kuid need ütlevad meile mis, mitte aga kuidas. Just seda, kuidas teha ajalehte, et ta oleks huvitav, loetav, mõjukas, et see ideoloogiline mis tõepoolest lugejas veendumuseks kujuneks, — selleks on meil vaja ajakirjandusteooriat, see on teooria praktiline rakenduslik eesmärk.

Üht-teist on ajakirjandusteooria alal juba tehtud ja tegemisel. Juba praegu võib olemasoleval teoreetilisel tasemel inimene ajalehenumbrit lahti lüües ütelda, mis siin on teaduslikult õige, mis väär. Tervikliku ajakirjandusõpetuse loomiseks läheb aga paraku veel aega. Selleks tehakse tööd eeskätt ülikoolides, kus õpetatakse žurnalistikat, ning oma mõjuv sõna on siin öelda massikommunikatsioonikanaleid uurivail sotsioloogidel. Arvestades ajakirjanduse veelgi suuremat tähtsust tulevikus, tuleks nende teadlaste tööd igati toetada.

Esmane toetus, mida vastava ala teadlased vajaksid, on see, et nende töö esi-

algsetesse tulemustesse suhtutaks tähelepanuga, arvestavalt. Suur toetus oleks seegi, kui usutaks selle töö võimalikku kasulikkusse, kui usutaks võimalikkusse, et kommunikatsioonifääris on tõepoolest olemas objektiivsed seaduspärasused.

2. Eelnevaga seoses kerkib aktuaalselt üles ka teine kõige üldisemat laadi, ent samuti põhimõtteline probleem — ajakirjaniku kutseprobleem. Nimelt avastame oma üllatuseks, et seniajani puudub meil ka tervikliik ja ajakirjanduse tegelikku ühiskondlikku seisundit fikseeriv kaasaegne ajakirjandusseadus. Piltlikult öeldes on ajakirjandus, see kogu ühiskonda hõlmav ning aktiivselt mõjutav nähtus, justkui väljaspool seadust. Tõepoolest, öelge palun, millised on nõukogude ajakirjaniku seaduslikud õigused? Millised ta seaduslikud kohustused? Mis siis juhtub, kuidas ja kelle ees ta vastutab, kui ta jämedalt rikub reegleid, kuritarvitab õigusi? Autorooli ei anta kätte igapähele, müürseppadel ja treialitel on kategooriad, aga inimestel, kes peavad kogu ühiskonda kasvatama, puudub kutsetunnistus, mille väljaandmine, millega seotud õigused ja kohustused on mujal maailmas tavaliselt seadusandlikult fikseeritud. Seal antakse kutsetunnistus ajakirjanikule, kellel on erialane ettevalmistus, kes on praktilises töös oma nõutavaid võimeid ja omadusi näidanud; kutsetunnistuse äravõtmine (eeskätt kutse-eetika rikkumise puhul) võtab inimeselt võimaluse ajutiselt või alaliselt ajakirjanduses töötada. Paljudes maades on kutsetunnistuse saamine ning edasine hoidmine seotud vastavate kvalifikatsiooni tõstmise kursuste või eksamitega teatud kindlaksmääratud aja tagant.

On arvatud, et Ajakirjanike Liit võiks siin midagi ära teha: kehtestada kutsetunnistused või anda kutsetunnistuse väärtuse oma liikmepiletile. Jah, aga sellel kõigel puudub siiski seaduse jõud. Ka ilma kutsetunnistusega, ilma liidu liikmepiletita inimest ei saa praegu keegi ametlikult keelduda ajakirjanduse tööle võtmast ega tööle olemast. Seega pole ka liikmepileti karistuseks äravõtmine mingi karistus, kui ilma selleta teine toimetuse «karistatu» tööle võtab. Jääb moraalne vastutus — aga selles pole midagi seaduslikku. Nii ongi meil ajakirjanduses tööle ikkagi üks jagu inimesi, kes kümnete aastate vältel pole täiendanud oma erialaseid teadmisi ega sageli ka kirjutanud ühtki rida.

Niisama hämar on ka näiteks toimetaja või ajalehe kui terviku funktsioon, õigused, kohustused, otsene seaduslik vastutus. Kogu ajakirjanduse juhtimissüsteemis, tema osa mõistmises on seetõttu küllalt segadust, suvalisust, n.-ö. «tavaõigusel» põhinevat, mis tarbetult või mõnikord otse kahjulikult piirab ajakirjanduse kasulikke rakendamisevõimalusi. Küsimus pole arusaadavalt mitte üles tõstetud sellest seisukohast, et eitada nõukogude ajakirjanduse parteilisust või parteilise juhtimise printsiipi, vaid asi on selles, et ajakirjandusele kui parteilise propaganda vahendile antaks ka seaduslikult see tähtis koht, mis tal tegelikult olema peab (või olemas on). Ajakirjanduse autoriteeti ning mõjujõudu tuleb seadusandlikult tugevdada — selles on aja nõue.

Ajakirjanduse kohta käivad määrused ning otsused, mis on pärit eri aegadest ning tehtud eri institutsioonide poolt, tuleks kokku võtta, läbi arutada, võrrelda ning kooskõlastada kaasaja nõuete ja tasemega ning tulemused fikseerida ajakirjandusseaduses.

3. Kes on siis tänane ajakirjanik?

Ajakirjanduse areng on välja viinud kõrgel professionaalsel tasemel ajakirjanduse juurde. On mõeldamatu, et tänapäeval võiks vähegi rahuldavat ajalehte teha inimene, kel pole põhjalikke teadmisi näiteks ajalehe kujundamisest, eri žanride kasutamisest, kes ei oska nõuetekohaselt kirjutada, kes ei tea, kuidas mõjutada lugejat omaks võtma seda, mida ajaleht tahab talle tingimata sisendada. Ei

maksa siin kõneldagi sellest, et keerukamad kommunikatsioonikanalid — ringhääling, televisioon, kinoringvaade — nõuavad ka vastava tehnika head tundmist.

Siit on lihtne teha kaks järeldust:

— tänapäeva ajakirjanik peab olema hea teoreetilise ning praktilise ettevalmistusega professionaal; kuivõrd meie peamine mahaäämus on just teooria alal, siis oleks otsene ülesanne just teoreetiliste teadmiste tõstmises;

— kirjasaatja osa kaasajal pole enam see, mis tal oli varem; on päris kindel, et ühelegi ajalehele ei anna enam «nägu» kirjasaatja; seevastu on suuresti tõusnud nn. aktiivi — pädevate autorite osa, sest meie ajakirjanduses on informatsiooni kõrval üsna hoogsalt kasvanud tendents probleemidele ja teadmistele; sedagi tendentsi võiks iseloomustada kui suunda professionaalsusele.

Seega siis: kurss professionaalsusele niihästi toimetuses kui ka väljaspool seda. Kirjasaatja ülesanded ja võimed piirduvad peamiselt informatsiooni hankimise ning vormistamisega. See informatsioon on aga üsna piiratud kohalik, laiemat lugejaskonda harva huvitav. Kui aga kirjasaatja küünib suure probleemini, siis pole ta enam *рабселькор* selle sõna tähenduses, siis on ta kindlasti midagi rohkemat; sest probleemi nägemine nõuab küllalt suuri teadmisi ja teatavas mõttes ka kõrgemat ühiskondlikku vaatetorni, mida tööliskirjasaatjal ei ole. Kuivõrd meie ajakirjandus, nagu öeldud, peab laiemat lugejaskonda huvitava informatsiooni kõrval põhikurssi probleemidele ja teadmiste pakkumisele, siis pole kirjasaatjal neid tendentse arvestades enam endist ruumi. Nii või teisiti, professionaal — ajakirjanik või aktivist — on esikohal. Peale muu toetab nende esilekerkimist veel prestiižitegur.

Lugeja mõjutamisel on n.-ö. raskekahurväeks publitsistika, mis ühendab endas kolme põhilist veenmismeetodit — fakti, argumenti, emotsiooni. On selge, et head publitsistikat võib kirjutada vaid hea eruditsiooniga, poliitiliselt arenenud ning kirjanduslikult isikupärase käega sulemees. See ei ole kirjasaatja asi, see on professionaali töö.

Meil aga ei ole — vähemalt vist vabariigis mitte — professionaalseid publitsiste. On professionaalseid ajakirjanikke ja kirjanikke, mitte aga publitsiste. Ei saa ju publitsistiks pidada ajakirjanikku, kes rähkleb päev päeva kõrval toimetuses ja aastast kirjutab mõne loo, mis publitsistika mõõdu välja annavad. Sama lugu on ka meie kirjanikega, kelle publitsistliku koguloomingu aastast võib kokku arvata ühe käe sõrmedel. Meil pole publitsiste, kes elukutselistena kirjutaksid näiteks välispoliitilist publitsistikat, kirjanduse- või kunstialaseid esseesid, följetone.

Ons neid siis nii vaja?

Olen veendunud, et praegune aeg on publitsistika aeg, ja seda kogu maailma ulatuses, sest mitte kunagi pole ühiskondlikud probleemid — aga need on publitsistika hingeks — niivõrd rängalt ning nii suures ulatuses inimkonna ees seisnud. Kas sõda ja inimsivilisatsiooni häving või rahu ning progress; kas rassism ja rahvuslik piiratus või üksteise mõistmine ning vastastikune kultuuririkastus; kas kitsas isiklik rahulolu, ainult võtmine või ühiskonna teenimine ja inimkonnale andmine; kas ikka veel nälg, kirjaoskamatus ja tappev töö (või töötus!) suurele osale meie planeedi elanikkonnast või on kõigil õigus leivale, haridusele, vabadusele? Missugune ühiskondlik korraldus tagaks selle tee? Need on probleemid, mis erutavad kogu meie planeedi elanikkonda, need ja nende alaprobleemid korduvad sadades ja tuhandetes variantides kogu maailma publitsistide loomingu. Teisalt otsivad ja avastavad publitsistid meie vana maailma uusi maid, avastamata mäetippe, veel tundmata rahvahõime, meresügavusi, muistseid kultuure ja küllap varsti on nad ka kosmoselaevas. Kõik need avastused teenivad kaugemas plaanis üht — publitsistid veenavad, et meie Maa on siiski väärt, et siin elada, et inimesed on võrdsed ja arenemisvõimelised, et üldine püüdlus on

progressile ja humanismile. Me tunneme veel liiga vähe oma Maad ja inimesi, kes temal elavad; õppigem oma planeeti ja selle elanikke armastama!

Kas meie ajakirjandus peab sellest peateest kõrval seisma? Vist küll mitte. Mõtleva ja teadliku lugeja kasvatamine on meie ajakirjanduse põhiline ülesanne ning publitsistika osa on siin tohtu suur, sest — nagu öeldud — publitsistika kasutab lugeja veenmiseks kolme põhilist veenmismeetodit koos.

Hea publitsistika vajab häid professionaalseid publitsiste. Neid meil aga ei ole.

Väga valusasti puudutab see just väikesi lehti, kes kunagi ei saa praeguste majanduslike võimaluste juures lehte panna head originaalset publitsistikat. Allakirjutanu on kunagi teinud ettepaneku organiseerida rajooniajalehtede varustamine publitsistikaga tsentraliseeritud korras (näiteks ETA kaudu). Arvestades seda, et kohalikke ajalehti loetakse põhiliselt vaid kodurajoonis, ei ole takistatud ühe ja sama kirjutuse samaaegne avaldamine mitmes rajoonilehes. See tuleks üksikule ajalehele suhteliselt odav, s. o. oleks talle jõukohane, aga agentuur saaks autorile maksta soliidset honorari. See looks eelduse professionaalsete publitsistide kaadri tekkimisele. Võib-olla pole see ainus lahendus. Selge on aga üks — elukutselisi publitsiste on meil vaja. See on aja nõue ja käsk. Head publitsistikat kirjutada on palju raskem kui keskpärast romaani. Hea publitsistika mõju on tohtult suurem kui keskpärasel romaanil.

Meie honoraripoliitika ja ajakirjanduspraktika aga püüavad tõestada vastupidist.

4. Edasi peaksime tõsiselt mõtlema ka ajakirjaniku prestiižile. Kui oli juttu sellest, et ajakirjanduse tohtu sotsiaalne osa ning ajakirjaniku õigused ja kohustused on seaduslikult fikseerimata, siis on see nähtus, mis omamoodi kajastab seda, et ajakirjanduse prestiižiga ei ole kõik korras. Vähemalt n.-ö. ülaltpoolt, ametlikult mitte. Kaasaegne ajakirjandusseadus peaks aitama ajakirjanduse ja ajakirjaniku mõjukust tõsta — mitte kunstlikult tõsta, vaid panema paika selle, mis tegelikkuses olemas on.

Teine pool jääks ikkagi ajakirjanike endi teha.

Võib küll öelda, et ajakirjanikud on endast vähe kõnelnud. On õige, et tagasihoidlikkus on voores, ja kõigepealt populariseerib ajakirjanikku tema töö. Aga paneme siis ka töödele oma nime alla, ärme kasutame nii tihti pseudonüüme. Nimi on ühtlasi vastutus, see on firmamärk. Ärme kirjutame nii halvasti, et poeme ebaõnnestunud pseudonüümi taha.

Teiseks — tutvustagem ennast ka rohkem lugejale. «Edasi» rubriik «Lugejaga vestleb» ja «Õhtulehe» «Sada rida» on esimesed tribüünid. Noh, ajakirjanduspäeval räägime ka ajakirjanikest. Ilmselt aga on kõigest sellest veel vähe. Vajame hädasti mingitki aastaraamatut, kus saaks arutada oma probleeme, kus aga oleks tingimata ka personaalia-osa: andmed Ajakirjanike Liidu liikmete kohta, juubelite tähistamine, memuaarilisi palu jne. Aga võib-olla on praegu ka paras aeg mõelda sellele, et hakkaksime koostama raamatukest «Eesti NSV ajakirjanikud» — biobibliograafilist teatmeteost? Kakkümmend neli aastat on olnud sõjajärgset eesti nõukogude ajakirjandust, aga see on läinud laiali kui vaht merevee peal — tuli, oli, kadus. On olemas bibliograafiline ülevaade, on üldisi andmeid, aga kes ja kuidas seda ajalugu tegid — selle kohta pole meil õieti midagi. Ja mis aasta edasi, seda raskemaks meil läheb tagasivaadet teha. On olemas isegi mingi ühiskondlik ajakirjanduse ajaloo komisjon küllaltki soliidse liikmete arvuga, aga algatust ja entusiasmi pole sealt veel nähtud.

Pole vist ülearune seegi mõte, kuigi esialgu ehk utoopiline, et üks või teine meie sulemeestest kirjutaks hästi populaarse raamatu ajakirjaniku tööst — olgu see siis memuaariline või muud laadi. Ajakirjaniku töös on ehk üks jagu roman-

tikat, on palju vaheldust, aga eeskätt on see tõhutu suure vastutusega töö. Sellest kõigest on vaja kirjutada, ka nendest huvitavatest inimestest, kellega on kohtunud. Ja päris noortele lugejatele oleks vaja ka üks raamat, kus jutustatakse, kuidas üldse tekkis ajaleht, mismoodi on ta tänapäeval ja kes teda teevad.

Kas on see kõik üleaurune hannaupitus? Vist ei tohiks olla, sest palju kordi oleme eesti nõukogude kirjanduses ja laval kohanud pooltotakaid, pealiskaudseid sullevedajaid ning karjeriste, kes esindavad meie ajakirjanikke. Ma ei taha lähendada nende kriitikute seisukohtadest, kes ründasid «Polkovniku leske». Küllap oli meil niisuguseid ja küllap on paraku praegugi, ja pealegi on kirjanduslik karakter ikkagi hoopis iseasi. Tahtsin vaid öelda seda, et peame kuskil ikka päris tõsiselt ütleva, et teeme ausalt oma tööd, ja et see töö on ühiskonna jaoks väga tähtis ning väärib seega austust. Ja kui meie hulgas on neid, kes meie prestiiži maha kisuvad, siis peaksid nad otsima endale uue ala.

5. On loomulik, et ei kirjandus, kujutav kunst, muusika, kinokunst ega teadus saa areneda avaliku kriitikata, diskussioonideta, ilma vaba arvamuste vahetuseta. See on niisugune päevselge nõue, et seda pole vajadust põhjendadaagi. Aga ajakirjandus? Trükisõna, mida loetakse tohutult suuremates tiraažides kui raamatuid? Millegipärast ei ole meil ajakirjandusprobleemide arutlemist, olgugi et ajakirjandus puudutab miljoneid inimesi palju lähemalt kui kõik kunstid ja teadused kokku.

Kuidas nii, hakkavad oponendid vastu vaidlema, igaüks võib ajakirjandust arvustada. Iga lugeja võib toimetusele kirjutada, avaldada oma arvamust ajalehe kohta, näidata eksimusi, esitada soove ja ettepanekuid. Toimetused korraldavad kohtumisi lugejatega, on huvitatud nende arvamusest. Viiakse läbi ankeete, et teada saada lugejate suhtumist ning soove.

Õige, nii see on, ning see on väga kasulik praktika. Aga see pole ikkagi ajakirjanduskriitika. Ka kirjanikud kohtuvad lugejatega ning saavad neilt kirju, ent peale selle on ikkagi olemas kirjanduskriitika.

Ma ei taha siin puudutada ajakirjanduse parteilise juhtimise ning kritiseerimise vorme (näiteks kõrgemalseisvate häälekandjate ajakirjandusülevaateid), mis on kahtlemata vajalikud omast aspektist. Jutt on eeskätt ajakirjandusprobleemide sellisest arutlemisest, nagu arutletakse kirjanduse või kunsti probleeme. Ajakirjanduse parteilisus ning demokratism ei saa olla teineteist välistavad mõisted.

On ju õige, et keegi ei keela meid uurimast ega avaldamast käsitlusi näiteks üksikute žanride kohta meie ajakirjanduses, ei keela tegelemast ka vabariiklike ajalehtede temaatika, sisu, kujunduse jms. probleemidega. Niisuguseid teemasid on käsitlenud näiteks üliõpilased oma diplomitöodes. Paljudes niisugustes töodes on väga kasulikke tähelepanekuid, mis huvitaksid toimetajaid ja ajakirjanikke, aga ka lugejaid, kes kriitika põhjal võiksid oma ajalehelt rohkemat nõuda. Aga kus neid uurimusi avaldada? Tuleks ehk arvesse paar ajakirja («Looming», «Keel ja Kirjandus»), kuid ka väga piiratult, sest õieti on nendegi profiil teine. Ajakirjanike Liidul puudub oma väljaanne (isegi aastaraamatu kujul). Seetõttu pole meil avalikku ajakirjanduskriitikat, ning tuleb arvata, et kasuks selline asjaolu ajakirjandusele küll ei tule.

Kas ei peaks me siiski nüüd, mil nõukogude ajakirjandus on läbi teinud nii pika arengutee, jõudnud niisugusele tasemele ning saavutanud sellise massilise loetavuse, looma ka ajakohase ajakirjanduskriitika ning leidma sellele avaldamisvõimalusi, et meie ajakirjanduse taset veelgi tõsta?

6. Eeltoodu viib mõtted ka sellele, et nii paljuski on meie ajakirjanduse funktsioonid veel tabamata, hägusevõitu.

Praktikast võime selle kohta tuua mitmeid-setmeid näiteid.

Rajooni- või linnaajaleht tõstis kohalikule konkreetsele materjalile tuginedes teravalt üles üleliidulise probleemi. Lahendust ta sellele muidugi anda ei saa. Pole sugugi haruldane, kui toimetajale kõrgemalt poolt mõista antakse: «See ei ole rajooniajalehe asi. Miks te tegelete üleliiduliste probleemidega, mida kohapeal lahendada ei saa?»

Toimetaja: «Aga see on samaaegselt ka ju kohalik probleem. Kõik üleliidulised probleemid on ju ka kohalikud, muidu nad ju poleks ka mitte üleliidulised.»

Vastus: «Sellega on kohustatud tegelema üleliidulised organid. Rajooniajaleht ei saa olla keskajakirjanduse funktsioonides.»

Aga kui kõrgemalseisev ajakirjandus sellega ei tegele? Keegi peab ju probleemi esimesena üles tõstma, ja miks ei võiks see olla kohalik ajaleht?

Ajaleht alustas diskuteerivat mõttevahetust mingi probleemi ümber. Mõttevahetuse käigus tõstatati terve hulk huvitavaid probleeme, küsimustele läheneti hoopis uudsete vaatenurkade alt, järgmine sõnavõtja kummutas eelneva sõnavõtu, nagu see diskussioonis ikka juhtub, talle endale aga vaieldi järgneva sõnavõtja poolt vastu jne.

Toimetajale anti pähe: «Teie lehes avaldati mõttevahetuse käigus ka ekslikke seisukohti, mis teil hiljem tuli ümber lükata. Pealegi ei jõudnud diskussioon ühele kindlale seisukohale.»

Aga kas on suurt mõtet diskussiooni alustada, kui tulemus on ette teada, kui diskussioonis avaldatakse vaid ühepoolseid seisukohti? On see siis üldse diskussioon? Diskussiooni eesmärgiks on ikkagi uue avastamine. See on, tõsi küll, alati seotud mõningase riskiga. Kas ajaleht tohib uue otsingul riskida? Mõningate ajakirjandusjuhtide arvates mitte. Tuleb kõnelda vaid kindlatest, äraproovitud tõe-dest, neid propageerida. Aga kelle ülesandeks on uute ideede, uute praktiliste lahenduste otsimine?

Rajooniajaleht käsitles rajoonis väga teravat küsimust, mille lahendamine käib kohalikel võimuorganitel üle jõu. Toimetuse otsustas küsimuse oma jõududega lõpuni lahendada. Toimetuse esindaja sõitis ministri juurde. Ütleme, et minister võttis ta isegi jutule.

«Seltsimees, see pole ainult teie rajooni probleem. Peame nähtavasti sellega tegelema paljudes rajoonides. Uurime, võtame abinõud tarvitusele. Olge mureta, küsimus lahendatakse.»

Toimetuse esindaja tahaks aga väga, et minister esineks just tema ajalehes, sest see ju algatas küsimuse, ja ajalehe autoriteedile mõjuks hästi, kui minister ise just selles lehes kirjutaks, kuidas ta probleemi lahendab...

Kas me ei ole liiga rangelt ära jaganud ajalehtede eneseavalduse tsoonid ja kas me sellega ei kärbi nõukogude ajakirjanduse üldrahvalikkust ning ei piira kunstlikult ja kahjulikult meie ajakirjanduse initsiaatorifunktsiooni — kõige edasiviivamat toimimisala?

7. Meie informatsiooniteenistus on suurelt osalt vaid ühepoolne. See raskendab tunduvalt ajakirjanike ja ajakirjanduse tööd.

Millised on allikad, kust meie ajaleht materjali saab? — TASS, ETA, APN, aktiiv, kirjasaatjad, toimetuse töötajad.

Viimane lüli organiseerib loomulikult ka aktiivi ja kirjasaatjaid, otsib huvitavaid tõlkematerjale, planeerib probleemide käsitlemist jne. Oletame, et vabariiklik ajaleht tahab käsitleda suurt ja tõsist, ministriumide tasemel probleemi. Oletame, et keegi toimetuse töötajaist ise võtab endale selle ülesande. Nüüd algab tal tõsine uurimistöö, mida iga ajakirjanik nii hästi tunneb. Ühest osakonnast teise käib ajakirjaniku tee, ühe juhtiva töötaja juurest teise juurde. Vestlused, dokumentidega tutvumine. Seejuures vaadatakse ajakirjanikule tihti kui tüütule

putukale, kes tööd segab. Tegelikuses on tihtipeale nii, et oleneb ülemuse tahetest ning tähtsusastmest, kas ajakirjanik üldse teda (s. o. toimetust ja üldsust) huvitavate materjalide juurde pääsebki. Seesugune menetlus võtab tohutult aega ning sööb närve («Miks pean ma siin ebasoovitavat isikut mängima? Isiklikku kasu ma siit ju ei saa!»), enne kui lugu valmis saab.

Asi oleks tunduvalt lihtsam, kui eksisteeriks ka asutustepoolne pressiteenistus. Allakirjutanu arvab, et oma pressisekretär (kas abilistega või ilma — see oleneb asutuse suuruselt) peaks olema kõigil suurematel partei- ja valitsusasutustel, näiteks EKP Keskkomiteel, Ülemnõukogu Presiidiumil, Ministrite Nõukogul, tähtsamatel ministeeriumidel, võib-olla ka mõnedel suurematel organisatsioonidel ja ametkondadel. Pressisekretäri käsutuses oleksid avalikkust huvitavad materjalid, ta koostaks informatsioonilisi ülevaateid, üksikkäsitlusi, sõnumeid ajakirjanduse jaoks; tema võib vastata ajakirjanike suusõnalistele küsimustele, ta valmistab ette asutuse juhataja pressikonverentse, tema käest võib saada selle asutuse juhtivate töötajate kõnede tekste, kui nad avalikkuse ees esinevad, nõupidamiste materjale jne. Pressisekretär on vahendajaks ajakirjanduse ja asutuse juhtkonna vahel. Selle puudumine mitte ainult et raskendab ja aeglustab toimetuste tööd, põhjustab ebatäpsusi informatsioonis, vaid tingib ka selle, et tähtsate valitsusorganite töö valgustamine ajakirjanduses on üpriski juhuslik ja lünklik.

Võib-olla on see ettepanek (mis väga paljudes maades on ammu aegne tege-likkus) meie oludes asjatu ja utoopiline? Kodanlikes maades on valitsusjuhid, ministrid, suured firmad oma populaarsusest eluliselt huvitatud, seepärast töötavadki vastavalt nendepoolsed pressi- ja reklaamibürood. Aga kas asutustepoolne pressiteenistus ei tooks meie nõukogude organeid siiski rahvale lähemale, tooks nende tegevuse rohkem rahva silma alla ja tõstaks nende kui rahva huvide eest võitlevate, nõukogude demokraatiat tegelikkusse rakendavate instantside populaarsust? Või pole meil oluline, kas vastutaval kohal töötav seitsimees on rahvale tuntud ja rahva hulgas populaarne või vastava asutuse prestiiž põhjendatud kõrgusel? Kui see oluline ei ole, siis võiks kõik vanaviisi jääda, ainult et — see näib siiski oluline olevat. On rõõmustav, et EKP Keskkomitee on astunud esimesi samme asutustepoolse pressiteenistuse loomiseks, esialgu pressikonverentside näol, mis tahetakse muuta regulaarseks. See on tõepoolest väga hea algus.

8. Lõpuks veel ühest momendist, millest juba varemgi olen juttu teinud — meie praeguse ajakirjandusliku trükipinna ebaelulisest jaotusest. Pole näiteks uudis, et teater, muusika, ajalugu ja väga paljud teised alad on trükipinnas väga hõredalt kaetud või hoopis katmata. Meie ajakirjanduse ajalugu aga näitab, et minevikus oli neil ja paljudel teistel aladel oma perioodiline väljaanne. Tänapäev lisab uusigi nõudlusi. Korduvalt on juttu olnud vabariiklikust üliõpilaslehest. Ei näe aga, et asi edeneks. Meie maameestel pole spetsiaalset väljaannet («Sotsialistlik Põllumajandus» on mõeldud spetsialistidele!). Kord, kui sellest jälle juttu oli, küsiti, kas põllutöölised, kes kõik on juba eakad inimesed, vajavad tõepoolest oma ajalehte või ajakirja? Arvan küll, et vajaksid, aga veel rohkem maanoored, sest keegi peab ju ka tulevikus meile leiba-võid andma. Aga rajooniajalehed? Ei, seda funktsiooni suudavad nad praegu oma mahu ja muude võimalustega vaid osaliselt täita.

Kuid see pole ainuke küsimus trükipinna kasutamise asjus.

Tundub, et ajalehtede sisu planeerimisel oleme kuni viimase ajani ühe väga tähtsa asjaolu kahe silma vahele jättnud: me oleme ajalehes näinud peamiselt (või ka ainult) poliitilist vahendit, lubamatult vähe aga kultuuritegurit. See funktsioon on aga — vähemasti eesti ajakirjandusel — olnud kogu tema olemasolu jooksul. Lugeja tahab lehest ka midagi lugeda, mille ta saaks eel-

arvamusteta enda jaoks kohe üle võtta. See materjal on tunnetuslikku, teadmisi avardavat laadi — olgu see joonealune, populaarteaduslik kirjutus võõrastest maadest, huvitav memuaar vms. Toimetajatel tuleks seda järjekindlamalt arvestada. Pealegi ja iseenesest mõista pole see ju vastuolus ka ajalehe poliitilise ning ideoloogilise suunitluse või ülesannetega, see on — vastupidi — üks selle töö vorme. Kui «Edasi» sisust kuulub üle poole just seesugustele lugudele, siis kas pole see üks tema populaarsuse põhjusi?

Kahe tõiuvu puhul

eljateistkümnes märts — üks tärmin, kaks auhinda. Kaks kasvuliini meie kirjandusloos, kaks sugulätet kogu meie kultuuris, sealtmaalt kui sellest juba rahvuslikus mõttes kõnelda saame.

Maa küljes on eestlane mingitmoodi alati kinni olnud, küll orjana, küll peremehena. Küll tegelikult, küll mõtte-kujutuses, siis ka siit võrsunud kunstiloomingus. Emade orjalauludeni läheb see tagasi — ju neis kaasa pidi kajama isadegi igatsus „illegi kindla, oma maa järele. Ulatub see üle rahvusliku ärkamise saamavaimustuse, üle Särgava ja Vargamäe vaevarügamiste, üle mitmete-setmete jagamiste.

Selle maa ja rahva tegeliku ning tahtliku ühtekuuluvuse juured on sügaval ja küllap ei saagi seda minetada, ilma et sealjuures iseend kaotaksime. Meie kahtluste ajal maa-ainelise kirjanduse kestvuse üle on Ed. Vilde nimelise kolhoosi kirjanduspreemia pälvimine Väino Ilusa «Tuulekülvidele» kohane ning mööndustvääriv. Oma vaimus tabab too raamat selle rahva saatusekäigust tõesti vist kõige põhilisema.

V. Ilusat lugedes hakkad mõtlema: kõverik ja etteaimamatu on olnud asjade käik siin maailmas. Mõisniku poolt kunagi enda ja oma järglaste jaoks istutada lastud puud ei kasvanudki temale, vaid hoopis lohutavaks silmailuks meile, kes me ju ka ikka ainult eneste ja oma tulevaste heaks lagedaid raatmaalahmakaid künneme ja põllukive künnieelt hunnikutesse ajame.

Eneste või oma pärijate jaoks rühmasid Vargamäe Andrese kombel Hans Varrikoff ja Villem Kütt, põlgamata ära kurjust ja kadedustki. Küllap aga silmaks vana Põhja-Tammsaare peremees troostitu kibedusega oma nüüd siis sirgeks kaevatud jõge ja noid sagivaid linnavurlede bussitäisi, keda ta poja nimi kõledale tinapilvisele väljamäele kokku veab. Varrikoffi häärberis elavad võõrad, ja Rinnu, see kunagine riidude ristkoht, on maa pealt sootumaks kadunud. Elu läheb aina edasi ja kõigi vihavalusate katsumusaegade järel on nüüd endise Udera kulakutalu väljadel tulevikku külvamas vaene töölispoiss Arved Varik.

Kuhu on saanud kõik möödaniku tuulekülvid, visad ja vihased? Eks ikka tuulde ja tuulega maha mujale.

Tuuletööd teeb see, kes tahab masindada kõiki külve. Olgu küll võõbatud «hea eestiaegse värviga», kustuvad karjapoisikeste surematuks maallitud nimed künnikõrvagi jäänud põllukividelt. «Ise maailm pole igavene mitte, vaid see, millest maailm on tehtud, mis meie, sellepärast et ta kõige asjade allikas on, ema-asjaks võime kutsuda.»

Ema-asi — selle ilusa omakeelse nimega ristis mateeriat Kristjan

Jaak. Kui vähe-üürikeseks oli seda temas eneses, laulutuulest lauljas! Tundub otse uskumatu müüdina selle hetkepõleva lendtähe siind madalast maarahvast. Kuid oma hetkesuses sai too tähelend ometi sigitavaks seemneks traditsioonile, mis otsaga tänasesse kultuuri on küündinud.

Kristjan Jaak õppis selgeks ilma keeled, tõi selle ilma meie juurde ja ilmutas seeläbi meidki sellele ilmale. Õieti küll mitte enam tema, vaid tema töö avastajad ja jätkajad: nooreestlased. Põlvkond, kelle ühe esindaja, rahvakirjanik Friedebert Tuglase, noored tartlased Kristjan Jaak Petersoni kirjandusauhinna esipälvijaks tunnistasid.

Tuglase teened eesti taidekultuuris leiavad vaevalt võrdset. Tema täht on seda kultuuri saatnud ja juhtinud pea selle sünnihetkest tänase päevani, ja ei ole tema süü, kui selle kultuuri seeme igakord just kõige vastuvõtlikumat kasvupinnast pole leidnud. Otse vastupidi: ta on meelekindlalt võidelnud rahva kultuurijärje tõusu eest, lubamata seejuures allahindlusi kultuurile endale.

Tema on aidanud eesti kirjandusel levineda üle kitsaste rahvuslike rajade. Nii nagu Kristjan Jaak heebrea, kreeka, ladina, saksa, vene, inglise ja rootsi keelt mõistes ei põlanud ära maavillast kuube, nii on ka Tuglasel kirjanduse üldnimlikkuse kõne käinud alati käsikäes rahvuslikkusega. Ainuüksi teisi tundes saame teadlikuks enestest. Pole see mingi eluvõõras viljatu vaimlemine, vaid püsimine keset tulisemaid ajakeeriseid. Tuulele need külvid määratud ongi ja kaduda pole neist midagi olnud.

Tuglas toob meelde idamaise müüdi hingede rändamisest ja sellega seotud eluara uskumuse, nagu vüübiksid hinged inimkehas vangis. Sõjaeelse maailma arengukäik viis vaimu ja võimu, mõtte ja mateeria polariseerumise viimse piirini.

Vahepealsete aastatega on muutunud mõndagi. Ometi.

Kas oleme ihuliselt küllalt terved, et Kristjan Jaagu igaviku tähti ihalev vaim meis kahetsuseta taaskehastumist võiks leida? Kas on meie vaim piisavalt puhas ja vaba, et avada üks igijanusele kehalikule kerjusele, kes ikka sisselaskmist palub?

Kas tohime unistada täheududest miljardite valgusaastate kaugusel?

Kaks eesti novellikirjanikku

Karl August Hindrey: «Ja oli kunagi keegi...».

«Loomingu» Raamatukogu nr. 35—38, Tallinn, 1968. 296 lk.

Peet Vallak: «Tuuled ümber maja».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 432 lk.

Kõrvuti need kaks raamatut möödunud aasta lõpul meie lugemislauale jõudsid — novellikogud mõlemad. P. Vallaku loomingust saime veel ühe läbilõikevalimiku. «Ja oli kunagi keegi...» — kümme valitud novelli aastatest 1932—1943 — on esimene postuumne publikatsioon K. A. Hindrey loomingust Nõukogude Eestis. Ilmusid ühel ajal, sattusid kõrvuti ja hakkasid kontrasteerima. Kaks raamatut — üks žanr. Mõlematesse valitud novellid kirjutatud enamikus 30-ndatel aastatel. Mõlemad mehed realistid. Ja kas mitte mõlemad ka oma töö meistrid? — Vallak tuntud ja tunnustatud nii minevikus kui olevikus, Hindrey aga teist korda debütant, kelle puhul ka arvustus peab uuesti oma sõna ütleva.

Võib küll olla, et Hindrey positsioon on selles kõrvutamises teatud välise asjaolude tõttu mõnevõrra soodsam. Vallak on oma loominguga algusest peale eesti nõukogude kirjanduses oma inimene olnud, kuigi kirjutamiskatseid on ta siin teinud üpris vähe. Ta on üks harvu XX saj. silmapaistvaid eesti kirjanikke, kelle loomingul ei ole poliitiliste ja nendega kaasnevate esteetiliste pöörete järel tulnud võõrastamist ja kahtlustusi üle elada. Hindrey on meie ajas uustulnuk.

Hindrey ja Vallaku loomingü erinevuse üheks avalduseks on seegi, et

kumbki seab oma valikkogu koostaja erisuguste probleemide ette. Hindrey tuli ilukirjandusse küpses eas ja küpse kunstnikuna. Tema novellistika moodustab suhteliselt vägagi stabiilse ja monoliitse terviku. On palju neid novelle, mis esindavad üsna täpselt kirjaniku põhilaadi nii ainete kui probleemistiku poolest. Nõnda ei saa valikutegija subjektiivsed eelistused siin liiga märgatavalt tulemust mõjutada. Ü. Tedre valik on kindlasti heas mõttes tähelepanuväärt, selles on silmas peetud mitmekesisust ning esitatud mitmeid šedöövreid. Vallaku novellilooming on sündinud pikema aja jooksul. Väga isikupärasest ja stabiilsest põhihoovusest hoolimata on selle arengumuutused ja kõikumised üsna suure amplituudiga. On seepärast raske ütelda, kui mahukas peaks olema ja mida sisaldama Vallaku loomingut täielikult esindav valikkogu. Selle kokkuseadmisest tasuks aga kindlasti mõelda. Ning kas ei ole lõpuks juba aeg asjaomastel peadel ja instantsidel aru pidada «Novelliraamatu» sarja üle — kas või «Väikest luuleraamatut» põhimõtteliseks eeskujuks võttes? Uus sari ei tarvitseks piirduda klassikaga, kuigi meil on selleski sektoris meistreid, kelle novellistikat tänane lugeja sama hästi kui ei tunnegi (A. Gailit).

Oma muutlikkuses on Vallaku looming niisuguseks võrdlevaks käsitlemiseks teadagi küllalt ebamugav materjal. Tõsi küll, 30-ndatel aastatel, kui Hindrey ja Vallaku raamatud kõrvuti ilmusid, oli lugu arvustuses just vastupidi. Retsensioonides ja eriti žanriülevaadetes käsitleti Vallaku uusi raamatuid korduvalt teiste kaasaegsete jutustajate uusloominguuga kõrvutavalt. Küll vist mitte Hindreyga, nii nagu Hindrey loomingut ülepea on vähe võrreldud. Küllap on selleski midagi iseloomustavat kummagi loomingu kohta. Ja kui ka Hindrey puhul on niisuguseid kõrvutamisi sattunud, võivad need olla üsna üllatavad. Ühe niisuguse ootamatu paralleeli tõmbas «Sünnusteta suve» arvustades P. Viiding: «Ühe sõnaga, ma jutustan sellest, mida ma näen ja mis ma selle juures mõtlen. Nõnda teeb Hindrey. Ning ses mõttes on tal suur laadisarnasus — Oskar Lutsuga, kes samuti näeb ja tallele paneb ja siis kirjutab sellest, mida ta on näinud [— — —] Luts serveerib «tagahoovi», Hindrey — «salongi»»

Nii improviseeriv ja ligikaudne kui see kõrvutamine ka ei ole, on siin ometi olulist tõtt kirjanikutüübi kohta, mida esindab Hindrey, aga ka selle tüübi loominguulise meetodi kohta. Eks näita Hindrey novellid tõepoolest ühte külaliski üldist ja «lihtsat» viisi, kuidas kirjanikuks saada ja kirjanik olla — hea kirjanik pealegi. On vaja loomulikku ja süvenemisevõimelist huvi inimese vastu — seda kõigepealt. Ei pea see huvi esialgu sugugi kirjandusliku loomingu seostuma, ei tarvitse ulatuda ühiskonna äärest ääreni. Küll aga peab selle tulemusena kujunema inimese-kontseptsioon. Äärmiselt oluline on omada julgust ja enesekindlust lähendada ning kirjutada sellest, mida autor kõige paremini tunneb — iseendast ja oma lähemast ümbrusest. On vaja julgeda välja ütelda oma arvamusi. Kirjanduslik tehnika ei ole seejuures mingi asi omaette, sellel ei ole otsustavat tähtsust. Küll on vaja selgelt mõelda, ka väga keerukatest inimlikest probleemidest nii selgelt mõelda, et seda

kõike oleks võimalik sama selgelt kirja panna. Ongi tehnika, ongi stiil.

Kõik? Põhimõtteliselt ja n.-ö. objektiivselt vist küll. Muidugi on veel üks väga oluline seik, millest eespool on mööda mindud: looja isik, inimene, kes «näeb, mõtleb ja kirjutab». Mida ta on läbi elanud ja tundnud, missugune on tema emotsionaalse kogemuse ulatus ja sügavus? Kas temas on olemas «sund kuulatada aegade kohinat»? Kas jätkub küpsetesegi aastatesse leppimatut soovi teada saada, kes oli Homeros ja missugune oli Aisopos? Tunnevad ta sõrmed «salajase hirmu uduõrna värinat», teab ta tuuletõmmet, mis võib läbi käia lähedast inimest hellitava peopesa alt? Teab ta kaduviku eelaimusest ja teistest inimese maailma varjatud ning tähtsatest asjadest?

Hindrey teab ja tunneb, ning usaldab ja oskab kirjutada sellest, mida teab ja tunneb. Ta seisab ise oma loomingu keskel, on selles kogu oma isikuga. Kaasa arvatud viimase kinnismõtted ja eelarvamused, mis on tekitanud võõrastust ja võivad selle põhjuseks olla edaspidigi. Eks tule siin ilmsiks üks kunsti loomise üldisi vastuolusid: erakuks ning «aristokraadiks» iseloomustatud autor ning viimasele väga lähedane kangelane avanevad lugeja ees niisuguse siiruse ja avameelsusega, nagu sellele eesti kirjandusest on raske võrdset kõrvale seada. Tema novellides nii tavaline mina-vorm on kõike muud kui mood või esitustehniline lemmikprintsip. Hindrey novellide lugemine võiks hästi mõjuda neile tänastele prosaistidele, kes on mina-vormi rakendamisest teinud puhttehnilise küsimuse. Hindrey kirjutab sellest, mis on temale endale kui inimesele oluline, tähtis. Kirjanik ja inimene on nagu üks, looming peegeldab mõlemaid otse ja koos. Nõukogude kriitikas oluline mõiste autoripositsioon on Hindrey loomingu väga selgesti väljendatud. Koguni niivõrd selgesti, et autori suhet kujutatavaga on korra iseloomustatud sõnaga «prokurör» ning selles nähtud novellide elamuslikku mõju kahandavat tegurit.

Hoopis teisest liigist on Vallaku loojatemperament ja kirjanikutüüp, mida ta esindab. Varjatuks jääb kirjaniku vahetõde ka tegelikkuse selle osaga, mida ta oma loomingus kujutab. «Vaikne ja kinnine Vallak» — niisuguse pealkirja all kirjutab temast kirjaniku 50. sünnipäeva puhul täpne G. Suits. Ei tea, kas ja missugusel määral iseloomustavad need epiteedid Vallaku isikut, mis tema loomingus varju jääb. Siin kuuluvad nad kirjaniku juurde ning nendega on öeldud midagi väga olulist. Vallaku loomingule iseloomulik «tavaline inimene» külast või agulist ei tea palju — või hoopiski mitte — ühiskonnast, selle ideedest, suurtest liikumistest ja vastuoludest. Ja nii saab ka lugeja väga harva vähegi otsesemaid andmeid kirjaniku suhtumistest ja tõekspidamistest ning teadmistest väljaspool kitsamalt inimlikku probleemiringi, milles liigub Vallaku kangelane.

Meie käsitluse aspektist on seejuures oluline rõhutada, et jutt ei ole mitte Vallaku loomingust «piiratudest», vaid selle omapärasest. Niisugune on juba Vallaku «norm», selline on piir, millest ta tavaliselt üle ei lähe — ja õigupoolest ei saagi karistamatult üle minna. Tarvitseb Vallakul vaid hakata inimesi ja nähtusi otse mõõtma positiivsuse-negatiivsuse skaalal, hakata looma tendentslikke vastandamisi — kohe muutub kunstilises tulemusel midagi ebamääraseks. Ehtvallakliku laadi näideteks võiksid sellest aspektist olla novellid «Sõnn rakmes», «Silmahimu» ja «Omakohus» kogust «Omakohus» (1932). Samasse raamatusse kuuluv «Ulaharitalane» on aga märgatavalt midagi muud. Jüri Pihlapi samme ja käitumist on põhjendatud ühiskondlike oludega, selles on sotsiaalset loogikat ja paratamatust, mis meid nagu peaks rahuldama. Aga kummaline küll: ei ole siin enam kunstiväärtuslikku ja usaldatavat karakterit, nagu me Vallaku loomingus oleme harjunud nägema. Küllap on olude, miljöö ja sõja produkt ka Nubian oma kinnisuses ja hoolimatuses («10 omnibuss 10»). Nagu Vallakule ise-

loomulik, puuduvad siin aga selgitused, põhjendused ja hinnangud — ja karakter on eht ning novell niisamuti. Hoopis sobimatu Vallaku laadiga on didaktiline autorihoiak, mida on kõige rohkem kogus «Armuleib» (1936) — näiteks novellis «Kuldaväärts mees». Iseasi, kui õpetus tuleb esile huumori või koguni groteski vahendusel. Kuid kas ei tule autori selgesti aimatavast õigusemõistjahoiakust teatud ebakõla ka niisugusesse meistritöösse nagu «Teod pahupidi»?

Hindrey ja Vallaku kõrvutamist kirjanikutüübi aspektist võib muidugi jätkata ja süvendada. Selle ammutatud moraal peaks aga niigi selge olema: mis on oma kohal ühe kirjaniku loomingus, võib teisele olla hoopis sobimatu. Tendentslikkus, ka selgesti väljaõeldud tendentslikkus ei tarvitse iseenesest sugugi kunsti tappa. Teise autori loomingus mõjub see aga juba väikestes annustes kahjulikult. Või ütleme siis: peab olema peidetud nii sügavale, et me seda tunneme ainult loomingu üldeetilises kliimas, mitte aga üksikteostes või -tegelastes.

Kas Hindrey ja Vallakul kui novellistidel on märgatavaid ühisjooni?

On küllalt tähelepanev, et kumbki neist ei ole novelliehitaja. Mõlemad komponeerivad vabalt ja improviseerides. Kummagi novellid ei paista tavaliselt silma tihendatuse ja rangelt arvestava ülesehituse poolest. Vallak on kirjutanud hästi kompaktsid novelle ja lühijutte-humoreske. Tema novell on aga sageli alguse ja lõputa. Selle episoodide arv võiks olla mõnevõrra suurem või väiksem, ilma et tervik sellest oluliselt muutuks. Piiritletum ja lakoonilisem on Vallak oma esimestes kogudes. Tema 30-ndate aastate loomingus muutuvad aga žanripiirid ähmaseks. Selle tõestamiseks ei ole sugugi vaja minna selliste äärmuslike näidetenäite nagu «Tiiduajaaguta Juhan» või «Suure tamme all». Tuletame meelde niisuguseid teoseid nagu «Neli tuult jalge all», «Sõnn rakmes», «Silmahimu». Kompositsioon ei ole Vallaku loomingus kvaliteediprobleemiks. Ta pingestab

oma lood enamasti hoopis teiste ja mõjuvamate vahenditega.

Ei ole ka Hindrey kompositsioonilise geomeetria austaja. Tema novellide struktuur ja arendus on mõnikord üpris keerukas, nii et kompositsioonist saab kõnelda ka seal, kus näiliselt valitseb elatud elu loomulik kaootilisus. Hindrey võib pikka aega jutustada nagu üsna sihitult, võib juba valitud teetsalt rahumeeli pöörduda kõrvalradadele (antud valimikus näiteks «Haired hinged», aga ka «Üks pühapäev», «Ristteel»). Ta ehitab oma novelle hoopis rohkem mõtlejana kui jutustajana. Olulised on meeleolulised aktsendid ja kordumised, nagu see sügavalt psühholoogilise käsitluse puhul ongi loomulik. Kuidas irdosadest kujuneb tihe tervik, selle näiteks võib olla «Maksuinspektor». «Neero» lõpeb järsu löögiga. Puánt ei ole aga teos — vanadusnõdra koera mahalaskmine —, vaid teo tähenduses, mille mõistmiseni küpses eas jutustaja on jõudnud. Lõpulause juhhib tagasi novelli algusse, kus teose eeleegiline helistik on juba mõjuvalt ära märgitud.

Eelnevaga seoses äratub tähelepanu see, kuidas H. Puhvel on Vallaku valimikule kirjutatud järelsõnas tema novellisti-omapära esiletoomiseks vastandanud Vallakut... kogu ülejäänud eesti proosale. Ta kirjutab (lk. 422 keskel, sama väide kordub varieerivas sõnastuses ka lk. lõpul), et Vallaku «novelli iseloomustab võltsimatu dramatismi-tunne, energiline stiil ja dünaamiline aineesisitus, mis paistab rõõmustavalt silma üldiselt loiult jutustavas ja kiretus eesti proosas». Küllap on siin tege-mist kriitiku meelisvõttega, sest sama-sugusele antiteesile on ehitatud ka A. Beekmani romaani «Kartulikulju-sed» arvustus (vt. «Edasi» 19. I 1969). Ka kolmkümmend aastat hiljem on eesti proosa niisuguses võrdluses hall ja loid — arvustatav raamat välja arvatud. Dramatism avaldub eri kirjanike loomingus ning sama kirjaniku eri teosteski väga erinevalt. Selle raskus-punkt võib olla sündmustikul, karakteri-sisevastuoludes, meeleolulisuses, dünaamilises stiilis. Dramatismi võib näha

erinevas ja erinevalt. Kas avaldub aga Vallaku novellide dramatism energilises stiilis ja dünaamilises aineesisituses või on sellel hoopis varjatumaid allikaid? Esimeste kogude lakooniline, robustne ja teadlikult energiline Vallak ei ole hiljem esitusviisilt hoopiski enam see, vaid — meenutame veel kord G. Suitsu sõnu — «vaikne ja kinnine (Vallak)». Jõulise groteski asemele tuleb järjest rohkem vaikne huumor, eemaltvaataja nukker muhelus ja talitsetud iroonia. Midagi väga olulist Vallaku novelle pingestavate vastuolude kohta on ütelnud G. Suits: «Nende novellide koestik ühendab eneses ühelt poolt seda, mis on elementaarselt argipäevane, teiselt poolt seda, mis pole harilik, mis on hukutavalt saatuslik või ekstsentriliselt naeruväärne.»

Vallaku loomingus on kordumatuid jooni, tema käekirja ei saa ära vahe-tada mõne teise eesti prosaistiga. Kirjaniku kaasaegses kriitikas väideti korduvalt, et Vallak on väga tugevasti eestipärane autor — mitte ainult ja mitte peamiselt seepärast, et tema teoseid on raske tõlkida, s. o. mitte ainult sõnakunstnikuna kitsamas tähenduses, vaid ka oma loomingu vaimu ja laadiga tervikuna, selles kujutatud maailmaga. Kui need arvamused seada H. Puhveli vastandamise kõrvale, saame paradoksi: ülejäänud eesti proosale vastanduv Vallak on eestipärasem kui eesti proosa tervikuna.

Nende kahe novellisti loomingu teis-test ühtelangevustest nimetame mõned näited: aktuaalsotsiaalsete motiivide osatähtsus on kummagi novellistikas olnud tagasihoidlik; mõlemad on silmapaistvalt huvitavad stilistid; mõlemad on meistrid detaili nägema ja paika panema. Pealegi ei ütle nendes asjades tühipalja nentimisega peaaegu midagi. Iga niisuguse ühtelangemise taga on oluline ebasarnasus. Ei saa ju olla kah-te tõesti head kirjanikku ühesuguse stiiliga. Nõndasamuti on Hindrey ja Vallaku loomingus lugu ka inimesega ja tema kujutamise-ga. Mõlemate loo-mingu rakenduspunkt ja peahuvi on inimene, karakter. Mitte idee, mitte

maailmaparandamine, mitte ühiskond, vaid nimelt inimene. Mõlemaid kirjanikke huvitab psühholoogiline vaatlusviis.

Sellest väga olulisest kokkupuutepunktist kahe kirjaniku loomingu saabki alguse suur hargnemine ja lahkumine. Kumbki autor juhib lugeja eri maailma.

Hindrey novellide kangelast, selle üha uuesti ilmuvat põhitüüpi on omal ajal iseloomustanud paljud arvustajad ja suuresti ühtelangevalt. Tema sugu, iga ja seltskondlik kuuluvus ei ole meile praegu enam nii oluline, nagu oli 30-ndate aastate arvustuses. See on kõrgelt arenenud intellektiga ning avara silmaringiga haritlane. Inimesed tema ümber on üsna rangelt organiseeritud seltskondlikesse kastidesse, ometi kaldub Hindrey peategelane üksindusele, sest seltskondlik võrdsus tema jaoks ei loe. «Pettunud tundeinimeseks» on teda nimetatud ning selles iseloomustuses on midagi väga olulist. Antud valikkogus näeme teda või tunneme tema juuresolekut enamikus novellides. «Ühes pühapäevas», «Kahevõitluses» ja «Viinapisarates» esineb ta tema-vormis. Tavalisemgi on aga mina-vorm («Isa», «Neero», «Haiged hinged», «Maksuinspektor»). Ning üks ole ta niisuguses meistritöös nagu «Ja oli kunagi keegi» olemas koguni kahekordselt: mina-vormis filosoferides ja jutustades rekonstrueeritakse Aisopose isik ja elu. Ja kui kõnelda Hindrey novellide peategelasest üldistavates kategooriates, siis on ta isiksus, suverään, oma mõtete ja otsuste peremees, olgu ta siis ka ainult antiikaja ori nagu Aisopos või olustikuliselt küllaltki ahisatud eesti kirjanik nagu jutustaja «Maksuinspektoris».

Sellele lugejale, kes alles praegu endale avastab Hindrey-novellisti, on parasjagu üllatavgi teada saada, kui tõsiselt ärritasid kirjaniku kaasaegset demokraatlikult mõtlevat ja tundvat kriitikat hindreiliku kangelase aristokraatlikud allüürid, tema pretensioon olla pärilikkuse läbi äravalitu — mitte küll seisuslikult, aga vaimu- ja tundeinime-

senä. Elame meie ju demokraatlikul ajal, kus on järjest raskem saada autoriteediks ja olla autoriteet. Kas ei peaks Hindrey mõtlemisviisi teatud ebade-mokraatlikkus mõjuma praegu veelgi irriteerivamalt ja eemalekohutavamalt kui 30 aastat tagasi? Aga mulle tundub, et ei mõju. Ja kangesti tahaks teada, mispärast. Kas sõltub siin midagi sellest, et Hindrey lähtus inimnivoode erinevusest kui sotsiaalsest üldfaktist demokraatlikkusele püüdes ühiskonnas, meie aga loeme praegu neidsamu novelle demokratiseeritud ühiskonnas? Kindlasti ei ole aristokratism meie päevil ja meie jaoks enam sotsiaalne probleem — endises tähenduses. Oma «klassikalisel» kujul ei saa sellega enam meie lugejat ärritada. Iseasi — «kaasaegne», meie oma «aristokratism». Ning kõige olulisem on kindlasti see, et nii nagu Hindrey on meilegi tähtis isiksus, isiksuse kujunemine, isiksuse muutumine ühiskonna kõige tüüpilisemaks sotsiaalseks tüübiks. Niisugune on sotsialistliku ühiskonna arengu suund ja siht — ning ühtlasi ka äärmiselt oluline tingimus, millest sõltub edasiliikumine. Mida arenenum inimene, seda kiiremini saab ühiskond edasi liikuda.

Eelneva mõttekäigu juurde kuuluvad read ühest K. A. Hindreylt võetud intervjuust (vt. «Looming» 1936, nr. 7):

«— Millega on seletatav teie romaanide tegelaste teatud siniverelisuus ja aristokraatsus?

— Aristokraatne joon on separaatne mõtlemisviis. Nad ei taha olla massinimesed, harjumuste ja eelarvamiste orjad. Ükski isand oma maal ei saa olla tola.»

Aristokratism ei ole muidugi sobiv sõna niisuguse ühiskonna leksikoni, mis seab oma ülesandeks arenda sinnapoole, et võimalikult iga inimene oleks tema ise, oleks oma elu ja maa mõtlev ning tark peremees. Aga mõte sellest, et inimene peaks olema rohkem kui ta on, on tähtis mõte.

Ja veel sellest samast. Kas ei peaks Hindrey kangelane oma pretensioonikuse tõttu muutuma naeruväär-

seks — nii nagu seesugustel juhtudel eluski? Aga Hindrey novellidega seda ei juhtu. Küllap sellepärast kõigepealt, et Hindrey on tõeline kirjanik, et tema positiivne kangeline on talle jõukohane. Aga muidugi ka seepärast, et tolles «aristokraadis» on niisuguseid inimlikke väärtusi — tundepeenust, loomulikku kultuurihuvi — ja niisuguses ehtsuses, et isegi selle inimese teatud igandlike kinnismõteteesse kammitemine ei suuda karakteri külgetõmbejõudu hävitada.

Hindreyd võiks tema ajas ja aja suhtes iseloomustada kui nonkonformisti tagurpidi. Kaasaegse ilma ja inimesega polnud ta rahul, positiivse vastukaalu jaoks võttis ta aga julgelt minevikuga seotud väärtusi, mida 30-ndate aastate ühiskondlike väärtuste börsil hinnati väga madalalt.

Vallak on mitmekesisem oma ainetes. Peaasjalikult kujutab ta aga primitiiv-elu ja inimesi selles. Ühiskonnaga seovad seda inimest ainult isiklikud vajadused, ideede ja suurprobleemidega pole tal midagi tegemist. Vallaku kunsti üks olulisi käiguveldrusid seisabki selles, et ta näeb toda tavalist inimest ebataavalisena, näitab teda mingi naljaka, groteskse, kurbsaatusliku kire, tuju või soovi kütkes. Tekib vastuolu, mida lugeja hoopiski kohe ei märka, tekib pinge, mida autor 20-ndate aastatel rõhutab ja n.-õ. võimendab esitusviisi kaudu, mis aga hiljem kaob hoopis sordiini alla ja mida kirjanik nagu meelega peitma ning varjama hakkab.

See on hoopis teine maailm kui Hindrey. Vallaku novellides ei ole sageli teisi probleeme kui need, mis on otse nende tegelaste elus. Elu ja inimesed, keda Vallak kujutab, ei tarvitse tänast kiirustavat ja valikuraskustes lugejat kui «asi iseeneses» põrmugi huvitada. Kuidas elati 30–40 aastat tagasi agulis, missugused inimesed seal olid — milleks see? Huvitavaks saab see kõik ainult kirjaniku läbi, tema kunsti kaudu. Vallak teeb «rasket kunsti», öeldi selle kohta kaasaegses kriitikas. Inimesed ja eriti probleemid Hindrey novel-

lides peaksid tänaselegi lugejale sageli huvitavad olema ka omaette. Hindrey novelle ja kaasajaainelisi romaane läbib näiteks üsna märgatavalt inimese ja ümbruse, inimese ja tema sotsiaalse atmosfääri suhete probleem. Vallaku maailmas, inimestel, keda ta kujutab, niisugust küsimust ei ole ega saagi tekkida. Aja liikumine, aja tagasipööramatus on oluline motiiv Hindrey minajutustajale. Vallaku inimest seovad käsit ja jalust päevamured ning olemisvõitlus. Gorki on kirjutanud, et inimene on füsioloogiliselt reaalne ja psühholoogiliselt fantastiline olend. Hindrey kujutatud maailmas on küllalt palju psühholoogilisi seaduspärasusi, siin on inimestel sageli oma reeglid, nõuded ja standardid iseenda ja eriti teiste jaoks. Vallaku kujutuses ei tea inimene palju midagi reeglitest ja normidest, mis tema käitumist võiksid juhtida. Ta on tõepoolest «fantastiline» olend, ning siit võrsub üks Vallaku loominguga seotud, üldprobleeme — motiveeritud ja motiveerimata tegevus, nähtavad ja nähtamatud motiivid, juhuse ja seaduspärasuse vahelised tegevused.

Maailmas, mida Vallak kujutab, on palju liikumist ja rahutust. Ei näe sellel askeldamisel aga kaugemat suunda ja perspektiivi. Kuhu? Kas või näiteks Hindrey ennast tunnetava inimese poole? Aga kas on perspektiive sellelgi inimesel ja tema maailmal?

Usume, et Vallak ei madalda inimest ja et Hindrey ei «tõsta» teda kunstilise ja elulise usaldatavuse piirist kõrgemale. Kas ei esita mõlemad kokku midagi küllalt terviklikku — ühiskonda, nagu kumbki seda nägi ja nägemisväärsiks pidas, eriti aga inimest, nagu see on olnud ja on.

Nii Vallaku kui Hindrey puhul on juba nende kaasaegsed kriitikud tõemeeli küsinud: millega nad mõjuvad? Kusjuures selle küsimuse konkreetne sisu on kummagi puhul olnud erinev. On küsitud ligikaudu nii: kuidas on võimalik, et me saame Hindrey novellidest tugeva kunstilise elamuse, et me neid suure huvi ja naudinguga

loeme, kuigi tema peategelane tekitab mõnikord protesti ja võõrastust? Ning Vallaku puhul, eriti just hilisema, realistlikult asjaliku Vallaku puhul: kõik on siin nii tavaline, millest ometi mõju ja elamus?

Vastus nendele küsimustele peaks olema eespool juba antud, vähemalt üldistes joontes. Hindreyd on kuskil nimetatud «intensiivistamiskunstnikuks» ning küllap kehtib see sõna suurel määral ka Vallaku kohta. On ta ju erksaks maalinud vägagi halle ja üksluiseid paiku.

Võib muidugi küsida ka nii: milleganad mõjuvad praegu? Aeg on ju edasi läinud, ühiskond teisenenud.

Mis puutub Hindreyd novellistikasse, siis tundub siin olevat kohane meelde tuletada J. Semperit («Looming» 1935, nr. 6):

«Kui meie autori seis- ja lähtekohad on kaugel aktuaalsusest, kui ta probleemid ühes lahendustega on pärit nagu möödunud ajast, pisut vanamoe-lised, siis on seevastu tema kunstis ometi midagi tänapäeva jaoks värsket, võluvast ja ainukordset.»

Aeg, millest Semper kõneleb kui tänapäevast, on minevikuks saanud. Minevikumoeliste probleemide suhe lugeva olevikuga püsib aga põhimõtteliselt samasugusena nagu 35 aastat tagasi. Või on isegi muutunud nende probleemide aktualiseerumise suunas — sellest oli eespool juttu. Rääkimata ainukordsusest, mis on selleks jäänud, mille ehtsust on kinnitanud ajaproov.

Vallakut ei ole kunagi võõrastatud, tema osa on olnud «heatahtlik erapooletus». Ei ole tal olnud probleeme ega lahendusi, mis oleksid teda oma ajale eriti lähendanud või sellest lahutanud, — ja kas ei ole samasugune tema loomingu suhe ka tänapäevaga? Ei oska sedagi ütelda, kas on meil nüüd rohkem kui Vallaku ajal neid lugejaid, kellele tema raske kunst on igati jõukohane, kes ei keeldu kaasautorlusest, mida Vallaku argipäevapiltide lugemine mõnikord nii väga vajab. Kindel on, et inimese-probleem ei ole inimesele vahepeal selgemaks saanud, ning see asjaolu kindlustab mõlema kirjaniku loomingle kestva koha ja mõju.

Ü. Tonts

Kolm kogu kassetis

Noored autorid 1967. Nikolai Baturin: «Maa-alused järved». Luuletusi 1963—1967. «Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 72 lk. Andres Ehin: «Hunditamm». Luuletusi 1959—1966. «Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 64 lk. Albert Koeney: «Vihmade vaikus». Luuletusi 1965—1966. «Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 32 lk.

Esimene noorte autorite kassett ilmus 1962. aastal ja sisaldas luulet, mis valdavas osas polnud varem trükitis ilmunud. See oli kasseti värskuse üheks väliseks põhjuseks (sisemine põhjus oli, et luulesse tuli uus põlvkond!). Ta ilmumine põhjustas elavat huvi, otsekohe järgnesid arutelud ja arvustused. Jätame kolm vahepeal ilmunud kassetti kõrvale ja asume kohe viimase juurde, et kontrast oleks selgem.

Selle viimase kasseti väljaandmine venis, pealegi on autorid ammu tuttavad, suur osa luuletustest on varem ajakirjanduses ilmunud. Sellest ka tule-

mus: elavat huvi kasseti vastu pole märgata — kolme kuu jooksul mitte ainsatki kirjalikku arvustust. Ja kõige tähtsam erinevus: kui esimene kassett oli representatiivne, andis ettekujutuse noorte luules parajasti valitsevast *status quo*'st, siis käesoleva kasseti kohta ei saa seda kuidagi väita. Traditsioon õigustab end niikaua, kuni ta liikumapanev jõud on kätketud tas endas. Kassettide tund on ilmselt möödas.

Ent vaadelgem nüüd nende kolme mehe luulet, keda 1967. aasta kassett tutvustab. Kõik kolm on varem ajakirjandusest tuttavad, teistest enam And-

res Ehin, kes luule kõrval veel arvustusi, reisikirju ja tõlkeid on avaldanud.

Albert Koeney «Vihmade vaik-kus» on intelligentse inimese aus ja pre-tensioonitu nentimine, et siin olen mina ja siin on maailm ja selles mõnda, mis mu silma paitab või ärritab. XX sajandi noormees, kes püüab säilitada peaaegu füsioloogilist rahu ning tasakaalu ja sellest taotlusest lähtudes valib, mida tajuda, mida mitte. Kaitserefleksid on välja kujunenud. Välismaailma agres-sioonile reageerib ta vihaga (enne kui valu jõuaks tekkida), või üsna pealis-kaudse sõnavalinguga, või oma heaolu konstateerimisega (mitte rõõmuga!). See rahulik olemine, see julgeolek ise teda ei eruta, nii täielikult on ta tegevuses enesesisendusega: konstateerib jonnaka järjekindlusega oma edukalt kaitstud vegeteerimist.

Näiteks:

Istun. Suitsetan. Ootan.
Mida? Eimiskit. Ükskõik...

Või:

Teha tööd, olla laisk, olla muretu
ja murelik ühel ajal.

Või täielikumal kujul:

KALA

On vesi
soolane ja mage,
ja elukad
on väikesed ja suured.
On saatus
õnge näol.

Ja kõik.
Muul pole mingit tähtsust.

Pole muud taotlust kui enesesäilita-mine, aga kunst ja kaitserefleks ei sün-ni paari, nagu kaitserefleks ja armas-tuski.

Et selles maailmas on kõik juba ära tehtud ja kõigest juba kirjutatud, siis tekib maailmalõhkumissoov, ent see

pole veene, vaid viljatu tuju (luuletus-
es «Iseendaks jääda»). Ka sügavam
tunnetus puudub. Ühiskondlikest luule-
tustest tugevaim «Üldrahvalikul pidu-
päeval» ei jõua igapäevasest ironiseeri-
misest kaugemale ja read oksatõmba-
misest, vägistamisest, mahalaskmisest
jne., mis saksa ekspressionistide suus
kord kõlasid jahmatavalt, ei jõua täna-
päeval sellisel kujul enam teadvusse.
Me oleme neid sõnu liiga tihti kuulnud.
(Noorsooteatri «Kohtukroonikas» jook-
seb täiskasvanud mees laval ringi ja
ahastab mõistmatuses: «Inimene tapeti
ära, inimene tapeti ära!» Tahaks saali
tuua selle joodiku, kes teistel nõobist
kinni haarates nõuab: «Kus sa saksa
ajal olid?», et ta siin sedasama küsiks.)
Kassetist väljajäetud luuletuses «Kas
ma olen kunagi mänginud?...» teatab
Koeney:

...ma saan sellest kõigest
väga rahulikult rääkida.
(«Looming» 1966, nr. 9, lk. 1423)

Hästi, ja lugejad saavad seda kõike
väga rahulikult lugeda. Elamust ei teki.

Koeney loodusetaju on isikupärasem
ja mitmekesisem kui elukäsitus. Ta
laseb loodusel erutada oma tunnete
pealispinda ja leiab vahel õnnestunud
kujundeid:

Õo tuleb kui käetark mustlane.
Lubab kõike, küll valetab sinder.

Esimene haiku:

Kuu läigatab jõel.
Ühtki häält pole kuulda.
Õhtune suvi.

Miniatuurvormid lähevad autoril üld-
se paremini korda, näiteks kogu lõpu-
luuletused. Ta luules segavad peamiselt
kaks asja: kulunud kujundid (rohu kas-
vamise kuulamine, lõhnav vaikus jne.)
ja pealiskaudsus, mis kohati hoolimatu-
seks muutub. Arno Vihaletta piilu-
pardilaule meenutav «Pesupulkade sü-
gislaul» oleks väga hea, kui ei segaks
lõpuridade kohmakus.

Ka sõnamaitse veab alt. Näiteid luuletusest «Valgete ööde linnale»:

Öösel müstika, päeval
tehaste suits.

Müstika on muidu kujundlikkusele pürgivas tekstis liiga lai ja abstraktne mõiste selleks, et elamust tekitada.

Ikka uus oled uuesti nähtuna
iga aja ja põlvkonna teel.

Nagu kehvas optimistlikus estraadilaulus. Ajalehekeel halvas mõttes.

Huumorit kogus palju pole ja nähtavasti pole ta Koeney luulelaadile omane, sest «muhedad taadiköbid» ja «lustakad pajatused» on jubedad stereotüübid, mille eest peame küllap tänama raadiot ja oma õnnetut vestekirjandust nii enne kui pärast Jannsenit, milles terve polk muhedaid taadiköbisid aina pajatab lustakalt poolteistsada aastat järjest.

Koeney staaž on liiga lühike ja «Vihmade vaikuses» ilmunud luuletused otseselt liiga esimesed selleks, et rääkida võimalikust arengusuunast. Ausus on nende luuletuste peamine voores. Usus, et elutunnetuselt on nad paljudele noortele lähedased, vähemalt igapäevase ellusuhtumise tasemel. Häda on selles, et esiteks ei jõua Koeney luule sellest tasemest märgatavalt kõrgemale, teiseks on ta vaene väljendusvahendite poolest, nii et kui me — jumal paraku! — ei taha ausust vahendiks teotada, siis ei oskagi iseloomulikke vahendeid nimetada. Kas sügavamat tunnetust tohib nõuda? Paremat sõnamaitset ja täpsemat väljendumist küll.

Nikolai Baturini «Maa-alused järved» on pikaajalise töö vili, mis annab autorist niisuguse pildi: õpetaja näitab lastele vastsündinud vasikat ja räägib pikalt-laialt, kui ilus ja õrn see väike loom on, asub siis järsku oraatori poosi ja karjatab rangelt-pateetiliselt: «Ärge piinake loomi!» Sellega on kogu elamus rikutud, sest tunned, et sind mitte ei usaldada, vaid kasvatatakse, ja

et vasikas pole mitte vasikas, vaid näitlik õppevahend. Hakkab külm ses pedagoogilises maastikus, tekib trots, sulgud enesesse või hakkad end kuidagi teisiti kaitsma — nagu ikka, kui sind elama õpetatakse. Tavaliselt tuleb Baturin selle rahvaalgustamisega, selle maarahva vaimu kosutamiselega lagedale luuletuse lõpus, kus selgub, et jutt oli see kooruke ja õpetussõna peab see iva olema. Nii läheb viimase rea nahka «Saaga» (tsiteerin luuletuse teise poole):

Noor nunn ei tea, mis teha oma
marmorpuusadega.

Öö läbi, kaardilauana,
vaid kohi kuu ta keha katab hõbe-
tuusadega.

Kurb — kanda südant hauana.

«Aastaringide» lõpus jällegi luuletaja teatab, et Viiraltil

...õnnestus vaadata
puu hinge.

Võib muidki koorukese ja iva näiteid tuua: «Kurb laul», kogu nimiluuletus «Maa-alused järved», «Hobuseraud», Jesseninilt laenatud lõpuga Sütiste-pärane «Peiar» jt.

Jääb mulje, et Baturin-luuletaja on kunagi kirjutanud (või mõtelnud) endale ja lugejatele nii eraldi, et põrkub nüüd kirjutades ühest teadvusest teise. Igatahes on moraali vasaksirge saanud ta armsamaks kaitse- ja ründelöögiks, mille puhul ta kasutab kontrasti eelneva luuletuseosa suhtes. Võib-olla see võte õigustaks end, kui tas oleks mõttekergust ja vaimukust, aga Baturini raskekaalulise mõtlemise ja ütlemise juures läheb selline löök kas märgist mööda või tabab ülekohtuselt.

Jätame nüüd need sihtluuletused (vrd. Wiedemannil «sihtjutt» — *Tendenzroman*) ja vaatleme Baturini omapärast murdeluulet, milles niisugust manitsemist on huvitaval kombel vähem. Sealgi on palju võrdlust ja personifikatsiooni, aga loomulikult, pretensioonita, mõnes kohas nauditavalt:

Mis lännu — tuu lännu;
-kõrd kaoss jo kik.
-Kik puu om kõrd kännu —
-sii om tulevik.

(Murdeluule) köitvuse põhjused väärivad eriuurimust. Arvatavasti pole asi mitte üksnes murdes, vaid osalt selleski, et iga üldkehtivate normide suhtes moonutatud kirja- ja kõnepilt põhjustab tavalisest elavamat taju.) Võõrsõnade ja neologismide kasutamine murdeluules lähendab Baturinit Hendrik Adamsonile. Kui vahel hakkabki vastu, näiteks:

Kes päälinna kohvikuleilin
pokaalidest õnne traalip?,

siis pole viga mitte murdes, vaid lame-
dates väljendustes. Muidu täiuslikus
luuletuses segab juhuslik massikommun-
ikatsioonist laenatud kujund:

Läbi pihlapu arali sõrmi
libisep kuu õbemünt.
Põllu ku kordsun lauba,
aastate sahaga künt.

Agas muidugi pole Baturini kujundid
ja keel nii ligikaudsed kui Koeneyl. Töö
on äratuntav, vahel isegi liiga.

Murdekeelset loodusluulet pean
«Maa-aluste järvede» kõige tugevamaks
ja isikupärasemaks osaks. Tas on enam
taju kui pretensiooni — see vahekord
vajab teadlikku vaagimist. Baturin ei
avasta oma koguda mõnd uut maailma
ega püüa ka kõike ära ütelda vana tut-
tava maailma kohta nagu Koeney, aga
ta looduslühirika on elamustpakkuv.

Kui Koeney tuleb oma igamehe elu-
tunnetusega vahetult lagedale, nii et ot-
seütlemine ongi ta kunst, siis Baturini
luuletused on enamasti otsetõdede il-
lustratsioonid, mida nii sisu kui moraali
poolest mõne lausega ümber võib ju-
tustada.

See oleks lootusetu ettevõtt Andres
Ehini «Hunditammesse» kogutud luule
puhul, mis pole elutõdede nentim-
ine ega ümberjutustamine. Seal saab

sõnadest iseseisev reaalsus nagu mets-
seast messias (vt. luuletus «Fantoom»,
lk. 56). Ehini taotlus on eelkõige kuns-
tiline, luuleline taotlus. Ühiskondlikku
reaalsust puudutab ta luule enamasti
nii, et teeb selle küsitavaks. (Loodu-
sesse suhtub ta palju aupaklikumalt.)
Aga mitte maailmalõhkumises pole
Ehini luule rõõm, vaid hoopis lammu-
tatud reaalsuse tükkidest, õigemini neid
tükke tähistavatest mõistetest uue
reaalsuse, luuletuse konstrueeri-
mises:

On suukorvil mustad tilad
ja tundidel raudne händ.
Näe, linna kohal kilab
vallasui pudrumänd.

Liigliha on täna üksik
ja tädisid ripub laest.
Ürgkatlas sulavad püksid
ja kellanöör on paest.

Aina uued ootamatud kujundid, võima-
tud mõistekontrastid:

...ta vaatab kaabakale suhu
ning kohe kasvavad selle suust
nartsissid.

Või:

Jeesus Kristus tõstab käed roolile ja
kaugeneb isekallutajal.

Vaimukas ja inspireeriv. Luuletuses
«Piiblimaa ja Eesti mets», millest on
võetud viimane tsitaat, on luulevahen-
ditega loodud terve nägemus.

Maailma küsitavaks tegemise ja sel-
leks kasutatavate vahendite poolest on
Ehinil palju ühist Prévert'iga, aga kui
viimase luulel on inimlikult positiiv-
setki sisu, prantslaslikku elu- ja in-
mesejaatust, siis Andres Ehin lõhub
eestlase põhjalikkusega ja välismaise
vaimukusega kõik maha, aga ei paku
ase mele mitte igavest inimlikkust, vaid
oma luuletust. Igavesti elavat, armasta-
vat, tegutsevat inimest, kes sotsiaalse-
test narrustest kergesti üle saab, pole

Ehnil kuskilt võtta. Võib-olla loob paljukirjutud ja väheuuritud rahvuslik iseloom läbisegi protestiga iseenda vastu niisuguse ettekujutuse inimesest.

Teisest küljest pole Ehini sugugi rahvuslike taotlustega kirjanik nagu Paul-Eerik Rummo või Jaan Kaplinski. Tema on enam lätlaseks kutsutud Gailliti moodi mees, kellele vaimukus ja jäägitu huumor on kallimad kui tõsised ideaalid. Selles on Ehini andeka luule üks iseloomulik joon, selles on ka ta piiratus. Ta inspireerib ja ei sisenda. Olulist tött on tas vähe.

Huumor tõuseb Ehini luuletusest endast, ja see on harv ja hinnatav nähtus tänapäeva eesti luules, kuhu nalja — kui teda üldse on — tihti seotud käsi kahe miilitsa vahel sisse tassitakse. Ehini on hea, sügav, olemuslik huumor, mitte tigea lapse tänitav ironia või raadioonu laadanali (ikka kirjanduses, mitte raadios).

Näide Ehini kõikehõlmavast huumorist:

TAVALINE LUGU

Kuala Lumpuris on pidu:
valgeid elevant, lilli, kulda ja karda.
Lü Ming istub mangopuude all.

Ta vana pea on täis muhke —
kuu avab irvitades suu
ja sülitab Lü Mingile otse näkku.

Või juba mainitud nägemuslik «Fantoom». Või ehtehinlik «Sangviinikute jumal» («Noorus» 1968, nr. 12, lk. 47), olgu see siis paroodia või mitte.

Ehini luule on iseeneses täiuslik. Tal on selle kunsti vourused ja hädad, mis tajub maailma mitte niivõrd vahetult kui eelneva kunsti kaudu. Vourustest olgu nimetatud head sõna- ja kujundimaitset, ehtsat vaimurikkust, originaalsust, luulevahendite teadlikku ja oskust kasutamist. Puudustele viitab puhtinimlik küsimus «mille nimel?». Eriti praegu, mil kunst, eelkõige kirjandus, peab oma esteetiliste funktsioonide täitmise kõrval ka ühiskondlikku mõtet väljendama ja arendama. Pole vist ilus heale luuletajale ta esikogu ilmumisel niiviisi peale tükki ja näpuga taevasse näidata, aga ma palun luba selleks subjektiivsuseks. See ei sega ju rõõmustamast Andres Ehini esimese raamatu üle, milles üks eesti luules ainulaadne kvaliteet (selle iseloomustus vajab muidugi tõsisemat analüüsi kui need üksikud pidepunktid, millele siin viitasin) on küpseks saanud. Muudkui oota uusi.

P. Tulviste

Gustav Suitsu õhtu järel

Mitte arvustuseks, vaid arutluseks

Kui ma nüüd kohe algul ära ütlen, et järgnevad mõtted on ainult minu isiklik arvamus, siis ei tule see tagasihoidlikkusest, vaid on määratud taas alla kriipsutama seda lihtsat tõika, et kogu kunst ei pea kõikidele meeldima ja et ei saa kedagi kohustada mõistma näiteks just niisugust, vaid hoopis teistsugust kunsti. Inimest, kes hindab n.-õ. «lihtsat» kunsti, ei saa panna sunnivii- sil armastama «keerulist» kunsti, ja «keerulise» kunsti hindajail pole kohustuslik mõista «lihtsat» kunsti. Ja nii edasi ja nii edasi.

Alustama peab ühest olulisest objektiivsest faktorist. Ükskõik mil viisil jäädvustatavad (reprodutseeritavad) kunstid ületavad kergesti ruumi ja aja ääretusi ja avaldavad üksteisele üle kogu maailma suurt mõju. See kumulatiivsus teeb nad kogu inimkonna ühisvaraks. Mitte ainult eesti lugejad, vaid ka eesti kirjanikud tunnevad ühel või teisel määral näiteks Cervantese, Tolstoi ja Michel Butori loomingut, eesti maalikunstihuvilised on vähemalt reproduktioonide kaudu vaadanud Michelangelo, Van Goghi ja Picasso pilte, meie

muusikasõbrad tunnevad Bachi või Stravinski muusikat, kinoentusiastid on näinud Eisensteini ja Bergmani filme. Jätame siinkohal praegu kõrvale kogu küsimustekompleksi, mis puudutab keele- ja rahvuspiiride ületamisel tekkinud informatsiooni kadu või moonutamist. Põhimõtteliselt on need kunstid ikkagi inimkonna ühisvaraks saanud.

Teine asi on teatriga. Teater sünnib siin ja praegu, täna, *jetzt und hier*. Teda ei saa reprodutseerida, sest reprodutseeritud teater on juba film (ehkki halb film, aga ikkagi film!). Ja eks ole teatriga nii, et kui paljud meie teatrikriitikud on näinud näiteks Peter Brooki lavastusi või «Berliner Ensemble'i» esinemist — rääkimata siis juba laiemast teatripublikust? Teater tekib sellisena nagu ta siin või seal tekib. Muidugi, nüüd sõidavad head teatrid maailmas palju ringi, aga praegu ei määra see, vähemalt meil, küll veel mitte midagi olulist.

Selle pika sissejuhatuse eesmärgiks on tõestada, et üldsus peab teatri ideaaliks seda, mis parajasti olemas on, sest võrdluseks pole midagi vaadata. Ja kuni viimase ajani oli kogu meie eesti teater võrdlemisi ühesugune. Muidugi, asjaosalised ise nägid siin suuri erinevusi ja pidasid maha vahel isegi avalikke, enamasti aga seljataguseid lahinguid, nimetasid üksteist «olustikuliseks», pooldasid «mõtteteatrit», otsisid «uusi vorme» või kaitsesid «vanu vorme», lugesid ennast «intellektuaalse», «poetilise» või «eepilise» teatri esindajateks, teisi aga loomulikult jälle mõne vastupidise suuna esindajateks. Kuid tegelikult ühendas kogu teatrit minu arust üks nimetaja: teatrit kasutati kirjandusteoste esitamise kohana. Kui teksti mõtet selgesti esitati, nimetati tulemust kohe mõtteteatriks. Kui tarvitusele võetud tekst oli iseäranis keeruline ja sisaldas palju filosoofilisi termineid, leiti olevat sündinud intellektuaalse teatri etendus. Peamiseks eristajaks ja vahe tegijaks oli kvaliteet. Puudusid erinevate põhimõtetega teatrid, küll aga võib nentida väga heade, heade ja halbade teatrite olemasolu. See kõik pole üldse

paha ja ma ei kavatsengi selle kohta midagi paha öelda. Kuid ilmselt on olemas ka mingi teistsugune teater, mis näeb veidi teistmoodi välja. Mõtlen siin kohe ka näite tuua: Evald Hermaküla ja Jaan Toominga lavastatud etendus «Ühte laulu tahaks laulda», mis on eriti hea näide selle tõttu, et teda näidati Tallinna Kirjanike Majas temast hoopis erinevate õhtute vahele, ja kõiki neid nimetati kirjanduslikeks kolmapäevadeks. Miks tundus üks kolmapäev siis äkki nii teistmoodi ja miks kutsus see esile hämmeldust?

Tavaliselt nägi kirjanduslik kolmapäev välja nii, et vanad või noored näitlejad astusid poodiumile ja lugesid ette värse või proosakatkendeid. Vaatajal oli võimalus jälgida deklamaatori miimikat ja häälevarjundeid. Värsside ettelugemisel on muidugi suur traditsioon, kuid vist võib selle jaotada kahte suurde alaliiki: 1) muu vahenduse puudumisel (näiteks dekabristide luuletuste lugemine tsaari-Venemaal), aga ka kirjaoskamatusel puhul, ja 2) aristokraatlik salongitraditsioon (värssid kaminavalgel jne.). Mõlemal juhul on tegemist eelkõige kirjanduslike nähtustega. Ja ka Kirjanike Maja kolmapäevad on eelkõige kirjanduslikud nähtused. Suitsu õhtu oli teatrinähtus. Küllap peitub üllatuse peamine põhjus just selles, et kirjandusnähtus oli muudetud teatrinähtuseks.

Akadeemilise ja auväärt luuletaja värssid on tõesti puhtkirjanduslik nähtus, ja peab imetlema radikaalsust, millega see teatrinähtuseks muudeti. Samas aga oli kuulda küsimusi või etteheiteidki: «Kas see on Gustav Suits?» — «Suits ei olnud ju selline...» — «Suits on ära moonutatud!» — «Tekst ei jõudnud mitte alati saali.» — «Kohati läks teksti mõte kaduma.» Jne.

Me näeme, et kõigi nende etteheidete sisuks on teksti kaitsmine ja lähtumine tekstist. Kuid kas tekst ongi teatris alati kõige tähtsam? Meie harjumuspärasel teatris küll. Aga nagu alguses öeldud, võib eksisteerida ka teistsuguseid teatreid.

Tahaksin siinkohal meenutada üht

kaasaegse teatri isa — Antonin Artaud'd. Pean kohe ära ütleva, et pole midagi ettevaatamatumat kui tõmmata paralleeli Suitsu õhtu ja Artaud' teatri vahele. Olgu Artaud siin vaid kui üks neist, kes praegu maailmas väga mõjuka teatrisuuna põhimõtete sõnastamisele kaasa aitasid. Artaud' lõppjärelused on meie jaoks liiga idealistlikud ja fantastilised: üks lootnud see poeet, et teater suudab maailma vabastada kõikidest sõdadest ja hädadest. Me ei räägi siinkohal ka Artaud' teooriate etnograafilisest ja psühhiaatrilisest tagapõhjast — seda tutvustada on haritumate teatrispetsialistide ülesanne. Kuid Artaud' teooriates on mõndagi mõtlemapanevat.

Artaud suhtus lausa nihilistlikult kogu kultuuripärandisse. Ta süüdistas Euroopa teatri languses kõiki teatritegelasi ja dramaturge Racine'ist peale. Racine'ist algav psühholoogiline teater olevat inimese alandamine. See teater püüab meeletult kõike tundmatut igapäevaseks ja tuntuks muuta. Kaasaegne teater on haisev dekadents, rõhutas ta. Teater, mis asendas Müüdi Kandja hoopis ilmetuma Karakteriga, on kaotanud oma tähtsuse inimkonna elus. Vaataja lihtsalt jälgib karakterit, on temast üle ega samasta ennast temaga. (Siin võib märgata risti vastupidist seisukohta kui Brecht'il, kes arvas, et vaataja ei tohigi end näitleja poolt esitatava kujuga samastada.) Artaud nimetas psühholoogilist teatrit estetistlikuks, sest vaataja naudib etendust ja leiab, et see oli «ilus». Artaud peab alandavaks niiviisi öelda teatri kohta, mis ürgühiskonnas ja veel Shakespeare'i ajalgi oli inimeste elu vältimatu, ei ilus ega inetu, vaid lihtsalt vajalik komponent.

Artaud' seisukohtadega nõustub kuulus inglise lavastaja Peter Brook, kes just pärast oma «Marat' tapmist ja jälitamist» ja just enne Vietnami-teemalist šokietendust avaldas kurbi mõtteid teatri saatuse kohta ja leidis, et maailmas on küll veel palju inimesi, kes teatrist elavad ja kellele teater kasulik on, aga teater on kaotanud oma osa

inimeste igapäevases elus. Ja kui ta kaotateb edasi püsida — olgu siis kas intellektuaalsete tekstide esitajana või lõbustajana —, kaotab ta varsti oma viimasegi tähenduse. Brook ise on teinud mitmeid konstruktiivset laadi katseid. Artaud' «julumise teatri» mõju all on «Marat», otseseks publikule määratud väljakutseks võib nimetada «US-i», tekstirituaali näiteks on tema viimane töö, Seneca «Oidipus». Samu põhimõteteid peavad silmas Jerzy Grotowski teatrilaboratoorium Wrocławis, Ameerika Broadway-välised teatrid, nagu «Living Theatre», «Open Theatre», «Café la Mama» ja teised. Meenutada võib veel Peter Schumanni «Leiva ja nukkude» teatrit, mis esineb otse tänavail, Odini Teatrit Taanis, Peter Handke näidendeid, eriti «Publiku solvamist», mida suure menuga (!) Berliinis mängis «Forum-Theater», jne.

Kõigi niisuguste etenduste eesmärgiks on püüda vahetult inimesele mõjuda. Teater pole ehk mitte niivõrd elu peegeldus, fikseering ja taaskordamine kui võrd elu jätkamine teiste vahenditega, edasiminekuks. Sellest ka etendused, kus vaatajad ja näitlejad pole eraldatud, nad lihtsalt asuvad ühes ruumis ja elavad üle midagi ühist — mitte nii, et ühed mängivad ja teised naudivad, nagu see tavaliselt kombeks. Julmust ja erootikat ei rakendata muidugi mitte omaeegse Artaud' unistuse põhjal (ta arvas, et teatris saab välja reageerida kõik tumedad instinktid), vaid ka see kuulub elu jätkamise alla. Maailmas, kus on olnud Oświęcim, ei saa midagi öelda pehmenemise kaudu. Teater meenutab igaühele pidevalt seda «meie Oświęcimit» (kui Martin Walseri terminit kasutada), ja kui sellest tekib vapustus või šokk, siis oligi see just nii mõeldud, ja süüdi on maailm, mitte teater.

Ei tohi aru saada nõnda, nagu näitaks niisugune teater ainult koleduisi. Koledustega tuleb ilmselt üldse väga ettevaatlik olla. Mulle meenub, et kui «Living Theatre» tõi lavale Sophoklese ja Brechti «Antigone», siis sülitasid näitlejad muuhulgas saali, et edasi anda

«maailma kurjust», mille peale retsen-
sent märkis, et «kõik sülituskaugusest
väljaspool olivad tundsid vaimustust».
Teater võib anda ka kollektiivset rõõ-
mu, kollektiivset vabanemist, kollektiiv-
set ekstaasi, kollektiivset pidu, ja alati
ei pruugi see pidu olla katku pidu,
millest unistas Artaud. Igal juhul peaks
see olema «mäng, põnev nagu kaardi-
mäng, millest publik osa võtab».

Siis pole ka tekst enam esikohal. Mui-
dugi, ka sõna kuulub teatrisse, kuid
igal juhul ainult tegevusega seotult.
Grotowski ütleb: «Sõnad on surnute
kõne, mille juurest näitleja ehitab silla
kaasaega.» Nii kasutati ka Suitsu õhtul
Suitsu teksti ning anti sellele uus, oota-
matu kõla, ilmselt teatud aja möödumi-
sel nii vajalik. Kuid teksti mitte liht-
salt ei esitatud: see moodustas ühe la-
hutamatu elemendi tervikust. Mulle
meeldis kõige rohkem, et Suitsu luule
põhjal ei tehtud mitte odavat «eksperi-
menti», mille peamiseks eesmärgiks on
publiku hirmutamise (nagu see «jul-
muse teatri» puhul vahel tundub ole-
vat), vaid saavutati kohati väga tugev
kontsentratsioon endis ja endi ning
publiku vahel. Ainult paadunud kir-
jandusinimene võib pahandada, et too
või teine sõna ei jõudnud saali. Nende
sõnade püüdmiseks pole tarvis teatris
käia, neid võib ka raamatust lugeda.
Minu arust tuli Suitsu õhtut lihtsalt ta-
juda ja tunda: alates esimese osa al-
guse küllalt primitiivsetest allegooria-
test, mis tänu just kontsentratsio-
sioonile ja intensiivsusele
vastuvõetavaks ja mõjuvaks muutusid,
edasi üle sõjateemalise orgia, sellele
järgneva pohmeluse kuni ühe võima-
liku väljapääsuni, mida pakkus Herma-
küla oma suures improvisatsioonis:
täielik vabanemine ja enesetühjendus
ekstaasis. Paljud kirjandusinimesed, kes
õhtut muidu kiitsid, hämmastusid just
lõpust, kuna nad ei leidnud äkki nagu
mingit otsest ega ka allegoorilist seost
Gustav Suitsuga. Siin tekkiski mõnel
vaatajal tõrge, mille ületamiseks oli
vaja mõista, et nad ei istu kirjandus-

õhtul, vaid teatrietendusel, mis polnud
mitte niivõrd loodud Gustav Suitsu jär-
gi, kuivõrd etendusel, kuhu Suitsu tekst
hästi sobis, etendusel, mis väljendas
hoopis üldisemat, laiemat tunnetust ja
äratundmist.

Meie intellektuaalsust teesklevale ajal
püütakse kõigest aru saada. Või leida,
mis on sõnade taga. Ja mis on liigu-
tuste taga. Ja milline abstraktne filo-
soofia on nende taguste taga. Me peak-
sime rohkem püüdma võtta kunsti nii
nagu ta on. Ameerika režissöör Herbert
Blau soovitas oma lavastust «Godot'
ootel» võtta nagu džässmuusikat. Mui-
dugi, õhtu tegijad suutnuksid kahtle-
mata veelgi järsemalt purustada intel-
lektuaalse analüüsi plaanid vaatajate
hulgas. Seda rohkem mõtteid oleks
tekkinud koduteel, nagu ütleb igivana
lause. Ja kui neid mõtteid poleks tek-
kinud, poleks ka midagi häda olnud.
On ju ammu kindlaks tehtud, et in-
imesi saab ka teisiti mõjutada. Alatead-
vuse mõjutamisel võivad olla hämmas-
tavad tagajärjed. Ainult et alati peab
teadma, mis suunas mõjutama haka-
takse!

Need olid mõned mõtted selle õhtu
järel. Teater lihtsalt otsib oma puhta-
maid ja ürgsemaid vorme, püüab vaba-
neda kirjanduseorjusest — nagu seda
juba varem on teinud maalikunst,
muusika ja film. Lõpuks võib lisada
ainult seda, et põgusa teatris töötamise
aja jooksul on mulle piisavalt selgeks
saanud, kui õrnad ning kergesti solvu-
vad on teatriinimesed, ja sellepärast li-
saksin siiagi lõppu täiesti siiralt: see, et
tehti Suitsu õhtu, ja see, et õhtu minu
meelest hästi õnnestus, ja see, et ma
seda õhtut nüüd kiidan, ei tähenda su-
gugi, et teistsugust teatrit enam olla ei
tohi, et muu teater on vana, mammut-
lik ja tuleb ära koristada. Vastupidi,
iga teater on igal juhul hea tegijate
endi jaoks ja alati leidub igal teatril ka
vaatajaid.

M. Unt

Kroonikalist

Kirjanike Liidu parteiorganisatsioonis on viimastel aastatel loomingu eri küsimused harva ja juhuslikult vaateväljale sattunud. Seda puudujääki asuti tasa tegema 27. veebruari lahtise üldkoosolekuga, mille teemaks valiti «Inimene meie viimase aja lühiproosas».

Sissejuhatava sõnavõtuga esines A. Saar, kes kontsentreeris tähelepanu sõjajärgse proosa parimate joonte ja praeguse proosa küsitavate eksperimentide kõrvutamisele. Ei tule imeks panna elavust, millega sõnavõtu niisugusele põhiprofiilile koosoleku käigus reageeriti. Vaidlusest võtsid osa N. Andresen, H. Runnel, P. Tulviste, E. Sögel, V. Gross, P. Kuusberg, H. Väli, I. Sikemäe, A. Ehin ja A. Hint. Kuigi tuli ette ka juba varem läbivaieldud loominguõlmede taaskergitamisi, oli elavas seisukohtade kõrvutamises ja ristamises mõndagi, mida kasukontosse võiks kanda.

Ei ole mööda lastud, kui öelda, et koosolek oli kaudseks pinnasekultiveerimiseks proosa aastaülevaatele, milleks sel ajal valmistus samas üldiselt vaikusena harjunud saalis esinema L. Rimmelgas.

Aastaülevaate-koosolek peetigi proosakomisjoni eesistumisel 13. märtsil. L. Rimmelga ettekanne oli traditsioone hüljav ning ilmselt kõitev neile, keda huvitas vaidlus eksistentsialismi, absurdi ja võõrandamise sfääris. Ja ilmselt pettumustunnet esilekutsuv neile, kes ootasid möödunud aastal ilmunud proosaraamatute kohta üksikasjalist hindamist. Nagu kiuste koosnes kuulajaskonna rõhuv enamik just viimase leeri esindajaist ning ettekandjal tuli ära kuulata muu hulgas nii mõnigi mõru märkus.

Sõna võtsid N. Andresen, V. Gross, L. Promet, I. Sikemäe, J. Toomla ja A. Ehin.

*

Kirjanike Liidu Tartu osakonnas arutati 9. detsembril möödunud aastal loomingu meetodi kujunemise ja arene-

mise probleeme. Ü. Tontsi ettekanne selles küsimuses valitsevatest eri seisukohtadest ja vaadetest oli põhiliselt informatiivse iseloomuga, püüdes lihtsalt veel kord ära näidata sotsialistliku realismi probleemi keerukust ja mitmetahulisust.

*

20. jaanuaril oli osakonna aastakoosolek, kus üksikasjalise aruandega esines K. Kääri. Statistiline pilguheit andis ettekujutuse ülikoollinna kirjanduselu põhiprofiilist. Ilmnes, et 26 liikmest üle poole viljelevad kriitikat ja kirjandusteadust. Proosa ja luule osas jagunesid suhted enam-vähem võrdselt, tõlketöö ja näitekirjandus võinuksid olla vilkamad.

Peale perioodikas avaldatu ilmus tartlastelt rida raamatuid (A. Kaal, A. Kaalep, K. Kangur, A. Alliksaar, proosas L. Vaher, A. Paas), avalikkuse tähelepanu pälvis ka M. Undi näidend «Phaethon, päikese poeg». Veel väärivad mainimist juba traditsiooniks kujunenud Tartu kirjanduspäevad ning noortekoondise küllalt elav tegevus läinud aastal.

Ülevaatele järgnenud läbirääkimistes tauniti olukorda, kus mitmedki tööd põhjendamatult kipuvad seisma jääma, samuti kirjastuste aeglast töötempot.

Tehti juttu näidendite publitseerimisest, Teatriühingule ajakirja loomisest, samuti toetati Tartu oma kirjandusväljaande asutamise mõtet. Osakonna uude büroosse valiti A. Kaal, K. Kääri ja H. Peep.

27. jaanuaril vaatles A. Nagelmaa 1968. aasta draamakirjandust, aga 10. veebruaril esines EPA õppejõud A. Murutar Tartu Kirjanduse Majas analüüsi humanismi sotsiaalsetest aspektidest.

*

24. veebruaril arutati Noorte Autorite Koondises Krista Kajari jutukogu

«Vaata, milline kuu» käsikirja. Sissejuhatavalt kõnelesid H. Puhvel ja E. Kraut. Üldjoontes julgustavat tunnustust pälvunud kogu puhul koosrus arutelu kestel mõte, et K. Kajaril nagu enamikul meie algajatel kirjandusharastajatel tuleks püüda avardada oma kontakti tegeliku eluga, et välja põeseda intelligentliku elukäsituse suletud ringist. Samal õhtul võeti noortekoondise liikmeteks R. Põld ja E. Kraut.

*

Ateena sõjaväelise ladviku «kultuuripoliitika»

Iga päev toob aina uusi teateid Kreekas võimutseva sõjaväelise kildkonna vägivallast kirjanduse, teatri, filmikunsti ja ajakirjanduse kallal.

Märtsi keskpaiku keelati seal ära Alberto Moravia ja Simone de Beauvoir'i teosed.

Keelu alla on paljudel juhtudel sattunud teosed, millele ka suurima fantaasiaga lähenedes ei saa omistada vähimatki poliitilist ohtlikkust. Sõjaväelaste mõistus pole muidugi võimelinegi põhjendama oma samme uue «kultuuripoliitika» elluviimisel, kuid seda ei ole ka tarvis, kuna vägivallarežiim ju kellelegi oma sammudest aru ei anna.

Tsensuuri šefiks on kõrgem sõjaväelane Brionis ja talle assisteerivad veel kaks ohvitseri, kes on seni praktiseerinud peamiselt sõjaväe raamatukogude revideerijatena. Hiljuti tegi Brionis ülimalt siira avalduse, milles ta väljendas oma põhimõtteid «rahvusliku propaganda» ehk sõjaväelise tsensuuri-
surve ellurakendamisel. Siin kehtivat tema arusaamist mööda kolm kategooriat:

«1) Peab võitlema massides levitatava ebaterve intellektuaalsuse vastu, tuginedes tundmustele, mitte loogikale. 2) Peab võitlema poolikluse vastu tunnetes. 3) Peab võitlema objektiivse tõe vastu ja subjektiivse tõe totaalse rakendamise nimel.»

Niisama summaarsed kui need kriteeriumid on ka praktikas käibivad meetodid ise: kõik kinostsenariumid tuleb juba käsikirjas tsensuurile esitada, hiljem aga valminud film samale asutusele demonstreerida linastamisloa saamiseks. Ajalehtede toimetajailt nõutakse küljendatud lehekülgede esitamist tsensuurile, kusjuures toimetajad pole ka pärast väljaande ilmumist kindlustatud selle vastu, et ajaleht ikkagi ära ei korjata. Lisaks võib igat autorit või kirjastajat tsenseerimisele vaatamata

13. märtsil vahetati tuliselt mõtteid P.-E. Rummo «Tuhkatriinumängu» ja selle lavastuse üle. Suure hulga kokkultunute ees juhatas jutu sisse Ü. Tont, kes heitis pilgu näidendi poeetilistele iseärasustele. H. Puhvel toonitas filosoofilist kaalukust. Edasine vaidlus hakkaski ringlema põhiliselt tõeprob-
leemi ja tõe otsimise ning tunnetamise ümber. Ainsana kohalolijaist osutas R. Sirge ka näidendi väljaneervat, ironilis-koomilist aspekti («absoluutne tõe» on jalutu).

päris ootamatult tabada süüdistus «pressieksimuses», mille najal ta tihti täiesti meelevaldselt vastutusele võetakse.

«Pressieksimusi», nagu on kirjutatud vastavas sõjaväelises juhendis, «arutab eranditult ainult eri-sõjaväekohus.»

Raamatute käsikirjad tohivad Kreekas trükki minna ainult siis, kui iga käsikirjaleht üksikult on varustatud vastava templi ja tsensori allkirjaga. Ent seegi ei taga, et teos ilmudes kahjulikuks ei kuulutata ja valmis tiraaž ei hävitata.

On huvitav märkida, et mitmete välismaa autorite teoseid võib leida kauplustest algeeles, kuid nende tõlked on samal ajal keelatud.

See kehtib õige paljude klassikute, aga ka kaasaja autorite kohta, nagu näiteks Hikmet, Nobeli preemia laureaat Laxness või John Perse, kelle juures tsensoreid häiris sõna «dialektika». Ühe madalmaade luuleantoloogia tõlkes nõuti sõna «libu» kõrvaldamist, millest võiks järeldada, et küllap kardeti äratada lugejais assotsiatsioon poliitilise prostitutsiooniga.

Et Marx ja Lenin keelatud on, selle üle maksab vaevalt imestada, samuti nagu on sõjaväelastes hirmu sisendavaks autoriks Darwin. Hoopis lihtsalt on talitatud hiina kirjandusega — see on viimсени keelatud, isegi VIII sajandist pärinev Du Fu, kes kirjutas omal ajal ballaadi ilusatest naistest.

Kõige armutum on aga sõjaväeline klikk kreeka oma kirjanike suhtes. Täiesti maha kriipsutatud on suure lüüriku Ioannis Ritsose looming, rauga-eas prosaisti, kriitiku ja tõlkemeistri Kostas Varnalise teosed, üldise tunnustuse võitnud pahempoolse kirjaniku ja Shakespeare'i parima kreeka keelde tõlkija Vassilis Rotase, Galateia Sazan-zakise, Melpo Axioti ja paljude teiste rahvusvaheliselt nimekate autorite tööd.

Kõige hõlpsamini laseb ennast muidugi kontrollida teater, kuna siin paratamatult toimub n.-ö. endatsensuur: vaevalt küll soovib ükski teatrijuht sellega riskida, et lavastus pärast peaproovi ära keelatakse ja investeringud tulu ei anna. Sellepärast ollakse teatrites eriti ettevaatlikud, ja seda mitte ainult kaasaja autoritega, vaid ka klassikaga ja koguni niisuguse kahtlase vanamehega nagu näiteks Aischylos.

Mis puutub filmitsensuurisse, siis on selle tagajärjekuse kõige paremaks iseloomustajaks fakt, et möödunud aastal kahanes kinokülastajate arv 20, suuremais linnades koguni 35 kuni 40 protsenti. Kreeka algupärane kinokunst, mis mõned head aastad tagasi hakkas astuma paljutöotavaid samme, on välja surnud ja loovutanud kõik positsioonid ameerika kommertsfilmide tulva ees.

Index librorum

Eriti tähelepanuväärset filosoofiateaduste maailm pole ülearu. Nimetagem Argentiina marksisti Hector P. Agosti teost «Taassündinud Tantalos», mille aluseks on loengud humanismist kaasaegses maailmas. Tõlgitud hispaania keelest. Edasi maksab nimetada kogumikku «Sotsioloogia ja ideoloogia», mis kirjutati NSV Liidu Ta Konkreetotsioloogiliste Uurimiste Instituudi, Filosoofia Instituudi ja Nõukogude Sotsioloogia Assotsiatsiooni poolt. Teos annab ülevaate VI rahvusvahelisest sotsioloogia kongressist. Kahe silma vahele ei tohiks jääda E. Petrovi eetikaraamat «Egoism». Huvitavat, ent kõrgtsiviliseeritud ühiskondades halvasti tuntut tutvustab artiklikogumik «Ideelised voolud Troopilises Aafrikas» — NSVL TA Aafrika Instituudi väljaanne. Viimaks on vene keelde tõlgitud, küll lühidalt, saksa eksistentiaalsismi silmapaistva esindaja Karl Jaspersi poliitikaraamat «Kuhu läheb SFV? Faktid. Ohud. San sid». Ka üks teine raamat poliitika ja õiguse piirimaailm on nüüd vene keeles saadaval — Kennedy-loo ühe kuulsama uurija William Manchesteri «Presidendi surm». W. Manchester teatavasti tõendab, et J. F. Kennedy langes vandenõu ohvriks. Ajaloo alalt märgitagu ära Publius Cornelius Tacituse «Teoste» esimene köide (plaanitakse kahest), mis sisaldab annaiald, väikesed teosed ja tõlked. Tacitus ilmub NSVL TA sarjas «Kirjandusmälestisi».

«Iskusstvo» rõõmustas esteetikahuvilisi järjekordse kaaluka teosega Aleksei Lossevit, kellest meil juba juttu olnud — järg 1963. aastal tulnud esimesele osale «Antiikesteetika ajaloo» hõlmab sofistid, Sokratese ja Platoni. See on tore lisa Juri Davõdovi sädelevale Platoni- ja Aristoteelse-raamatule «Kunst kui sotsioloogiline fenomen». Juri Mann võtab teoses «Vene filosoofilise esteetika» vaatluse alla läinud sajandi kahekümnendad-kolmekümnendad aastad (D. Venevitinov, N. Nadeždin, I. Kirejevski, V. Odojevski, N. Stankevits, S. Sevõrjov ja V. Maikov). Ülevenemaaline Teatriühing andis

välja «Shakespeare'i kogumiku» (1967) — Aleksandr Aniksti toimetusel. Kunsti vallast on I. Matsa «XX sajandi kunstkultuuri probleeme». «Iskusstvo» saatis sarja «Elu kunstis» kaudu lugeja ette kaks teost: A. Dživelegovi «Leonardo da Vinci» ja Henri Perruchot' «Toulouse-Lautrec'i» (viimase autorilt on vene keeles saadaval kaunis biograafia Cézanne'ist).

Filoloogiahuvilistele antakse Moskvas juba kauemat aega välja odavat sarja «Kaasaegne välismaine kirjandus», mis pakub monograafilisi lühikäsitlusi uuematest, meie sageli päris võõrastest probleemidest ja autoritest. Viimati tulid N. Vannikova «Prantsuskeelne kirjandus Kanadas» (1945—1965) ja T. Morozova «Noor ameeriklane USA kirjanduses» — biitnikud, Salinger, Bellow, Updike. Monograafiliste portreedede kogumik «Kõni nõukogude kirjanikud», mis ilmutati venekeelsena Sõktõvkaris, võimaldab pilguheidu ühe sugulasrahva nõukogude-aegsesse kirjandusse.

Aleksandr Dovženko «Kogutud teostest» (neljas köites) said tellijad kätte 3. köite (koostaja Julia Solntseva). Nõukogude filmiaastaraamatust «Ekraan», mis tahab üpris operatiivne olla, anti välja kaksikköide 1967—1968.

Mõndagi on lõpuks kunstkirjandusest mainida. «Maailmakirjanduse Raamatukogus» saadi välja järjekordsed köited. Ühe koondköite autorid on Achilleus Tatios («Leukippe ja Kleitophon»), Longos («Daphnis ja Chloe»), Petronius («Satiricon»), Apuleius («Metamorfoosid ehk Kuldeesel»). Teine köide on Schollem Alejchemi päralt. Väike vihik pakub lugejale «Ida klassikalist luulet» (Vana-Egiptus, Hiina, India, Korea) Anna Ahmatova tõlgetes. Teine («Prantsuse luulest») mahutab André Frénaud' ja Eugène Guillevic'i värsse. Elmer Diktoniuse värsikogu kannab pealkirja «Okkiline leek». Esmakordselt eri teosena on vene keeles olemas üks raamat Nathalie Sarraute'ilt — «Kuldviljad». «Molodaja Gvardija» jätkab oma kaasaegse välismaise detektiivloos sarja kogumikuga «Välismaine detektiivjutt».

Sisukord

N. Kormašov		A. Suuman	
August (Õli)	481 ees	Tedremäng	559
Luulet Leninist		Torm	561
J. Jevtušenko		G. Skulski	
Laat Simbirskis	483	Kolmnurkne tulekeel	563
L. Martõnov		Punapõskne poiss	567
Lenin	487	A. Kaal	
A. Voznessenski		Sügis	571
** (Kuidas teha, ei tea, kuid		Areenil	571
tahan)	488	Ma oma liiliaid	572
O. Tooming		E. Põldroos	
Lugusid «Metsade raamatust»		Triptühhon (Õli)	573
Joonas	490	B. Kabur	
Hundi-Oskar	493	Märkmeid Mesopotaamia kul-	
Uusaastapraad	497	tuurist ja tsivilisatsioonist	575
B. Alver		Lugulaul Gilgamešist	579
Abrakadabra	504	E. Siirak	
Masin	505	Äärjoooni A. V. Lunatšarskist	
Kevadhaldjas	506	ja kunstist	585
H. Tominga		J. Kahk	
Arnold Pormeisteri langus ja		Massikultuur = massi kul-	
tõus	508	tuur?	605
E. Tihemets		J. Peegel	
Noor inimene (Lito)	521	Üht-teist ajakirjandusest	613
M. Nurme		E. Kraut	
* (Tuul tõstab häält ja välja		Kahe tõivu puhul	621
valab viha)	534	Ü. Tonts	
* (Et olla, selleks olema peab		Kaks eesti novellikirjanikku	623
rammu)	534	P. Tulviste	
Otsin vaikust	535	Kolm kogu kassetis	629
* (Su hääl on puude roheline)	535	M. Unt	
* (Paljudest enesest tean)	535	Gustav Suitsu õhtu järel	633
Kirgastus	536	Ringvaade	637
J. Kruusvall			
Sortsi leib	537		
Lumeinimese jahil	550		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg (peatoimetaja), Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

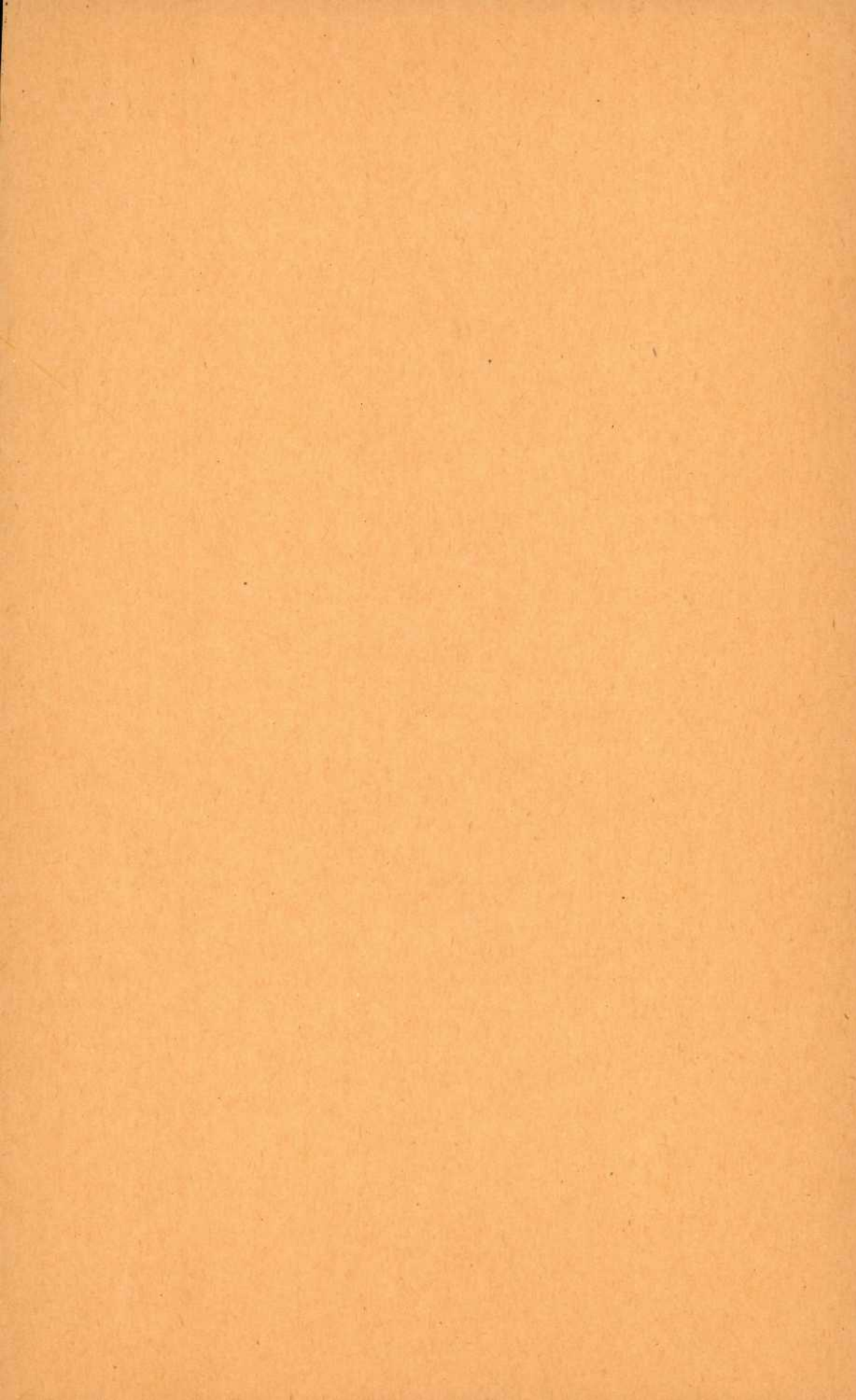
Ladumisele antud 6. III 1969. Trükkimisele antud 8. IV 1969. Trükiarv 10 400. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 12,4. MB-02474. Tellimise nr. 764. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 4, aprill 1969. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 4, апрель 1969

50 коп.

Индекс
78174